VOLTAIRE

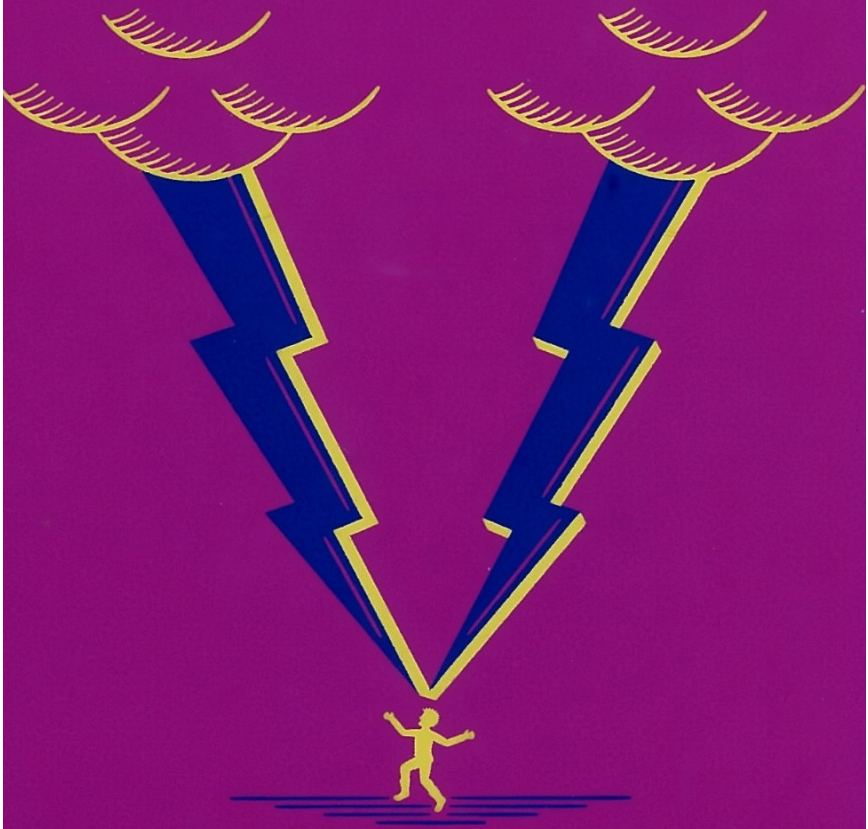

CANDID SAU OPTIMISMUL

VOLTAIRE

CANDID
SAU
OPTIMISMUL

Textele volumului de față sunt reproduse după:
Voltaire, Opere alese; Dialoguri și anecdote filozofice

Traducere de Al. Philippide
Studiu introductiv, note si tabel cronologic de N. N. Condeescu
Traducere, postfață și note de Doina Florea

Chișinău
Hyperion
1993

CANDID
SAU
OPTIMISMUL
1759

Voltaire optimist? Da, văzuse și el în tinerețe lumea în culori trandafirii. Chiar în refugiul de la Cirey, după atâtea deziluzii și amărăciuni, în *Mondenul* mai exprima încă plăcerea de a trăi pentru a se bucura de luxul rafinat al timpului său. De atunci însă experiența vieții îi modificase părerile. După Potsdam, mai ales, îl irita insistența cu care anumiți scriitori francezi, legați de cercurile reacționare, propagau teza leibniziană a excelenței stărilor de lucruri de pe planeta noastră. Acest optimism metafizico-moral nu putea fi pe placul burgheziei angajate în lupta împotriva orânduirii feudale. Voltaire îndeosebi nu putea admite că totul merge de minune în societatea în care te izbea contrastul dintre luxul unei clase trândave și mizeria țărănimii, în care cenzura te împiedica să denunți nedreptățile și în care câteva rânduri pe un petic de hârtie cu semnătura regelui te trimiteau pe viață la Bastilia.

Pe vremea când, la Cirey, doamna du Châtelet lucra la cartea sa de inspirație leibniziană *Instituțiile fizice*, încercase și Voltaire să adâncească *Theodicea*, opera fundamentală a filosofului german. O găsise însă obscură. Filosofia de orice soi îl dezgusta. În *Elementele filosofiei lui Newton* din anii de preocupări științifice de la Cirey, Voltaire se arătase și mai aspru față de Leibniz, ceea ce îi atrăsese critica unui profesor de la Göttingen, Martin Kahle (1744). Se discuta mult despre Leibniz în

Franța după 1730. Cu acel prilej, iezuiții de la Trévoux creaseră termenul „optimism”, care prinsese. Frederic, pe atunci prinț moștenitor al Prusiei, la începutul schimbului său epistolar cu Voltaire, atrăsese atenția acestuia asupra lui Christian Wolff, un discipol al lui Leibniz, care se bucura de mare faimă în țările germanice. Wolff dăduse, în legătură cu existența răului în lume, o explicație deosebit de profitabilă regimului monarho-feudal. Răul și binele se împletesc în lume, dar din întrepătrunderea lor rezultă totdeauna un bine. O nelegiuire, o catastrofă pot da naștere la o stare de lucruri favorabilă unor numeroase categorii umane. Că societatea vremii este cea mai bună din câte vor fi existând pe lume, iată o doctrină excelentă pentru tronurile sprijinite pe feudalitate și biserică. Să nu se mai plângă nimeni, să nu se mai ceară reforme, fiindcă ceva mai bun nu se poate înfăptui pe pământ!

Wolffismul începuse să se răspândească și în Franța. Un *Curs scurt de filosofie wolffiană* apare la Amsterdam în 1743, în 3 volume, prin strădania unui oarecare Jean Deschamps. Voltaire, care, în *Discursuri asupra omului* adaptate în versuri după Pope (1738), nu luase încă poziție, începe acum să ironizeze în corespondența lui acest optimism de comandă cu substrat de clasă. După trista experiență de la Curtea din Potsdam, îi opune chiar, în mod sistematic, un pesimism sarcastic. Este semnificativă, din acest punct de vedere, mica povestire *Istoria călătoriilor lui Scarmentado*, compusă la sfârșitul lui 1753. Eroul străbate o bună parte din țările Europei, Asiei și Africii de Nord. De pretutindeni este silit să fugă în grabă spre a evita închisoarea sau moartea. Lumea întreagă este o temniță în care nu poți trăi decât cu călușul la gură.

Evenimentele anilor următori au justificat pe deplin întunecatele vederi ale filosofului de la *Deliciile Genevei*. Izbucni războiul, care va fi numit „de șapte ani”, la numai câțiva ani de la pustiirile celui de succesiune la

tronul Austriei. Alte sate jefuite sau distruse, alte zeci de mii de vieți secerate pentru huzurul celor mari! Consternarea era cu atât mai mare cu cât acest flagel izbucnea la puțin timp după un cataclism natural – biserica se grăbise să-l numească un avertisment al divinității – care înspăimântase țările Apusului la sfârșitul lui 1755. Un groaznic cutremur distrusese Lisabona; flăcările mistuiseră ceea ce se mai salvase de sub dărâmături; mulți dintre locuitorii care nu fuseseră striviți sub ziduri prăvălite fuseseră măturați de valurile oceanului năpustite asupra uscatului. Dezastrul izbise imaginațiile și dădea de gândit tuturor filosofilor, leibnizienilor-wolffiști în primul rând. Zeci de broșuri în numeroase limbi relatau nenorocirea în amănunte impresionante, ilustrate de gravuri. Cum ar fi putut Voltaire să scape un astfel de prilej fără să-și spună cuvântul? La câteva luni după cutremur, în 1756, apare la Geneva, în editura lui Cramer, broșura intitulată *Poem asupra dezastrului din Lisabona*. Discuția asupra optimismului reizbucnea cu vigoare crescută. Totul merge bine? scrâșnea Voltaire în versurile sale; există un Dumnezeu iubitor de oameni care le dăruiește cu înțelepciune binele și răul, astfel ca la sfârșit toată lumea să fie mulțumită? De ce atunci peste tot persecuții, închisori, războaie, distrugeri și, culmea, cele 40.000 de victime ale cutremurului de pe coasta portugheză? Să mai credem pe cuvânt filosofi ca Leibniz și Wolff, urmați de teologii care le țin hangul? Bayle cu veșnica lui îndoială a fost mai înțelept decât toți. Teribil rechizitoriu împotriva divinității predicate de religiile revelate și de filosofiile idealiste! Existența supraevidentă a răului natural și a celui social devenea în mâinile lui Voltaire o armă de temut. Oricum, poemul nu se termina cu îndemnuri la un pesimism absolut:

„Odată va fi bine, aceasta ni-i nădejdea;
Că totu-i bine astăzi, ce cruntă nălucire!”

Se lăsa deci o portiță speranței. Prin ce mijloace vom ameliora viața pe pământ? Răspunsul îl va da *Candid*.

Poemul asupra dezastrului din Lisabona pusese în mișcare multe pene. Răsăreau din toate părțile articole și broșuri despre *Originea răului fizic și moral* și multe altele cu conținut asemănător, căutând care mai de care să salveze ceva din optimismul wolffian, balon de oxigen atât de necesar agoniei orânduirii feudale. Voltaire își dădu seama că trebuie să mai intervină o dată în dezbateri. N-o mai făcu în versuri și nici nu alese calea dizertației filosofice, ci scrise *Candid*, capodopera romanului filosofic, „rezumat al tuturor operelor sale”, cum l-a caracterizat Flaubert într-o scrisoare. L-a compus în vara lui 1758, poate în cursul unei călătorii în Palatinatul renan, unde se dusese să predea electorului o importantă sumă de bani cu dobândă grasă. Cartea tipărită de Cramer, a apărut la Geneva în primele luni ale lui 1759, fără indicarea editorului. Titlul: *Candid sau optimismul, tradus din limba germană, de dl. dr. Ralph*. Atât. Anonimat prudent. Nu pentru prima și nici pentru ultima oară folosea Voltaire procedeul atribuirii diverselor sale opere unor personaje fictive sau demult răposate.

Furtuna dezlănțuită la Paris în acel an demonstra că autorul avusese dreptate să nu-și mărturisească nici acest roman. Procurorul general al Parlamentului din Paris ordonă confiscarea unei ediții sub presă, în vreme ce toată preoțimea catolică sărea ca arsă: „Scandal! Infamie! Cartea batjocorește Providența!” Dar tipăriturile clandestine, sau clandestin introduse în Franța, se succed în cadență de câteva pe an: peste patruzeci până la moartea lui Voltaire! Firește, bănuielile au căzut îndată asupra lui. Cum să nu-i recunoști „gheara”, inimitabila-i ironie, maniera folosirii aventurilor extraordinare pentru a face procesul societății feudale, al abuzurilor ei, al inepției ideologilor

care o mai sprijineau? Din calmul *Deliciilor*, Voltaire combate destul de alene pe acei care îi atribuie Candid: „Ce-i gluma asta? n-am eu altceva mai bun de făcut?” sau: „Abatele Pennetti susține mereu că eu am pus pe drum pe Pangloss și pe Candid, dar, cum eu găsesc această lucrare cu totul contrarie hotărârilor Sorbonei și decretelor bisericești, susțin că n-am niciun amestec cu ea…” Strașnică dezmințire! Echivala cu o recunoaștere, fiindcă nici Parlamentul, nici Sorbona, nici Vaticanul nu ar fi putut arăta, de la farsa cu dedicația lui Mahomet, vreo scriere de a lui Voltaire care să nu fi fost o piatră aruncată în grădinile lor.

Candid, Pangloss, Cunigunda și fratele ei, Cacambo, Martin și figuranții din jurul lor au fiecare rostul lui, valoarea lui demonstrativă. Vârtejul lor de aventuri, de la castelul westfalian, unde eroul iubise pe Cunigunda și ascultase învățătura wolffiană a lui Pangloss, și până la reunirea lor pe malurile Bosforului, o lume întreagă creată de Voltaire după chipul și asemănarea celei reale, cadrul înlănțuirii unor întâmplări extraordinare, dar totuși verosimile, toate tind spre același scop: să dovedească universalitatea răului, adânc înrădăcinat în societatea omenească. Îl provoacă, negreșit, calamități naturale, dar de cele mai multe ori și-l cășunează oamenii înșiși. Toți, unii altora? Nu, cei umili pătimesc de pe urma celor puternici. Regii dezlănțuie războaie. Nobilii se opun fericirii tinerilor îndrăgostiți din prejudecăți de clasă. Negustorii și cămătarii, ca neînduratul olandez Vanderdendur, casap al sclavilor săi, sunt adevărate păsări de pradă, pândindu-și victimele la strâmtoare. Cea mai mare pacoste o constituie însă preoțimea religiilor oficiale, cu mania, interesată de altfel, de a învrăjbi credincioșii în jurul unor chițibușuri teologice; intoleranța lor atrage, în cazul cel mai bun, câteva zeci de nuiele la spate, dar duce adesea la rug.

Când cuvioșii părinți iezuiți sunt lăsați de capul lor, creează, ca în Paraguay, niște teocrații minunat organizate, pentru a îndobitoci și exploata pe băștinași. Un singur colț fericit pe acest pământ: Eldorado! Păcat însă că există numai în literatura utopiilor.

Filosofia povestirii? S-o căutăm oare în scepticismul și indiferența disprețuitoare a seniorului venețian cu nume elocvent, Pococurante? Voltaire mărturisea prietenului său Thiériot că are cu acesta multe asemănări. Totuși, Candid nu-i aprobă egoismul. În limanul găsit, în sfârșit, de el și de ai lui pe malurile Bosforului, în țară păgână, își dă seama că tot ceea ce avem mai bun de făcut în viață este să ne cultivăm grădina. Speranța din *Poemul asupra dezastrului din Lisabona* duce deci la un îndemn de acțiune concretă: în vreme ce puternicii lumii ne chinuiesc cu focul tunurilor și al rugurilor, cei oprimați pot începe – izolați sau pe mici grupuri – opera măreață de transformare a societății; cum? făcându-și fiecare datoria, exercitând o acțiune socială în mediul în care trăiește și muncește. Acest apel la activitatea practică închidea gura lui Pangloss, eternul teoretician al „celei mai bune lumi posibile", al „răului aparent din care se naște în mod matematic un bine real". Amarele dezmințiri ale vieții nu au putut scoate pe acest metafizician găunos din buchea tratatelor lui Wolff.

Scânteietor în spirit, savuros în povestirea aventurilor în care, din extraordinar și fantastic, ne întoarcem la fiecare filă, spre trista realitate a contradicțiilor societății feudale; scris cu arta subtilă a sarcasmului necruțător față de putreziciunea unei orânduiri perimate, Candid, nu este numai capodopera romanului filosofic, ci și una dintre cele mai înalte înfăptuiri ale literaturii universale.

Voltaire s-ar fi mirat poate, acum două secole, dacă cineva l-ar fi asigurat că această improvizație genială va fi, după moartea lui, scrierea cea mai citită din vasta lui

producție; mai prețuită decât tragediile pe care se bizuia în primul rând pentru a trece la nemurire; mai mult decât voluminoasele lui sinteze istorice. Adesea, posteritatea leagă de numele unui mare scriitor o singură operă, intens reprezentativă. Voltaire, pentru milioane de cititori, este astăzi mai ales autorul lui Candid.

Candid sau Optimismul, traducere din germană de domnul doctor Ralph cu adăugirile care s-au găsit în buzunarul doctorului, după moartea lui la Minden, în anul mântuirii 1759.

Capitolul I
Care arată cum Candid a crescut într-un castel frumos şi cum a fost alungat de-acolo

Era odată în Vestfalia, în castelul domnului baron Thunder-ten-tronckh, un băiat căruia natura îi dăruise apucăturile cele mai blânde. Îi citeai sufletul pe faţă. Judeca lucrurile destul de bine, deşi avea o minte foarte simplă: cred că din cauza asta îl chema Candid. Vechii slujitori ai casei bănuiau că era fiul surorii domnului baron şi al unui preacinstit şi bun gentilom de prin partea locului, dar cu care domnişoara nu voise să se mărite pentru că nu putuse să-i facă dovadă decât de şaptezeci şi unu de înaintaşi în spiţa neamului, iar restul arborelui său genealogic se pierduse cu trecerea timpului.

Domnul baron era unul din cei mai puternici seniori ai Vestfaliei şi asta fiindcă palatul lui avea uşă şi ferestre. Odaia cea mare era chiar şi tapetată. Cu toţi câinii din curte putea, la nevoie, să alcătuiască o haită de vânătoare; rândaşii făceau pe hăitaşii; preotul din sat era duhovnicul contelui. Toţi îi ziceau „monseniore” şi făceau haz când spunea snoave.

Doamna baroană, care avea vreo trei sute cincizeci de livre[1], era la mare cinste din pricina asta şi primea musafirii cu măreţie, ceea ce sporea respectul lumii faţă de dânsa. Fiica ei Cunigunda, în vârstă de şaptesprezece ani, era roşie la faţă, strălucitoare, grasă şi nurlie. Fiul baronului era în toate vrednic de tatăl lui. Preceptorul

[1] Cam 175 kg.

Pangloss era oracolul casei şi Candid îi asculta lecţiile cu toată încrederea vârstei şi a firii pe care o avea.

Pangloss preda metafizico-teologo-cosmolo-tontologia. Dovedea în chip admirabil că nu este efect fără cauză şi că, în această lume care e cea mai bună din toate lumile cu putinţă, castelul monseniorului baron era cel mai frumos dintre toate castelele şi doamna baroană cea mai bună dintre toate baroanele posibile.

— E demonstrat, zicea el, că lucrurile nu pot fi altfel: pentru că, totul fiind făcut în vederea unui scop, totul este în chip necesar făcut pentru scopul cel mai bun. Nasurile au fost făcute ca să poarte ochelari; de aceea avem ochelari. Picioarele sunt în chip evident alcătuite ca să poarte ciorapi şi de aceea avem ciorapi. Pietrele au fost formate ca să fie cioplite şi să se facă din ele castele, de asta monseniorul are un castel foarte frumos: cel mai mare baron al ţinutului trebuie să aibă casa cea mai frumoasă; şi porcii fiindcă au fost făcuţi ca să fie mâncați, mâncăm carne de porc toată vremea; prin urmare cei care au spus că toate-s bune au spus o prostie; trebuiau să spună că toate sunt cum nu se poate mai bine.

Candid asculta cu atenţie şi cu nevinovăţie, şi asta fiindcă i se părea că domnişoara Cunigunda era straşnic de frumoasă, deşi nu-şi lua niciodată îndrăzneala să-i spună acest lucru. Se gândea că după fericirea de-a te fi născut baron de Thunder-ten-tronckh; al doilea grad de fericire era să fii domnişoara Cunigunda, al treilea s-o vezi în fiecare zi şi al patrulea s-asculţi lecţiile magistrului Pangloss, cel mai mare filosof al provinciei şi prin urmare al lumii.

Odată Cunigunda, pe când se plimba prin preajma castelului în păduricea care se chema parc, văzu într-un tufiş pe doctorul Pangloss care dădea o lecţie de fizică experimentală fetei în casă a mamă-si, o brunetă foarte drăguţă şi foarte docilă. Cum domnişoara Cunigunda avea multă aplecare către ştiinţă, observă cu de-

amănuntul experienţele repetate la care fu martoră, văzu limpede raţiunea suficientă[2] a doctorului, efectele şi cauzele, şi se întoarse acasă foarte zbuciumată, foarte gânditoare, plină de dorinţa de a ajunge şi ea savantă, gândindu-se că ar putea foarte bine să fie raţiunea suficientă a junelui Candid care şi el la rândul lui ar putea să fie a ei.

Pe când se întorcea la castel întâlni în drum pe Candid şi se înroşi; Candid se înroşi şi el; ea îi dădu bună ziua cu glasul pe jumătate şi Candid vorbi cu ea fără să ştie prea bine ce-i spune. A doua zi, după prânz, după ce se ridicară de la masă, Cunigunda şi cu Candid se nimeriră împreună în dosul unui paravan; Cunigunda se făcu că-şi scapă pe jos batista. Candid ridică batista; ea îl luă cu nevinovăţie de mână, tânărul sărută cu nevinovăţie mâna domnişoarei cu o vioiciune, cu o simţire, cu o gingăşie deosebită; gurile lor se întâlniră, ochii li se aprinseră, genunchii începură să le tremure şi mâinile să umble în toate părţile. Domnul baron de Thunder-ten-tronckh trecu pe lângă paravan şi, văzând acea cauză şi acel efect, dădu afară din castel pe Candid cu zdravene picioare în spate. Cunigunda leşină; când îşi veni în fire mâncă o chelfăneală de la doamna baroană; şi a fost mare mâhnire în cel mai frumos şi mai plăcut dintre toate castelele cu putinţă.

[2] Principiu al lui Leibniz, potrivit căruia nimic nu există sau nu se face fără o *raţiune suficientă*. (Invocat în mod ironic).

Capitolul II
Ce a făcut Candid când a ajuns printre bulgari

Candid, alungat din paradisul pământesc, merse multă vreme fără să ştie încotro, plângând, ridicând ochii la cer şi întorcându-i adesea către cel mai frumos castel dintre toate castelele, în care locuia cea mai frumoasă dintre baroniţe. Se culcă flămând pe câmp, între două brazde; ningea cu fulgi mari. A doua zi, îngheţat de frig, se târî cum putu până la oraşul din apropiere care se chema Valdberghofftrarbk-dikdorff, fără un ban, mort de foame şi de osteneală. Se opri îndurerat la uşa unei cârciumi. Doi bărbaţi îmbrăcaţi în haine albastre[3] îl văzură.

— Camarade, zise unul, ia uite ce flăcău voinic; şi are şi înălţimea care trebuie.

Se apropiară amândoi de Candid şi îl poftiră foarte curtenitor la masă.

— Domnilor, le spuse Candid cu o fermecătoare modestie, îmi faceţi mare cinste, dar n-am cu ce să-mi plătesc mâncarea.

— Vai, domnul meu, îi spuse unul din cei doi cu haină albastră, persoane cu chipul şi cu meritele dumitale nu plătesc niciodată; ia spune ce înălţime ai? eu zic că ai cinci picioare şi jumătate.

— Da, domnilor, chiar atâta am, zise el cu o plecăciune.

— Atunci, şezi cu noi la masă; nu numai că o să-ţi plătim noi mâncarea, dar o să-ţi dăm şi de cheltuială.

---

[3] Aluzie la recrutorii prusieni care erau îmbrăcaţi în albastru. Voltaire în capitolul acesta îi porecleşte pe prusieni *bulgari*; francezii sunt numiţi *abari* (n.t.).

Cum se poate ca un om ca dumneata să nu aibă niciun ban; oamenii trebuie să se ajute unii pe alţii.

— Aveţi dreptate, zise Candid; aşa zicea şi domnul Pangloss şi văd că toate sunt cum nu se poate mai bine.

Îl rugară să primească câţiva scuzi; el luă banii şi voi să semneze o chitanţă; ceilalţi spuseră că n-au nevoie şi se aşezară cu toţii la masă:

— Nu-i aşa că iubeşti pe…

— O! da, răspunse el, iubesc pe domnişoara Cunigunda!

— Nu, spuse unul dintre domnii aceia, noi te întrebam dacă iubeşti pe regele bulgarilor.

— Cum să-l iubesc dacă nu l-am văzut niciodată!

— Se poate? rege ca el nu se mai află! Hai să bem în cinstea lui!

— Cu cea mai mare plăcere, domnilor!

Şi bea.

— Bun! spun ceilalţi. De-acum înainte eşti sprijinul, apărătorul şi eroul bulgarilor; te-ai căpătuit şi ai să te umpli de glorie.

Şi îndată îi pun lanţuri la picioare şi îl duc la regiment. Aici îl pun la şmotru, la dreapta, la stânga, bagă vergeaua în puşcă, scoate vergeaua, ocheşte, trage, întinde pasul, bate talpa şi îi mai dau şi treizeci de nuiele la spate; a doua zi treaba merge mai bine şi mănâncă numai douăzeci de nuiele; a treia zi îi dau numai zece şi camarazii se uită la el ca la o minune.

Candid, uluit cum era, nu-şi dădea încă bine seama cum devenise erou. Într-o zi de primăvară ce-i veni lui? porni singur la plimbare, şi merse tot înainte crezând că omul ca şi animalul are dreptul să se folosească de picioarele lui aşa cum îi place. Nu făcu nici două leghe şi se pomeni că patru alţi eroi, înalţi şi zdraveni, îl ajung din urmă, îl leagă şi-l duc la închisoare. Fu întrebat după lege ce-i place mai mult: să-i tragă tot regimentul câte treizeci şi şase de nuiele sau să fie dăruit cu douăsprezece gloanţe de plumb în cap. Degeaba spuse

el că voinţa omului e liberă şi că n-avea poftă nici de una, nici de alta; trebui să aleagă. Se hotărî pe temeiul acelui dar de la Dumnezeu, care se cheamă libertate, să aleagă nuielele. De treizeci şi şase de ori trebuia să treacă prin faţa regimentului şi fiecare soldat să-i tragă câte o nuia; a trecut de două ori. Regimentul era alcătuit din două mii de oameni; s-a ales cu patru mii de lovituri care de la ceafă până la şezut i-au dezgolit muşchii şi nervii. Când să înceapă a treia oară, Candid, care nu mai putea, ceru ca o favoare să fie împuşcat. Căpătă această favoare. Îl legară la ochi şi îl puseră în genunchi. Regele bulgarilor, care tocmai trecea pe-acolo, întrebă ce-a făcut osânditul şi, cum era foarte deştept, înţelese după ce vorbi cu Candid că acesta era un june metafizician care habar n-avea ce-i pe lume şi îl iertă de pedeapsă cu o mărinimie care va fi slăvită în toate jurnalele şi în toate vremurile. Un chirurg cumsecade îl vindecă pe Candid în trei săptămâni cu cataplasmele prescrise de Dioscoride[4]. Începuse tocmai să i se prindă pielea şi putea acuma să umble când regele bulgarilor se războiu cu regele abarilor.

[4] Dioscoride Pedanius (secolul I e.n.), medic grec, autorul unui vast tratat de medicină.

Capitolul III
Cum a fugit Candid de la bulgari şi ce s-a mai întâmplat cu el

Nimic nu era aşa de frumos, de fercheş, de strălucit şi de bine orânduit cum erau cele două oştiri. Trâmbiţele, surlele, oboii, tobele, tunurile alcătuiau o armonie cum nici în infern nu se află. Mai întâi tunurile au doborât cam şase mii de inşi de fiecare parte; pe urmă puştile au mai scos din cea mai bună lume care există vreo nouă sau zece mii de ticăloşi care o infectau. Baionetele au fost şi ele raţiunea suficientă a morţii câtorva mii de oameni. Cu totul, au fost secerate la vreo treizeci de mii de suflete. Candid, care tremura ca un filosof, se ascunse cum putu mai bine tot timpul cât ţinu acest măcel eroic.

În sfârşit, când cei doi regi puseră să se cânte un *Te-Deum*, fiecare în tabăra lui, Candid se gândi că ar fi mai bine să se ducă să mediteze aiurea asupra efectelor şi a cauzelor. Trecu peste mormane de morţi şi de muribunzi şi ajunse într-un sat prin apropiere, care era numai cenuşă: era un sat abar; îi dăduseră foc bulgarii după legile dreptului public. Într-un loc nişte bărbaţi potrăcăliţi de lovituri se uitau cum mureau soţiile lor înjunghiate, cu copil la sânul plin de sânge; mai încolo nişte fete cu pântecele spintecat, după ce îndestulaseră nevoile naturale ale câtorva eroi, îşi dădeau sufletul; altele, pe jumătate arse, se rugau să le omoare. Bucăţi de creier erau împrăştiate pe jos, alături de braţe şi picioare tăiate.

Candid plecă de-acolo cât mai repede şi ajunse în alt sat; acesta era al bulgarilor şi eroii abari făcuseră aici la fel. Candid, călcând pe trupuri încă vii şi făcându-şi

drum prin dărâmături, ieşi în sfârşit din teatrul războiului, cu câteva merinde în raniţă şi fără să uite pe domnişoara Cunigunda. Merindele i se isprăviră când ajunse în Olanda; cum însă auzise că în ţara aceea toată lumea era bogată şi că oamenii erau buni creştini, se gândi că o va duce aici tot aşa de bine ca în castelul domnului baron până a nu fi alungat din cauza ochilor frumoşi ai domnişoarei Cunigunda.

Ceru de pomană câtorva inşi cu mutre grave, dar aceştia îi răspunseră toţi că, dacă nu se lasă de meseria asta, are să nimerească într-o casă de corecţie, să înveţe acolo cum să trăiască.

După aceea intră în vorbă cu unul care cuvântase singur despre milostenie un ceas în şir, în faţa unei mari adunări de oameni. Oratorul acesta se uită la el chiorâş şi îi spuse:

— Ce cauţi aici? Eşti pentru cauza cea dreaptă?

— Nu este efect fără cauză, zise cu modestie Candid; totul se înlănţuie în chip necesar şi e orânduit cât se poate de bine. A trebuit să fiu alungat şi să n-o mai văd pe domnişoara Cunigunda, să fiu bătut cu nuiele şi trebuie acuma să-mi cerşesc pâinea până oi fi în stare să mi-o câştig singur, toate acestea nu puteau fi altfel.

— Ascultă, amice, îi spuse oratorul, dumneata crezi că papa e anticrist?

— Până acuma n-am auzit una ca asta, răspunse Candid; că o fi sau nu, habar n-am, dar eu atâta ştiu că n-am ce mânca.

— Nici nu eşti vrednic să mănânci, îi spuse celălalt. Pleacă de-aici, ticălosule, pleacă, păcătosule! În viaţa mea să nu te mai văd!

Soţia oratorului, uitându-se pe geam şi văzând un om care nu credea că papa e anticrist, îi turnă în cap un… O, Doamne! la ce străşnicii ajunge zelul religios al cucoanelor!

Un om care nu fusese botezat, un bun anabaptist, pe nume Jacob, văzu felul răutăcios şi murdar în care era

tratat un frate de-al lui, o vieţuitoare cu două picioare, şi care avea un suflet; îl luă şi-l duse la el acasă, îl spală, îi dădu pâine şi bere, îi mai dădu şi doi florini şi voi chiar să-l pună să lucreze în manufactura lui de stofe persane fabricate în Olanda. Candid, aproape închinându-se în faţa lui, spuse:

— Maestrul Pangloss avea dreptate când spunea că în lumea asta toate-s cum nu se poate mai bine, fiindcă, uite, acuma dărnicia dumitale mă mişcă mult mai mult decât asprimea domnului celuia cu mantie neagră şi a soţiei dumisale.

A doua zi, pe când se plimba, dădu de un cerşetor, plin tot de bube, cu ochii stinşi, cu nasul ros, cu gura strâmbă, cu dinţii stricaţi şi vorbind din gât, chinuit de o tuse cumplită şi scuipându-şi dinţii la fiecare opinteală.

Capitolul IV
Cum Candid se întâlni cu fostul lui magistru de filosofie, doctorul Pangloss, şi ce s-a mai întâmplat după aceea

Candid, cuprins mai mult de milă decât de scârbă, dădu acestui groaznic cerşetor cei doi florini pe care îi primise de la cinstitul său anabaptist Jacob. Arătarea se uită lung la el, începu să plângă şi se repezi să-l îmbrăţişeze. Candid, speriat, se dădu înapoi.

— Vai! spuse nenorocitul către celălalt nenorocit, nu mai cunoşti tu pe Pangloss la care ţineai aşa de mult?

— Cum se poate? Dumneata eşti, magistre? Dumneata, în halul ăsta? Dar ce-ai păţit? De ce n-ai mai rămas în cel mai frumos castel din lume? Şi domnişoara Cunigunda, perla fetelor, capodopera naturii, ce mai face?

— Cad de pe picioare, zice Pangloss.

Candid îl luă şi-l duse repede la staulul anabaptistului şi îi dădu o bucată de pâine. Şi după ce Pangloss îşi mai veni în fire îl întrebă:

— Spune, ce face domnişoara Cunigunda?

— A murit, răspunse Pangloss.

Candid leşină când auzi asta. Prietenul îl trezi din leşin cu nişte oţet prost care se găsea din întâmplare în staul. Candid deschise ochii:

— A murit Cunigunda! Ah! unde-i cea mai bună dintre lumi? Dar de ce a murit? Nu cumva pentru că a văzut cum am fost dat afară cu picioare-n spate din frumosul castel al domnului baron?

— Nu, spuse Pangloss. Au spintecat-o nişte soldaţi bulgari după ce au siluit-o cât au putut; domnul baron a vrut s-o apere şi atunci i-au crăpat capul; pe doamna baroană au tăiat-o în bucăţi; elevul meu, săracul, a păţit ce-a păţit şi soră-sa; iar din castel n-a mai rămas piatră peste piatră, niciun şopron, nicio oaie, nicio raţă, niciun copac; dar măcar am fost răzbunaţi fiindcă abarii au făcut şi ei tot aşa într-o baronie din apropiere care era a unui senior bulgar.

La vorbele acestea, Candid leşină iar; şi după ce îşi veni iar în fire şi spuse tot ce trebuia să spună, întrebă pe Pangloss ce cauză, ce efect şi ce raţiune suficientă îl aduseseră în halul în care era.

— Vai! spuse Pangloss, amorul m-a adus în starea asta; amorul, consolatorul speciei umane, păstrătorul universului, sufletul tuturor fiinţelor simţitoare, gingaşul amor.

— Vai, spuse Candid, am cunoscut şi eu amorul acesta, stăpân peste inimi. Sufletul sufletului nostru; de pe urma lui nu m-am ales decât doar cu o sărutare şi cu douăzeci de picioare-n spate. Dar cum o cauză atât de frumoasă a putut să producă în dumneata un efect atât de groaznic?

Pangloss răspunse cu aceste vorbe:

— O, scumpul meu Candid! o ştii pe Paquette, servitoarea aceea drăguţă a slăvitei noastre baroane; m-am înfruptat în braţele ei din plăcerile raiului care au stârnit însă această boală a iadului care, după cum vezi, mă roade; Paquette o avea şi poate a şi murit de boala asta. O căpătase în dar de la un călugăr cordelier[5] foarte învăţat care ajunsese să-i afle originea: el o luase de la o contesă bătrână, care o căpătase de la un căpitan de cavalerie, care o primise de la o marchiză, care o primise de la un paj, care o căpătase de la un iezuit care, pe când era novice, o luase de-a dreptul de la unul

[5] Călugări franciscani, care umblau încinşi cu o frânghie peste mijloc.

din tovarăşii lui Cristofor Columb. Cât despre mine, eu n-am s-o mai dau nimănui fiindcă sunt pe moarte.

— O, Pangloss, spuse Candid, ciudată genealogie mai e şi asta! Nu cumva o fi pornind chiar de la diavol.

— Nu, deloc! replică înţeleptul; boala asta era un lucru de care era nevoie neapărat în cea mai bună lume care există, un ingredient necesar; fiindcă, dacă Columb n-ar fi luat-o, într-o insulă a Americii, boala asta, care otrăveşte izvorul naşterilor, care adesea chiar împiedică naşterea şi care este în chip evident împotriva marelui scop al naturii, n-am avea azi nici şocolata, nici coşenila[6]; mai trebuie de observat că până acuma, pe continentul nostru, boala asta numai noi o cunoaştem, cum numai noi cunoaştem controversa. Turcii, indienii, persanii, chinezii, siamezii, japonezii încă n-o cunosc; dar este o raţiune suficientă ca s-o cunoască şi ei peste câteva secole. Deocamdată printre noi s-a răspândit straşnic, mai ales în acele mari armate alcătuite din cinstiţi stipendiari binecrescuţi, care hotărăsc soarta statelor; poţi să fii sigur că, atunci când treizeci de mii de oameni se bat după toate regulile cu o armată tot aşa de mare ca număr, sunt cam câte douăzeci de mii de sifilitici de fiecare parte.

— Straşnic lucru, zise Candid; acuma însă trebuie să te vindeci.

— Dar cum să mă vindec? spuse Pangloss; n-am niciun ban, dragul meu, şi nicăieri pe toată faţa pământului nu poţi nici să-ţi iei sânge, nici să-ţi faci o spălătură dacă nu plăteşti sau dacă n-ai pe careva care să plătească pentru tine.

La vorbele acestea Candid luă o hotărâre; se duse şi se aruncă la picioarele milostivului său anabaptist Jacob şi îi zugrăvi în chip atât de mişcător starea în care ajunsese prietenul său încât acela nu şovăi o clipă: îl luă la dânsul pe Pangloss şi îl vindecă pe cheltuiala lui.

[6] Insectă originară din Mexic, din care se extrăgea o substanţă colorantă, roşie.

Pangloss, în cura pe care o făcu, nu pierdu decât doar un ochi şi o ureche. Scria bine şi ştia la perfecţie aritmetica. Anabaptistul Jacob îl luă să-i ţină socotelile. Două luni după aceea, fiind nevoit să se ducă la Lisabona cu treburi de-ale negustoriei lui, luă cu dânsul în corabie şi pe cei doi filosofi. Pangloss îi explică cum toate erau cât se poate de bine. Jacob nu era de părerea asta:

— Eu cred că oamenii au stricat puţintel natura pentru că ei nu s-au născut lupi şi totuşi s-au făcut lupi. Dumnezeu nu le-a dat nici tun de douăzeci şi patru calibru şi nici baionete, şi ei şi-au făcut baionete şi tunuri ca să se omoare unii pe alţii. Aş putea să pun la socoteală şi falimentele şi justiţia care pune mâna pe averea faliţilor ca să-i păgubească pe creditori.

— Acestea toate erau neapărat necesare, replică doctorul cel chior, şi nenorocirile particulare produc binele general, şi astfel cu cât sunt mai multe nenorociri particulare cu atâta e mai bine.

În vreme ce raţiona astfel, văzduhul începu să se întunece, vântul să bată din toate părţile şi o furtună cumplită se năpusti asupra corăbiei, nu departe de portul Lisabonei.

Capitolul V
Furtună, naufragiu, cutremur de pământ, și ce s-a mai întâmplat cu doctorul Pangloss, cu Candid și cu anabaptistul Jacob

Jumătate din pasageri, slăbiți, cu sufletul la gură din pricina nemaipomenitei tulburări pe care clătinarea unei nave o stârnește în nervi și în toate umorile trupului, zbuciumate și împinse în toate părțile, nu aveau nici măcar puterea să se sperie de primejdie. Ceilalți țipau și se rugau. Pânzele se rupseră, catargele se frânseră în două, corabia se sparse. Lucra care putea, nimeni nu se pricepea, nimeni nu comanda. Anabaptistul dădea și el o mână de ajutor; era pe puntea superioară; un matelot furios îi dă una în cap și îl doboară, dar din cauză că s-a repezit prea tare ca să dea în el își pierde echilibrul și cade în apă cu capul în jos. În cădere se agață de o bucată de catarg. Milostivul Jacob îi sare în ajutor, îi întinde mâna să se urce dar, aplecându-se, cade peste bord, în mare, în văzul matelotului care însă nici nu se sinchisește de el și-l lasă să se înece. Candid se apropie, vede pe binefăcătorul lui cum iese o clipă deasupra apei apoi se scufundă pe totdeauna. Vrea să se arunce după el în mare; filosoful Pangloss îl oprește și îi dovedește că rada Lisabonei a fost formată anume pentru ca acest anabaptist să se înece în ea. În vreme ce dovedea asta *a priori*[7], corabia se sparse în întregime și toți pieriră afară de Pangloss, de Candid și de sălbaticul acela de matelot care înecase pe vrednicul anabaptist; ticălosul

[7] Înaintea oricărei experienţe, înainte de fapte (lat).

ajunse înot la țărm, iar Pangloss și Candid fură și ei duși acolo de valuri pe o scândură.

După ce-și veniră puțin în fire se îndreptară spre Lisabona. Cu banii pe care îi mai aveau trăgeau nădejde că vor scăpa de foame după ce scăpaseră de furtună.

Tocmai intrau în oraș plângând moartea binefăcătorului lor când deodată simt că le fuge pământul de sub picioare[8]; în port marea se umflă clocotind și sfarmă corăbiile ancorate. Valuri de foc și cenușă acoperă străzile și piețele publice; casele se năruie, acoperișurile se prăbușesc peste temelii, iar temeliile se împrăștie; treizeci de mii de locuitori de toate vârstele, bărbați și femei, sunt zdrobiți de dărâmături. Matelotul trase o sudalmă, șuieră și spuse:

— E rost de căpătuială pe-aici.

— Care-o fi oare rațiunea suficientă a acestui fenomen? se întrebă Pangloss.

— Ăsta-i sfârșitul lumii! strigă Candid.

Matelotul se repede printre dărâmături, înfruntă moartea ca să găsească bani, găsește, pune mâna pe ei, se îmbată, și după ce se satură de băutură cumpără favorurile primei fete binevoitoare pe care o întâlnește printre dărâmăturile caselor, printre muribunzi și morți. Pangloss îl tot trăgea de mânecă și îi spunea:

— Dragul meu, nu-i bine ce faci, greșești față de rațiunea universală, nu-i vremea acum de treburi de astea.

— Pe dracul! răspunse matelotul; eu sunt matelot și-s de loc din Batavia; de patru ori am fost în Japonia și de patru ori am călcat pe cruce[9]. Ai și găsit cui să vorbești de rațiunea ta universală!

---

[8] E vorba de cutremurul din Lisabona de la 1 noiembrie 1755.

[9] În urma unei conspiraţii a creştinilor în Japonia, împăratul Jemef dăduse un edict prin care toţi străinii erau alungaţi din Japonia; numai olandezii, care descoperiseră complotul, au avut voie să rămână, cu condiţia să renunţe la practicarea religiei creştine şi să calce pe cruce.

Candid fusese rănit de niște pietre care căzuseră peste el; ședea acuma întins în stradă, acoperit de dărâmături. Spuse lui Pangloss:

— Vai! adu-mi de pe undeva niște vin și ulei, că mor.

— Cutremurul acesta de pământ nu-i lucru nou, zise Pangloss. Orașul Lima din America a pățit la fel anul trecut; aceleași cauze, aceleași efecte; trebuie să fie cu siguranță o dâră de pucioasă pe sub pământ de la Lima până la Lisabona.

— Foarte probabil, spuse Candid; acuma însă, pentru Dumnezeu, adu-mi puțin ulei și vin.

— Cum probabil? o întoarse filosoful; eu susțin că lucrul acesta este demonstrat.

Candid își pierdu cunoștința și Pangloss îi aduse niște apă de la o cișmea din apropiere.

A doua zi, tot umblând printre dărâmături, găsiră ceva de mâncare și se mai întremară puțin. După aceea dădură ca și ceilalți o mână de ajutor locuitorilor orașului care scăpaseră cu viață. Câțiva cetățeni pe care îi ajutară le dădură o masă cum nu se putea mai bună pentru asemenea vremuri grele; e drept că fu o masă tristă: mesenii își udau pâinea cu lacrimi; Pangloss însă îi mângâie spunându-le că lucrurile nu puteau să fie altfel decât erau:

— Ce se întâmplă acuma e tot ce poate fi mai bine; și asta fiindcă dacă este un vulcan la Lisabona, înseamnă că nu putea să fie în altă parte; pentru că e cu neputință ca lucrurile să nu fie acolo unde sunt; și tot ce întâmplă e bine.

Un bărbat îmbrăcat în negru, cirac de-al Inchiziției, care ședea lângă el, luă cuviincios cuvântul și spuse:

— După cât văd, domnul nu crede în păcatul originar: fiindcă, dacă totul este cum nu se poate mai bine, atunci asta înseamnă că n-a fost nici cădere în păcat, nici pedeapsă.

— Cer respectuos iertare excelenței-voastre, răspunse încă și mai cuviincios Pangloss, dar căderea omului în

păcat și blestemul intrau în chip necesar în cea mai bună lume cu putință.

— Domnul așadar nu crede în libertate? întrebă ciracul.

— Să-mi dea voie excelența-voastră să spun că libertatea poate să existe în același timp cu necesitatea absolută: era necesar ca să fim liberi în voința determinată…

Pangloss era la mijlocul frazei când ciracul făcu un semn din cap valetului său care îi turna vin de Porto sau de Oporto.

Capitolul VI
Cum a fost făcut un frumos autodafe ca să se oprească cutremurele pe pământ și cum Candid a fost bătut la spate

După cutremurul de pământ care distrusese trei sferturi din Lisabona, înțelepții nu găsiră altceva mai bun ca să împiedice o ruină totală decât să dea poporului un frumos autodafe; universitatea din Coimbra hotărâse că spectacolul câtorva persoane arse la foc mic, cu mare ceremonie, este un mijloc fără greș, pe care, dacă-l întrebuințezi, pământul nu se mai cutremură.

Ca urmare a acestei hotărâri, fusese arestat un biscayan dovedit că s-a însurat cu cumătră-sa și doi portughezi care mâncaseră un pui după ce îi scoseseră grăsimea; după masă doctorul Pangloss și cu discipolul său Candid fură arestați și ei, unul pentru că vorbise, celălalt pentru că ascultase cu un aer de încuviințare: fură duși amândoi, dar nu împreună, în niște apartamente foarte răcoroase în care niciodată nu te supăra soarele; după ce stătură acolo o săptămână îi îmbrăcară cu câte un san-benito[10], iar în cap le puseră câte o mitră de hârtie; pe mitra și pe san-benito-ul lui Candid erau zugrăvite flăcări întoarse cu vârful în jos și draci care nu aveau nici coadă, nici gheare; dracii lui Pangloss aveau gheare și coadă, iar flăcările se ridicau drept în sus. Merseră îmbrăcați așa în procesiune și ascultară o predică foarte patetică, după care urmă o

[10] Tunică galbenă pe care Inchiziţia o punea acelora pe care îi condamna.

frumoasă muzică monotonă. Candid fu bătut la spate în cadență în timp ce cântau; biscayanul și cei doi inși, care nu voiseră să mănânce partea grasă, fură arși pe rug, iar pe Pangloss îl spânzurară, deși nu era obiceiul. Chiar în ziua aceea pământul s-a cutremurat din nou cu un vuiet înspăimântător[11].

Candid, speriat, tulburat, amețit, plin de sânge și gâfâind, își spunea lui însuși: „Dacă o fi asta cea mai bună lume cu putință, atunci ce-or fi cu celelalte? C-am fost bătut la spate, treacă-meargă, am mai pățit-o tot așa și la bulgari; dar de ce-a trebuit, dragul meu Pangloss, cel mai mare dintre toți filosofii, să te văd spânzurat fără să știu de ce? Și tu, o! scumpul meu anabaptist, cel mai bun și mai de treabă dintre oameni, de ce a trebuit să mori înecat în port? Și dumneata, domnișoară Cunigunda! perla fetelor! de ce-a trebuit să fii spintecată?”

Plecă de-acolo, abia ținându-se, dăscălit, bătut, iertat și blagoslovit; deodată, o bătrână îl opri în drum și-i spuse:

— Ține-ți firea și hai cu mine.

[11] Au mai fost într-adevăr cutremure în 1756.

Capitolul VII
Cum s-a îngrijit o bătrână de Candid și cum el a găsit iar ceea ce iubea

Candid nu-și ținu firea, dar se duse cu bătrâna într-o magherniță; aici ea îi dădu un borcan de alifie ca să se ungă, îi lăsă ceva de mâncat și de băut și, arătându-i un pătuc destul de curat, pe care era un rând de straie, îi spuse:

— Mănâncă, bea și culcă-te și Maica Domnului din Atocha, preasfântul Anton din Padova și preasfântul Iacob de Compostella să te aibă în sfânta lor pază! Mâine vin iar.

Candid, mirat de tot ce văzuse, de tot ce îndurase și, mai mult decât de orice, mirat de bunătatea bătrânei, dădu să-i sărute mâna.

— Nu mie trebuie să-mi săruți mâna, îi spuse ea; mâine vin iar. Acuma unge-te cu alifia asta, mănâncă și te culcă.

Candid, cu toate nenorocirile, mâncă și dormi. A doua zi bătrâna îi aduse o gustare, îi cercetă spatele, îl unse cu altă alifie; după aceea îi aduse prânzul, iar seara se întoarse și îi aduse cina. A treia zi, tot așa.

— Cine ești dumneata? o tot întreba Candid. De unde atâta bunătate? cum aș putea să-ți mulțumesc?

Bătrâna nu răspundea nimic. Seara veni iar, dar nu mai aduse de mâncare.

— Hai cu mine, zise ea, și nu scoate o vorbă.

Îl ia de braț și ies amândoi din oraș mergând așa vreun sfert de milă, până ajung la o casă singuratică împrejmuită de grădini și de canaluri. Bătrâna bate la o

ușă scundă. Ușa se deschide și bătrâna îl duce pe Candid pe o scară tăinuită, într-o odaie cu aurituri, îl lasă pe o canapea de brocart, închide ușa și pleacă. Lui Candid i se părea că visează și se gândea că viața lui de până atunci fusese un vis urât, iar clipa de față era un vis frumos.

Bătrâna se întoarse curând. Ținea de braț, sprijinind-o cu greu, pe o femeie care tremura din tot trupul, de o statură majestuoasă, strălucind de pietre scumpe și cu fața acoperită de un văl.

— Ridică vălul, îi spuse lui Candid bătrâna. Tânărul se apropie și ridică vălul cu sfială. Ce clipă a fost! Ce surpriză! Să fie oare domnișoara Cunigunda? Era chiar ea. Puterile îl părăsesc, nu poate să scoată măcar o vorbă și cade la picioarele ei. Cunigunda cade pe canapea. Bătrâna îi stropește cu spirt; își vin amândoi în simțiri, vorbesc unul cu altul; la început sunt numai vorbe fără șir, întrebări și răspunsuri care se încrucișează, suspine, lacrimi, strigăte. Bătrâna îi sfătuiește să facă mai puțină larmă și îi lasă singuri.

— Cum, dumneata ești? îi spune Candid, vasăzică trăiești și ești acum în Portugalia! Vasăzică nu te-au siluit și nu ți-au spintecat pântecele, așa cum mi-a spus Pangloss filosoful?

— Ba da, răspunse frumoasa Cunigunda; dar nu moare cineva numaidecât de pe urma unor asemenea întâmplări.

— Dar tatăl și mama dumitale au fost omorâți?

— Au fost omorâți, spuse Cunigunda, și începu să plângă.

— Și fratele dumitale?

— Frate-meu a fost omorât și el.

— Și cum ai ajuns în Portugalia? și cum ai aflat că sunt și eu aici? și prin ce întâmplare nemaipomenită ai pus să mă aducă în casa asta?

— Am să-ți spun toate, răspunse Cunigunda, dar mai întâi să-mi povestești ce ai făcut după ce mi-ai dat

sărutarea aceea nevinovată și după ce tot atunci ai căpătat niște picioare în spate.

Candid se supuse cu adânc respect și, deși era tulburat și glasul îi tremura, și deși îl dureau încă șalele, îi povesti în chipul cel mai naiv tot ce pățise din clipa când se despărțiseră. Cunigunda asculta și ridica ochii la cer; plânse când auzi de moartea vrednicului anabaptist și a lui Pangloss și după aceea începu și ea să-i povestească lui Candid, care nu pierdea o vorbă și o sorbea din ochi.

Capitolul VIII
Povestea Cunigundei

Eram în pat și dormeam dusă când a binevoit Cerul să trimită pe bulgari în castelul nostru cel frumos din Thunder-ten-tronckh; au omorât pe tata și pe frate-meu și pe mama au tăiat-o în bucăți. Un bulgar voinic, înalt cât o prăjină, văzând că leșinasem la ceea ce se întâmplase sub ochii mei, începu să mă siluiască; asta m-a făcut să-mi viu iar în fire, am țipat, m-am zbătut, l-am mușcat, l-am zgâriat, și voiam să-i scot ochii zdrahonului celuia de bulgar; de unde să-mi închipui eu că tot ce se întâmpla acum în castelul tatei era ceva obișnuit în asemenea împrejurări? Mojicul m-a lovit cu cuțitul în partea stângă, am și acuma semnul.

— Vai! aș vrea să-l văd și eu, spuse naivul Candid.

— Ai să-l vezi, spuse Cunigunda; să-ți spun mai întâi ce-a mai fost.

— Da, spune! zise Candid.

Cunigunda reluă firul poveștii:

— În vremea asta a intrat un căpitan bulgar. Eu eram plină de sânge și soldatul, fără să se sinchisească, își vedea de treabă. Căpitanul s-a mâniat când a văzut că mojicul n-are niciun respect față de el și l-a ucis pe trupul meu. După aceea a pus să mă oblojească, m-a luat prizonieră și m-a dus în tabăra lui. Îi spălam puținele cămăși pe care le avea, îi făceam de mâncare. Zicea că-s foarte frumușică, trebuie să mărturisesc; și, ce să spun, era și el foarte chipeș și avea o piele albă și moale; încolo, nu prea era deștept și de filosofie habar n-avea: se vedea îndată că nu fusese crescut de doctorul Pangloss. După vreo trei luni, când și-a isprăvit banii, s-a săturat de mine, m-a vândut unui evreu pe care-l

chema don Issachar, care făcea negoț în Olanda și în Portugalia și căruia îi plăceau grozav femeile. Evreul acesta era foarte ahtiat după mine, dar eu nu m-am lăsat; am rezistat mai bine decât față de soldatul bulgar: o femeie cinstită poate să fie siluită o dată, dar tocmai din cauza asta virtutea ei sporește și mai tare. Evreul, ca să mă îmblânzească, m-a adus în casa asta în care mă vezi acuma. Credeam până atunci că nimic nu era mai frumos pe lume decât castelul din Thunder-ten-tronckh, dar acuma văd că mă înșelam…

Marele inchizitor m-a zărit odată la biserică; s-a uitat mult la mine și mi-a trimis vorbă că are să-mi spună ceva în taină. M-am dus la el la palat. I-am povestit cine sunt, iar el mi-a spus că nu era ceva vrednic de rangul meu să fiu a unui israelit. M-a cerut lui don Issachar dar acesta, care e bancherul Curții și om cu vază, nici n-a vrut s-audă. Inchizitorul l-a amenințat atunci cu un autodafe. În sfârșit, evreul meu, speriat, a făcut cu el un târg și anume că eu și cu casa să fim a amândurora, evreul să vină lunea, miercurea și sâmbăta, iar inchizitorul în toate celelalte zile. Sunt șase luni de când ține învoiala. S-au cam ciorovăit ei uneori pentru că nu ajungeau să se înțeleagă dacă noaptea de sâmbătă spre duminică trebuie socotită după legea veche sau după legea nouă. Deocamdată eu am rezistat și unuia și celuilalt și cred că tocmai de asta amândoi mă iubesc mereu.

Ca să alunge urgia cutremurelor și ca să-l sperie pe don Issachar, monseniorul s-a gândit să facă un autodafe. Mi-a făcut cinstea să mă poftească și pe mine. Am avut un loc foarte bun. Între slujba religioasă și execuție, s-au servit răcoritoare doamnelor. Am fost cuprinsă de groază când am văzut că-s arși pe rug cei doi evrei și biscayanul care se însurase cu cumătră-sa. Care nu mi-a fost însă mirarea, groaza și tulburarea când am văzut îmbrăcat cu san-benito și în cap cu o mitră, o figură care semăna cu aceea a lui Pangloss! M-

am frecat la ochi, m-am uitat mai bine și am văzut cum îl spânzura. Mi s-a făcut rău; dar abia mi-am venit iar în fire și te-am văzut dezbrăcat, cu spatele gol: asta a fost culmea groazei, culmea durerii și a deznădejdii. Trebuie să-ți spun de altfel că pielea ta e mai albă și mai frumoasă decât a căpitanului meu bulgar. Priveliștea asta a sporit și mai tare sentimentele care mă copleșeau, care mă rodeau. Am vrut să strig și să le spun: „Opriți-vă, barbarilor!” dar glasul mi s-a stins în gât și de altfel strigătele mele ar fi fost degeaba. După ce te-au bătut zdravăn, mi-am spus: „Cum se face oare că simpaticul Candid și înțeleptul Pangloss se află acuma în Lisabona, unul ca să capete o sută de bice și celălalt ca să fie spânzurat din porunca monseniorului inchizitor a cărui iubită sunt? Pangloss m-a amăgit deci cumplit atunci când mi-a spus că toate în lumea asta merg cum nu se poate mai bine.”

Tulburată cumplit, când ieșindu-mi din fire, când gata să mor de slăbiciune, îmi era plin capul de omorul tatei, al mamei, al fratelui meu, de neobrăzarea ticălosului de soldat bulgar, de lovitura de cuțit pe care mi-o dăduse, de robia mea, de slujba mea de bucătăreasă, de căpitanul meu bulgar, de scârbosul don Issachar, de groaznicul inchizitor, de spânzurarea doctorului Pangloss, de psalmodia care se cânta în timp ce te bătea la spate, și mai ales de sărutarea pe care ți-o dădusem după paravan, ultima dată când te-am văzut. Am mulțumit lui Dumnezeu că după atâtea necazuri te-a adus iar lângă mine. Am spus bătrânei mele să aibă grijă de tine și să te aducă aici îndată ce s-o putea. A îndeplinit foarte bine ce i-am spus și am putut astfel cu o nemaipomenită plăcere să te văd, să te aud și să vorbesc cu tine. Acuma însă cred că ți-o fi foame grozav; și mie mi-e foame strașnic; hai să mâncăm. Stătură amândoi la masă și după ce mâncară, se așezară iar pe canapeaua aceea frumoasă de care a mai fost vorba. Acolo erau când a sosit don Issachar, unu din stăpânii casei. Era

tocmai zi de sâmbătă. Don Issachar venea să-și exercite drepturile și să-și arate dragostea.

Capitolul IX
Ce s-a întâmplat cu Cunigunda, cu Candid, cu marele inchizitor și cu un evreu

Issachar ăsta era cel mai țâfnos evreu din câți au fost în Israel de la robia Babilonului până astăzi.

— Cățea de galileană ce ești, zise el, nu ți-i destul domnul inchizitor? Ce, și pușlamaua asta trebuie să te împartă cu mine?

Spunând asta scoase un pumnal pe care-l purta întotdeauna și, fără să-și închipuie că potrivnicul lui era înarmat, se repezi la Candid; numai că vestfalianul nostru căpătase de la bătrână odată cu straiele și o sabie. Repede trase sabia și, cu toate că era om foarte blând din fire, culcă pe israelit la pământ, la picioarele frumoasei Cunigunda.

— Dumnezeule! strigă ea, ce ne facem acuma? Un bărbat ucis în casă la mine! Dacă vine vreun om al stăpânirii s-a isprăvit cu noi!

— Dacă Pangloss n-ar fi spânzurat, spuse Candid, desigur că ne-ar sfătui ce să facem în cumpăna asta, fiindcă era mare filosof. În lipsa lui hai s-o întrebăm pe bătrână.

Bătrâna era foarte pricepută și tocmai începuse să le dea un sfat, când deodată se mai deschise o ușă. Era unu după miezul nopții, începuse duminica. Ziua asta era a monseniorului inchizitor. Intră și vede pe Candid, ciomăgitul, cu sabia în mână, un mort întins pe dușumea, Cunigunda înspăimântată și bătrâna dând sfaturi.

Iată ce se petrecu în clipa asta în sufletul lui Candid și ce se gândi el: „Dacă preasfântul ăsta strigă după ajutor, are să pună sigur să mă ardă; poate că face așa și cu Cunigunda; din porunca lui m-au bătut așa de cumplit; mi-i rival; tot sunt pornit acuma pe omor, ce să mai stau la gânduri?” Raționamentul acesta fu limpede și rapid; deci, fără să mai lase timp inchizitorului să se dezmeticească, îl străpunse cu spada și-l culcă lângă evreu.

— Asta mai trebuia! zise Cunigunda. De-acuma nu mai avem nicio scăpare; o să fim excomunicați, ne-a sunat ceasul. Cum de-ai putut, tu care ești așa de blajin, să ucizi în două minute un evreu și un preot?

— Draga mea, răspunse Candid, când ești îndrăgostit, gelos și ciomăgit de Inchiziție, nici nu știi ce mai ajungi să faci!

Bătrâna luă atunci cuvântul și spuse:

— La grajd sunt trei cai andaluzi cu tot ce trebuie pentru călărie. Candid să se ducă și să pună șaua pe ei. Doamna are moyadori și diamante: să ne urcăm pe cai, cu toate că în ce mă privește eu pot să șed numai pe o fesă, și să plecăm la Cadiz; afară e frumos și nu-i nimic mai plăcut decât să călătorești noaptea pe răcoare.

Candid într-o clipită pune șeaua pe cai. Cunigunda, bătrâna și cu el fac treizeci de mile fără să se oprească. În timp ce ei erau departe, „Sfânta Hermandad”[12] sosește; monseniorul e înmormântat într-o biserică frumoasă și Issachar e aruncat la gunoi.

Candid, Cunigunda și cu bătrâna ajunseseră acuma în orășelul Avacena, în munții Sierra-Morena; erau la un han și vorbeau astfel între dânșii.

---

[12] „Hermandad" sau „Sfânta Hermandad", asociaţie înfiinţată în Spania, spre sfârşitul secolului al XV-lea, care urmărea pe hoţi şi răufăcători.

Capitolul X
Cât erau de nenorociți Candid, Cunigunda și bătrâna când au ajuns la Cadiz și s-au îmbarcat

— Oare cine mi-o fi furat banii și diamantele? spunea plângând Cunigunda; cu ce-o să trăim acuma? ce-o să ne facem? unde mai găsesc eu inchizitori și evrei care să-mi dea diamante și bani?

— Tare mă tem, spuse bătrâna, că asta e isprava unui cuvios călugăr cordelier care era aseară la han la Badajos când eram și noi. Să mă ierte Dumnezeu dacă greșesc, dar știu că de două ori a intrat la noi în odaie și a plecat cu mult înaintea noastră.

— Pangloss, spuse Candid, mi-a demonstrat de multe ori că bunurile pământești sunt ale tuturor oamenilor deopotrivă și că fiecare are același drept asupra lor. Potrivit acestor principii, călugărul ar fi trebuit totuși să ne lase și nouă măcar atâta cât ne trebuie ca să putem merge mai departe. Nu ne-a mai rămas chiar nimic, Cunigunda, frumoasa mea?

— Nicio para, spuse ea.

— Oare ce-i de făcut? zise Candid.

— Să vindem un cal, spuse bătrâna; eu am să mă urc la spatele domnișoarei, cu toate că nu pot să șed decât numai pe o fesă, și așa o să ajungem la Cadiz.

În hanul la care trăseseră era și un stareț de benedictini[13]; acesta cumpără calul, cu preț ieftin. Candid, Cunigunda și cu bătrâna trecură prin Lucena, prin Chillao, prin Lebrixa și ajunseră în sfârșit la Cadiz. Tocmai se pregătea o flotă și se strângeau trupe ca să-i

[13] Benedictin, ordin călugăresc, întemeiat în secolul al VI-lea.

învețe minte pe cuviosii călugări iezuiți[14] din Paraguay, învinuiți că ar fi răzvrătit o hoardă de-a lor împotriva regilor Spaniei și Portugaliei. Candid, care făcuse milităria la bulgari, dădu o probă de mușstru[15] bulgăresc în fața generalului acelei armate firave la număr și făcu asta cu atâta grație, cu atâta iuțeală, cu atâta ușurință, demnitate și agilitate, încât i se dădu îndată comanda unei companii de infanterie. Iată-l deci căpitan. Se suie pe corabie cu domnișoara Cunigunda, cu bătrâna, cu doi valeți și cu cei doi cai andaluzi care fuseseră ai marelui inchizitor al Portugaliei.

În timpul călătoriei au tot vorbit despre filosofia bietului Pangloss.

— Ne ducem acuma în altă lume, zicea Candid; cu siguranță că aceea trebuie să fie lumea în care toate lucrurile merg bine; pentru că trebuie să mărturisim că, în lumea noastră de până acuma, am cam avut de ce să ne plângem, atât în ce privește fizicul, cât și moralul.

— Te iubesc din toată inima, spunea Cunigunda, dar mi-i sufletul cutremurat și acuma de ceea ce am văzut și am suferit.

— Lasă că are să fie bine, zicea Candid; uite și marea în lumea asta nouă e mai bună decât mările Europei noastre; e mai blândă și vânturile sunt mai statornice. Nu mai rămâne nicio îndoială că lumea nouă e cea mai bună lume cu putință.

— Să dea Dumnezeu! spunea Cunigunda; am fost însă așa de groaznic de nefericită în lumea mea, încât aproape că nu mai am nicio speranță.

— Vă plângeți, le spuse bătrâna; dar voi n-ați îndurat nenorocirile pe care le-am îndurat eu.

Cunigunda începu să râdă și crezu că bătrâna glumește când pretinde că e mai nenorocită decât ea.

---

[14] Iezuit, ordin călugăresc, întemeiat în 1534 de Ignatiu de Loyola.

[15] Exerciţiu militar, instrucţie.

— Vai! draga mea, îi spuse ea, dacă n-ai fost siluită de doi bulgari, dacă n-ai fost înjunghiată în pântece, dacă nu ți s-au dărâmat două castele, dacă n-au fost omorâți în fața dumitale doi tați și două mame și n-ai văzut cum doi iubiți ai dumitale sunt bătuți într-un autodafe, apoi nu văd cum ai putea să mă întreci; unde mai pui că m-am născut baroană cu șaptezeci și două de spițe în blazon și am fost bucătăreasă.

— Domnișoară, răspunse bătrâna, dumneavoastră nu știți din ce neam mă trag eu și dacă v-aș arăta șezutul n-ați mai vorbi așa și n-ați mai judeca lucrurile cu atâta ușurință.

Cuvintele acestea stârniră o mare curiozitate în mintea Cunigundei și a lui Candid. Bătrâna începu să povestească așa cum urmează.

Capitolul XI
Povestea babei

N-am avut întotdeauna ochii tulburi și pleoapele înroșite; nasul meu nu mi-a ajuns întotdeauna până la bărbie și n-am fost întotdeauna servitoare. Sunt fiica papei Urban al zecelea și a prințesei de Palestrina. Până la paisprezece ani am locuit într-un palat căruia toate castelele baronilor voștri nemți n-ar fi slujit nici de grajd; și numai o rochie de-a mea făcea mai mult decât toate mândrețele Vestfaliei. Creșteam, mă făceam din ce în ce mai frumoasă, mai gingașă și mai nurlie; toți se îngrijeau să-mi facă plăcere, toți mă respectau și puneau în mine speranțe mari: de pe-atunci începusem să inspir dragoste, sânii mi se împlineau; și ce sâni! albi, tari, ciopliți ca sânii Venerei de Medici[16]; și ce ochi, ce pleoape! ce sprâncene negre! ce flăcări ardeau în ei și întunecau cu strălucirea lor stelele, așa cum îmi spuneau poeții de prin partea locului. Slujnicele care mă îmbrăcau și mă dezbrăcau cădeau în extaz când mă priveau din față sau din spate; și toți bărbații ar fi vrut să fie în locul lor.

M-au logodit cu un prinț suveran de Massa-Carrara. Și ce prinț! frumos ca și mine, plin de gingășie și de nuri, strălucind de duh și arzând de dragoste; l-am iubit cum iubești întâia oară, cu idolatrie, cu aprindere. Începură pregătirile de nuntă: erau de-o bogăție și de-o măreție nemaipomenită, tot timpul numai baluri, jocuri, opere bufe; și toată Italia mi-a făcut sonete din care niciunul nu era izbutit. Mă apropiam de clipa care trebuia să mă facă fericită, când o marchiză bătrână

[16] Una dintre statuile celebre ale antichităţii, consacrată zeiţei Venus.

care fusese amanta prințului meu îl pofti la dânsa, la o ceașcă de ciocolată: nici n-au trecut două ceasuri după asta și prințul a murit în niște chinuri groaznice; dar asta încă nu-i nimic. Mama, foarte necăjită, deși mult mai puțin decât eram eu, se hotărî să plece pe câtva timp din niște locuri care ne umpleau de tristețe. Avea o moșie foarte frumoasă lângă Gaeta; ne-am îmbarcat pe o galeră aurită ca altarul de la Sfântul Petru din Roma. În drum un corsar din Sale[17] se năpustește asupra noastră; soldații noștri se apără cum se apără soldații papei, adică aruncă armele și cad în genunchi cerând corsarilor iertare în *articulo mortis*[18].

Pirații îi despoaie pe toți lăsându-i goi ca niște maimuțe, și pe mama la fel, și tot așa și pe cameriste și pe mine. E minunat lucru repeziciunea cu care domnii aceștia dezbracă lumea; m-a mirat însă mai mult decât orice că ne-au pus tuturora degetul într-un loc în care noi femeile lăsăm să ni se pună de obicei numai canule. Ceremonia asta mi s-a părut foarte ciudată și până când nu călătorești așa judeci lucrurile. Am aflat însă în curând că ne-au făcut așa ca să vadă dacă n-am ascuns acolo niscai diamante: e un obicei stabilit de multă vreme la națiunile civilizate care au corăbii cu care străbat mările. Am mai aflat de pildă că domnii cavaleri de Malta fac asta întotdeauna când prind turci și turcoaice; e o lege a dreptului ginților care n-a fost călcată niciodată.

Nu vă mai spun cât de greu e pentru o prințesă tânără să fie dusă roabă în Maroc cu mamă-sa. Vă închipuiți ce am avut de îndurat în corabia piraților. Mama era încă foarte frumoasă; domnișoarele noastre de onoare și chiar slujnicele noastre aveau mai mulți nuri decât are toată Africa; iar eu eram fermecătoare, eram frumusețea, gingășia însăși și eram fecioară; dar n-am rămas așa multă vreme; floarea asta care fusese

[17] Oraş din Maroc al cărui port era pe vremuri un cuib de piraţi.
[18] În ultima clipă (lat.).

hărăzită prințului de Massa-Carrara mi-a fost smulsă de căpitanul piraților; era un harap groaznic și credea că-mi face cu asta o mare cinste. A trebuit într-adevăr ca doamna prințesă de Palestrina și cu mine să fim zdravene ca să putem rezista la tot ce-am suferit până am ajuns în Maroc! Dar să lăsăm asta; astea-s lucruri așa de obișnuite încât nici nu face să mai vorbești de ele.

Marocul înota în sânge când am sosit. Cincizeci de fii ai împăratului Muley-Ismail aveau fiecare partidul lui; asta stârnise cincizeci de războaie civile; se băteau negri cu negri, smoliți cu smoliți, mulatri cu mulatri. Era un măcel necontenit de la un capăt la celălalt al țării.

Abia ne-am scoborât din corabie și niște harapi dintr-un partid dușman aceluia din care făcea parte corsarul meu s-au și înfățișat ca să-i ia prada. După diamante și aur, noi eram ce avea el mai de preț. Am văzut atunci o luptă așa cum nu puteți vedea în Europa. Oamenii de la miază-noapte n-au sânge așa de aprins; nu sunt așa de turbați după femei cum sunt cei din Africa. Europenii voștri parcă au lapte în vine; vitriol, foc, curge în vinele locuitorilor din munții Atlas și din țările vecine. S-au luptat cu înverșunarea leilor, a tigrilor și a șerpilor din țara lor, să s-aleagă care din ei va pune mâna pe noi. Un maur a apucat-o pe mama de brațul drept în timp ce locotenentul căpitanului meu o ținea de brațul stâng; un soldat maur o apucă de un picior, unul din piratii noștri de celălalt. Doamnele noastre se pomeniră aproape toate trase de câte patru soldați. Căpitanul meu mă ținea ascunsă la spatele lui; era cu hangerul în mână și ucidea pe toți cei care îi înfruntau turbarea. Toate italiencele noastre și mama au fost sfâșiate, tăiate, măcelărite de monștrii care se certau din pricina lor. Prizonierii tovarăși cu mine, cei care îi prinseseră, soldații, mateloții, harapii, smoliții, albii, mulatrii, și la urmă și căpitanul meu, toți au fost omorâți, iar eu aproape moartă zăceam pe un morman de morți. Scene

de felul acesta se petreceau, după cum se știe, cale de trei sute de poște de jur împrejur, dar nimeni nu uita să facă cele cinci rugăciuni pe zi poruncite de Mohamed.

Mi-am făcut drum cu greu prin grămezile de cadavre pline de sânge și m-am târât până la un portocal, pe malul unui pârâu care curgea pe-acolo. M-am prăbușit la pământ de groază, de osteneală, de desperare și de foame. N-a trecut mult și simțurile mele copleșite fură cuprinse de somn, un somn care era mai mult un leșin. Zăceam așa în starea asta de sfârșeală și de nesimțire, între moarte și viață, când m-am simțit deodată apăsată de ceva care se tot zbuciuma pe trupul meu. Am deschis ochii și am văzut un om, alb și chipeș, care ofta și mormăia printre dinți: *O, che sciagura d'essere senza coglioni!*[19]

[19] O, ce nenorocire să fii fără coaie! (It.).

Capitolul XII
Urmarea nenorocirilor bătrânei

Mirată și bucuroasă că aud limba țării mele și încă și mai mirată de vorbele pe care le spunea omul acela, i-am spus că sunt nenorociri mai mari decât aceea de care se plângea el; i-am povestit în câteva cuvinte grozăviile pe care le îndurasem și am căzut iar în nesimțire. El m-a luat și m-a dus într-o casă din apropiere, m-a culcat, mi-a dat de mâncare, m-a servit, mi-a spus vorbe de mângâiere, mărturisindu-mi foarte măgulitor că nu mai văzuse femeie atât de frumoasă ca mine și că niciodată nu-i păruse atât de rău că pierduse ceea ce nimeni nu mai putea să-i dea înapoi.

— Eu sunt din Napoli, zise el; în fiecare an acolo se claponesc două, trei mii de copii; unii mor din asta, alții capătă o voce mai frumoasă decât a femeilor, iar alții guvernează state[20]. La mine operația asta a izbutit foarte bine și am ajuns muzicant în capela doamnei prințese de Palestrina.

— A mamei, am strigat eu.

— A mamei dumitale! strigă el cu lacrimi în ochi. Cum? dumneata ești prințesa cea tânără pe care eu am crescut-o până la șase ani și care de pe atunci făgăduia să fie tot așa de frumoasă cum ești?

---

[20] Aluzie la Carlo Broschi, zis Farinelli, născut în 1705, mort la Bologna în 1782. Protejat de fraţii Farena, armatori vestiţi din Napoli {de unde, se zice, porecla de Farinelli), Carlo Broschi, care suferise de copil operaţia castrării, ajunsese unul din cei mai celebri cântăreţi ai Italiei. Se ştie că Farinelli a trecut în 1736 în Spania, că a fost rând pe rând favoritul regilor Filip al V-lea şi Ferdinand al VI-lea şi că a jucat un rol politic considerabil la curtea acestor doi monarhi.

— Eu sunt; mama e la câteva sute de pași de aici, tăiată în bucăți, sub un morman de morți…

I-am istorisit tot ce mi se întâmplase, mi-a povestit și el întâmplările lui și mi-a spus că fusese trimis de către o putere creștină la regele Marocului ca să încheie cu acesta un tratat prin care i se furniza monarhului pulbere, tunuri și corăbii ca să-l ajute să distrugă comerțul celorlalte puteri creștine.

— Mi-am îndeplinit misiunea, spuse acel vrednic eunuc; acuma am să mă îmbarc la Ceuta și am să te duc înapoi în Italia. *Ma che sciagura d'essere senza coglioni!*

I-am mulțumit înduioșată până la lacrimi. El, însă, în loc să mă ducă în Italia, m-a dus la Alger și m-a vândut beiului de-acolo. Abia am fost vândută și ciuma aceea, care a făcut înconjurul Africii, al Asiei și al Europei, a izbucnit cu furie și în Alger. Ați văzut cutremure dar spuneți-mi, domnișoară, ați avut vreodată ciumă?

— Nu, n-am avut, răspunse baroana.

— Dacă ați fi avut, zise bătrâna, ați spune că e mult mai cumplită decât un cutremur. În Africa e ceva foarte obișnuit. Am luat-o și eu. Închipuiți-vă ce situație pentru fata unui papă, în vârstă de cincisprezece ani, care numai în trei luni de zile îndurase sărăcia, robia, fusese siluită aproape în fiecare zi, văzuse pe mamă-sa tăiată în patru, îndurase foamea și războiul și acuma murea de ciumă în Alger! Totuși n-am murit; dar eunucul meu și cu beiul și aproape tot seraiul din Alger, toți au pierit.

După ce s-a mai potolit un pic urgia ciumei aceleia cumplite, robii beiului au fost vânduți. Pe mine m-a cumpărat un negustor și m-a dus la Tunis, acolo m-a vândut altui negustor care m-a vândut și el la Tripoli; de la Tripoli am fost vândută cuiva din Alexandria, în Alexandria am fost iar vândută și trimisă la Smirna, iar de la Smirna am ajuns la Constantinopol. Eram acuma a unui agă de ieniceri care nu mult după aceea a fost trimis să apere Azovul împotriva rușilor care îl asediau.

Aga, care era un om foarte galant, și-a luat cu el tot seraiul și ne-a băgat într-un fort pe malul mării, cu doi eunuci negri și o strajă de douăzeci de soldați. O mulțime de ruși au pierit în lupte, dar nici ei nu s-au lăsat și ne-au plătit cu vârf și îndesat. Azovul a fost trecut prin sabie și foc, nu s-a ținut seama nici de sex, nici de vârstă. Numai fortul nostru mai rămăsese. Dușmanii au vrut mai întâi să ne înfometeze și să ne silească să ne predăm. Cei douăzeci de ieniceri se juraseră însă că nu se vor preda niciodată. Când și-au isprăvit merindele, de frică să nu-și calce jurământul au mâncat pe cei doi eunuci. După aceea s-au hotărât să mănânce și femeile.

Aveam un imam foarte credincios și foarte milos. El le-a ținut o predică foarte frumoasă și i-a convins să nu ne ucidă chiar de tot. Le-a spus:

— Tăiați numai câte o bucă fiecărei femei și o să mâncați de minune; dacă o să mai trebuiască, peste câtăva vreme le-o tăiați și pe cealaltă; cerul va ține socoteală de-o faptă atât de bună și voi o să aveți ce mânca.

Imamul știa cum să vorbească și i-a convins. Ni s-a făcut la toate operația asta groaznică. Imamul ne-a uns cu balsamul care se pune copiilor când îi taie împrejur; eram pe jumătate moarte.

Nici n-au apucat bine să sfârșească ienicerii masa pe care le-o dăduserăm noi și rușii au și sosit, de data asta în luntri. Niciun ienicer n-a scăpat cu viață. Chirurgi francezi sunt pretutindeni; era și acolo unul, foarte priceput; ne-a îngrijit, ne-a vindecat și am să-mi aduc aminte toată viața că, după ce rănile mi s-au închis, mi-a făcut propuneri. Tuturor de altfel ne-a spus să nu ne mâhnim, că lucrul acesta s-a mai întâmplat și la alte asedii și că asta era legea războiului.

Îndată ce tovarășele mele au putut să umble au fost duse la Moscova. Eu am căzut pe mâna unui boier care m-a făcut grădinăriță și care îmi dădea în fiecare zi câte

douăzeci de lovituri de bici. Cum însă seniorul ăsta peste doi ani a fost tras pe roată împreună cu alți treizeci de boieri pentru nu știu ce intrigă de curte, m-am folosit de împrejurarea asta și am fugit. Am străbătut toată Rusia, am fost servitoare de cârciumă la Riga, pe urmă la Rostock, la Wismar, la Leipzig, la Kassel, la Utrecht, la Leyden, la Haga, la Rotterdam; am îmbătrânit în mizerie și în ocară, numai cu o bucă și amintindu-mi mereu că sunt fată de papă. De o sută de ori am vrut să mă omor, dar n-am putut deoarece îmi plăcea încă viața. Slăbiciunea asta ridicolă e poate una din aplecările noastre cele mai nenorocite; este oare ceva mai prost pe lume decât să vrei să duci într-una o povară pe care în orice clipă ai vrea s-o arunci, să-ți fie scârbă de ființa ta și totuși să ții mereu la ea, să dezmierdăm șarpele care ne roade până când ne înghite inima?

Am văzut în țările prin care m-a mânat soarta și în birturile în care am servit, un număr nemaipomenit de oameni care își urau viața; n-am văzut însă decât doisprezece care au pus capăt de bunăvoie nenorocirii lor: trei negri, patru englezi, patru genevezi și un profesor german pe care îl chema Robeck[21]. Am ajuns până la urmă servitoare la don Issachar, iar el m-a pus pe lângă dumneata, frumoasa mea domnișoară; m-am legat de soarta dumitale și m-am ocupat mai mult de treburile dumitale decât de-ale mele. Nu ți-aș fi spus nimic de necazurile mele, dacă nu m-ai fi stârnit și dacă n-ar fi obiceiul pe corabie să povestești câte ceva ca să alungi urâtul. Eu am experiență și cunosc lumea. Uite: pune pe fiecare călător să-și povestească viața și dacă s-o găsi măcar unul care să nu-și fi blestemat de

[21] Johann Robeck, născut la Calmar (Suedia) în 1672, s-a sinucis înecându-se în Wesser la Bremen în 1735. A scris o apologie a sinuciderii, care a fost publicată în anul următor sub acest titlu: *De morte voluntaria philosophorum et bonorum virorum, etiam Judaeorum et Christianorum*.

nenumărate ori zilele și care să nu-și fi spus lui însuși că e cel mai nenorocit om din lume, să mă arunci în apă cu capul în jos.

Capitolul XIII
Cum a fost silit Candid să se despartă de frumoasa Cunigunda și de bătrână

Frumoasa Cunigunda, după ce auzi povestea bătrânei, îi dădu acesteia toată cinstea cuvenită unei persoane de rangul și meritul ei. Făcu așa cum îi spusese bătrâna: puse pe toți călătorii, rând pe rând, să-și povestească viața. Și ea și Candid își dădură seama că bătrâna avea dreptate.

— Păcat, zise Candid, că înțeleptul Pangloss a fost spânzurat, împotriva obiceiului, într-un autodafe; ne-ar spune acuma o mulțime de lucruri minunate despre răul fizic și răul moral care acoperă pământul și marea, iar eu m-aș încumeta să-i aduc respectuos câteva obiecțiuni.

În timp ce unii și alții își istoriseau viața, corabia își urma drumul. Ajunseră la Buenos Aires. Cunigunda, căpitanul Candid și cu bătrâna se duseră la guvernator, don Fernando de Ibaraa y Figueora y Mascarenes y Lampurdos y Suza. Acest senior era foarte mândru, așa cum se cuvine să fie un om care purta atâtea nume. Vorbea cu lumea plin de un nobil dispreț, era așa de grozav cu nasul pe sus, ridica glasul atât de necruțător, își lua o mutră așa de îngâmfată, umbla atât de țanțoș, încât tuturor celor care îl salutau le venea să sară la el să-l bată. Îi plăceau grozav femeile. Când o văzu pe Cunigunda se gândi că nu era pe lume femeie mai frumoasă decât ea. Cel dintâi lucru pe care l-a făcut a fost să întrebe dacă e soția căpitanului. Felul cum puse această întrebare îl sperie pe Candid. Nu îndrăzni să

spună că era soția lui pentru că într-adevăr nu-i era; nu-i venea nici să spună că era soră-sa pentru că nu-i era nici soră; și cu toate că această minciună oficioasă fusese foarte la modă la cei vechi[22] și putea fi foarte de folos și celor moderni, sufletul lui era prea curat ca să nesocotească adevărul.

— Domnișoara Cunigunda, zise el, e pe cale de a-mi face cinstea să se căsătorească cu mine și rugăm pe excelența-voastră să ne fie naș.

Don Fernando de Ibaraa y Figueora y Mascarenes y Lampurdos y Suza, răsucindu-și mustața, zâmbi amar și dădu ordin căpitanului Candid să se ducă să-și treacă compania în revistă. Candid execută ordinul. Guvernatorul rămase singur cu domnișoara Cunigunda. Îi spuse că o iubește cu patimă și că a doua zi se vă căsători cu ea în faţa altarului sau cum i-o plăcea ei. Cunigunda ceru un sfert de ceas ca să se gândească, să se sfătuiască cu bătrâna și să ia o hotărâre.

Bătrâna spuse Cunigundei:

— Domnișoară, dumneata ai șaptezeci și două de spițe de noblețe dar n-ai para chioară; numai o vorbă să spui și ești dintr-odată soția celui mai mare senior al Americii de miazăzi și care are pe lângă toate și o mustață strașnică; ce rost are să faci pe credincioasa în dragoste? Ai fost siluită de bulgari, un evreu și un inchizitor s-au bucurat de nurii dumitale. Necazurile dau anumite drepturi. Eu, ce să spun, dacă aș fi în locul dumitale, n-aș șovăi o clipă, m-aș mărita cu domnul guvernator și l-aș căpătui pe domnul căpitan Candid.

În vreme ce bătrâna vorbea așa, cu toată înțelepciunea pe care i-o dăduseră vârsta și experiența, în port intră o corabie mai mică; pe corabie erau un alcade[23] și niște alguazili[24]; iată ce se întâmplase.

---

[22] Voltaire face aluzie la istoria lui Avraam şi a Sarei din Biblie.

[23] Judecător spaniol.

[24] *Alguazil*, agent de poliție în Spania.

Bătrâna ghicise tocmai bine că un călugăr cordelier furase la Badajos banii și giuvaericalele Cunigundei, când aceasta trecuse fugară pe acolo împreună cu Candid. Călugărul voise să vândă câteva pietre scumpe dintre acelea unui giuvaergiu. Acesta le cunoștea ca fiind ale marelui inchizitor. Călugărul, înaintea spânzurătorii, mărturisi că le furase: spuse de la cine și ce drum luaseră cei de la care le șterpelise. Se știa deja de fuga Cunigundei și a lui Candid. Li se luă urma până la Cadiz. Se trimise, fără întârziere, o corabie după dânșii. Corabia ajunsese acum la Buenos Aires.

Se răspândi vestea că a debarcat un alcade și că ucigașii marelui inchizitor erau urmăriți. Bătrâna cea înțeleaptă văzu într-o clipă ce era de făcut.

— Nu poți să fugi, spuse ea Cunigundei, dar nici nu ai de ce să te temi; nu dumneata l-ai omorât pe monsenior; și de altfel guvernatorul te iubește și nu are să dea voie nimănui să te maltrateze; așa că, stai pe loc.

După aceea se duse repede la Candid și îi spuse:

— Fugi repede, că dacă nu, peste un ceas ai să fii ars pe rug.

Candid nu mai avea nicio clipă de pierdut; dar cum să se despartă de Cunigunda și unde să fugă?

Capitolul XIV
Cum Candid și Cacambo au fost primiți la iezuiții din Paraguay

Candid adusese de la Cadiz un valet așa cum sunt mulți pe coastele Spaniei și în colonii. Era pe un sfert spaniol, născut în Tucuman din tată metis; fusese țârcovnic, paracliser, marinar, călugăr, hamal, soldat, lacheu. Îl chema Cacambo și iubea pe stăpânul său fiindcă stăpânu-său era om bun. Puse repede șaua pe cei doi cai andaluzi.

— Hai, stăpâne, să facem cum ne sfătuiește bătrâna; să plecăm și să fugim fără să ne mai uităm înapoi.

Candid izbucni în plâns:

— O! draga mea Cunigunda! Să te părăsesc tocmai acuma când domnul guvernator vrea să ne fie naș! Cunigunda, tu, venită de la așa de mare depărtare, ce-ai să te faci singură?

— O să facă ce-o putea, spuse Cacambo; femeile se descurcă repede; Dumnezeu le-ajută. Noi deocamdată să fugim!

— Dar unde vrei să mă duci? Încotro mergem? Ce-o să facem fără Cunigunda? întreba Candid.

— Pe Sfântul Iacob de Compostella, spuse Cacambo, ați venit aici ca să duceți război împotriva iezuiților. Foarte bine, acuma hai să ducem război alături de ei. Eu cunosc drumurile pe-aici. Am să vă duc în țara lor; au să fie încântați să aibă un căpitan care știe mușchetul bulgăresc; o să ajungeți sus de tot; când nu-ți merge bine într-o parte a lumii, îți găsești norocul în altă parte. E foarte plăcut să vezi și să faci lucruri noi.

— Vasăzică tu ai mai fost în Paraguay? spuse Candid.

— Cum să nu! răspunse Cacambo. Am fost pedagog în colegiul din Asuncion și cunosc felul cum guvernează *los padres*[25] așa cum cunosc străzile din Cadiz. Minunat lucru guvernarea lor! Statul are peste trei sute de leghe diametru și e împărțit în treizeci de provincii. *Los padres* au tot, iar poporul nimic; e o capodoperă de rațiune și dreptate. Eu, drept să spun, nu văd ceva mai dumnezeiesc decât *los padres*, care aici duc război cu regele Spaniei și cu regele Portugaliei și care în Europa spovedesc pe acești regi; care aici omoară pe spanioli, iar la Madrid îi trimit în cer; lucrul acesta mă farmecă; să mergem; o să fiți cel mai fericit om din lume. Ce mulțumiți au să fie *los padres* când au să vadă că le sosește un căpitan care știe mușchiul bulgăresc!

Când ajunseră la prima barieră[26], Cacambo spuse santinelelor că un căpitan voia să vorbească cu monseniorul comandant. Se dădu de veste gărzii. Un ofițer paraguayan se aruncă la picioarele comandantului și îi spuse despre ce era vorba. Candid și Cacambo fură întâi dezarmați și li se luară cei doi cai andaluzi. Trecură apoi printre două șiruri de soldați; comandantul era la celălalt capăt, cu tricorn în cap, cu rantia[27] prinsă în brâu, cu sabia la șold, cu sulița în mână. Făcu un semn: într-o clipă douăzeci și patru de soldați înconjoară pe cei doi străini. Un sergent le spune că trebuie să aștepte, deoarece comandantul nu poate să vorbească cu dânșii, că preasfinția-sa părintele provincial nu dă voie nici unui spaniol să deschidă gura decât numai în fața lui și nu-i dă voie să rămână mai mult de trei ceasuri în țară.

— Și unde-i preasfinția-sa părintele provincial? întrebă Cacambo.

---

[25] Părinţii (călugări) (span.).

[26] Iezuiţii din Paraguay nu lăsau pe indieni să comunice cu străinii.

[27] Haină călugărească.

— A slujit liturghia și-acuma e la paradă, răspunse sergentul, așa că n-o să puteți să-i sărutați pintenii decât peste trei ceasuri.

— Bine, spuse Cacambo, dar domnul căpitan care nu mai poate de foame ca și mine, nu-i spaniol, e german; n-am putea să mâncăm ceva până vine sfinția-sa?

Sergentul se duse să raporteze aceasta comandantului.

— Foarte bine! spune acesta; dacă-i german, atunci pot să stau de vorbă cu el; aduceți-l la mine în umbrar.

Imediat Candid e dus într-un boschet împodobit cu o foarte frumoasă colonadă de marmură verde poleită și cu colivii mari în care erau papagali, colibri, păsări-muște, bibilici și alte o mulțime de păsări din cele mai rare. Masa era întinsă și pe masă erau bucate strașnice și farfurii de aur; și în timp ce paraguayenii mâncau porumb în străchini de lemn, pe câmp, în bătaia soarelui, preasfinția-sa părintele comandant intră în boschet.

Era un tânăr foarte chipeș, cu fața plină, destul de alb, rumen, cu sprâncenele ridicate, cu ochi vioi, cu urechile roșii, cu buzele ca purpura, mândru la înfățișare, dar cu o mândrie care nu era nici aceea a unui spaniol, nici a unui iezuit. Candid și Cacambo își căpătară înapoi armele care le fuseseră luate precum și cei doi cai andaluzi. Cacambo le dădu ovăz chiar lângă umbrar și toată vremea fu cu ochii la ei de frica vreunei întâmplări neașteptate.

Candid sărută mai întâi poalele rantiei comandantului și după aceea se așezară la masă.

— Vasăzică sunteți german? îl întreba iezuitul în nemțește.

— Da, sfinția-voastră, răspunse Candid. Amândoi, rostind acestea, se uitară unul la altul cu o mare mirare și o emoție pe care nu și-o puteau stăpâni.

— Și din ce loc anume din Germania sunteți? întrebă iezuitul.

— Din scârboasa acea de Vestfalia, spuse Candid. M-am născut în castelul Thunder-ten-tronckh.

— O! Doamne! chiar așa să fie? strigă comandantul.

— Ce minune! strigă Candid.

— Dumneata ești? spuse comandantul.

— E chiar de necrezut! spuse Candid.

Cad amândoi pe spate, apoi se îmbrățișează și lăcrimează din belșug.

— Cum! chiar dumneavoastră sunteți, preasfinția-voastră? Dumneavoastră, fratele frumoasei Cunigunda! Dumneavoastră, care ați fost ucis de bulgari, dumneavoastră, fiul domnului baron, sunteți acuma iezuit în Paraguay? Ce să spun, lumea e ciudată de tot. O, Pangloss, Pangloss, ce mulțumit ai fi acum dacă n-ai fi fost spânzurat!

Comandantul făcu un semn și sclavii negri și paraguayeni, care turnau de băut în pahare de cristal de stâncă, ieșiră îndată cu toții. Mulțumi apoi de mii de ori lui Dumnezeu și sfântului Ignatio. Îl strânse pe Candid în brațe; amândurora le curgeau lacrimile.

— Ați fi și mai mirat, și mai înduioșat, și mai tulburat, zise Candid, dacă v-aș spune că domnișoara Cunigunda, sora dumneavoastră, care credeți că a murit spintecată, trăiește și-i sănătoasă.

— Unde e?

— Nu prea departe de-aici, la domnul guvernator din Buenos Aires. Iar eu venisem să mă războiesc cu dumneavoastră.

Stătură așa multă vreme de vorbă și fiecare cuvânt pe care îl rosteau era încă un prilej să se minuneze de câte li se întâmplaseră. Tot sufletul li se avânta pe buze, le stătea s-asculte în urechi, le strălucea în priviri. Germani cum erau, s-au întins la mâncare și băutură tot așteptând să vină preasfinția-sa părintele provincial. Comandantul vorbi astfel către iubitul său Candid.

Capitolul XV
Cum a ucis Candid pe fratele scumpei sale Cunigunda

— Toată viața am să țin minte ziua aceea cumplită în care am văzut cum au omorât pe tata și pe mama și cum au siluit-o pe soră-mea. După ce bulgarii au plecat, soră-mea n-a mai fost găsită, iar mama, tata și cu mine am fost puși într-o căruță împreună cu două servitoare și trei copii, toți uciși, și duși ca să fim înmormântați la o capelă de iezuiți la doua poște de castelul părinților mei. Un iezuit ne-a stropit cu agheasmă; era sărată grozav; câteva picături mi-au intrat în ochi; părintele a observat că pleoapele mi s-au mișcat; mi-a pus mâna la inimă și a simțit că bate; m-au luat, m-au îngrijit și peste trei săptămâni n-am mai avut nimic. După cum știi, dragă Candid, eram foarte frumușel: m-am făcut după aceea și mai frumos; preasfinția-sa părintele Croust, starețul, a început să aibă față de mine o prietenie foarte tandră și m-a făcut novice; după o bucată de vreme am fost trimis la Roma. Părintele general tocmai avea nevoie de tineri iezuiți germani. Suveranii Paraguayului nu prea vor să primească la dânșii iezuiți spanioli: preferă pe străini pentru că li se pare că-s mai ascultători. Părintele general mă socoti bun de trimis la lucru în acea vie sfântă. Am plecat împreună cu un polonez și un tirolez. Cum am sosit, m-au și cinstit cu un subdiaconat și o locotenență. Acuma am ajuns colonel și preot. Ne înfruntăm zdravăn cu trupele regelui Spaniei. Te asigur că vor fi excomunicate și înfrânte. Providența te-a trimis ca să ne fii de ajutor. Și spune, e chiar așa? soră-mea e la guvernatorul din Buenos Aires?

Candid se jură că așa era. Lacrimile începură iar să le curgă din belșug. Baronul îl îmbrățișa întruna pe Candid și-i spunea că e fratele și salvatorul lui.

— Ah, dragă Candid, poate că vom intra amândoi învingători în oraș, și vom lua-o cu noi pe Cunigunda.

— Asta e și dorința mea, zise Candid; voiam tocmai să mă însor cu ea și am și acuma toată nădejdea că am să mă însor.

— Tu, obraznicule! spuse baronul, să ai nerușinarea să te însori cu soră-mea care are șaptezeci și două de spițe de noblețe! Cum îndrăznești să-mi spui mie una ca asta?

Candid încremeni auzind asemenea vorbe și răspunse:

— Preasfinte părinte, toate spițele de noblețe din lume nu înseamnă nimic aici; am smuls-o pe sora dumitale din brațele unui evreu și ale unui inchizitor; ea are față de mine o mulțime de obligații și vrea să se mărite cu mine. Maestrul Pangloss mi-a tot spus că oamenii sunt egali: așa că neapărat am să mă însor cu dânsa.

— Asta o să vedem noi, ticălosule! spuse iezuitul baron de Thunder-ten-tronckh și îl lovi cu latul săbiei în obraz.

Candid trase repede spada și o înfipse până la mâner în pântecele baronului iezuit. Dar după ce o scoase aburind de sânge, începu să se tânguie:

— Vai, Doamne! zise el, am omorât pe vechiul meu stăpân, pe prietenul și cumnatul meu. Eu sunt cel mai bun om din lume și iaca am ucis până acuma trei oameni și dintre aceștia doi au fost preoți.

Cacambo, care stătea de strajă la ușa boschetului, veni în fugă, să vadă ce s-a întâmplat.

— Acuma nu ne mai rămâne decât să ne vindem scump pielea, îi spuse stăpânu-su; au să vină și au să ne găsească aici, trebuie să ne apărăm și să murim cu arma în mână.

Cacambo, care văzuse el multe în viața lui, nu-și pierdu cumpătul. Luă rantia de iezuit pe care o purta baronul, îl îmbrăcă cu ea pe Candid, îi dădu și pălăria mortului și îl urcă în șa. Toate acestea au fost făcute într-o clipă.

— Și acuma la galop, stăpâne; toți au să creadă că sunteți un iezuit care se duce să dea niște ordine. Până să ne ia urma, trecem granița.

Nici n-apucă să spună asta și o și luă la galop strigând în spaniolă:

— Faceți loc că trece preasfinția-sa părintele colonel!

Capitolul XVI
Ce li s-a întâmplat celor doi călători cu două fete, două maimuțe și sălbaticii ziși oreioni

Candid și cu valetul lui trecuseră granița și în tabără nimeni nu știa încă de moartea iezuitului german. Cacambo care se gândea la toate avusese grijă să-și umple ranița cu pâine, cu ciocolată, cu șuncă, cu fructe și câteva urcioare de vin. Se înfundară cu caii lor andaluzi într-un ținut necunoscut în care nu găsiră niciun drum. Ajunseră în sfârșit la o câmpie frumoasă acoperită cu iarbă și brăzdată de pâraie. Călătorii noștri s-au oprit să lase caii să pască. Cacambo spuse lui stăpânu-su că ar fi bine să mănânce ceva și fără să mai aștepte începu să îmbuce.

— Cum vrei tu, zise Candid, să mănânc șuncă acum, când am omorât pe fiul domnului baron și mă văd osândit să n-o mai văd niciodată pe Cunigunda? La ce o să-mi slujească să-mi prelungesc o viață nenorocită, odată ce va trebui să-mi târăsc zilele departe de dânsa, plin de mustrări de cuget și de deznădejde? Și ce-o să spună oare Jurnalul din Trévoux[28]?

Vorbind astfel, începu totuși să mănânce. Soarele asfințea. Cei doi călători rătăciți auziră deodată niște țipete, parcă de femeie. Nu-și puteau da seama dacă erau țipete de durere sau de bucurie; se ridicară totuși în grabă plini de neliniștea și de alarma pe care în locuri necunoscute ți le stârnește orice lucru. Strigătele acelea

[28] Este vorba de *Memoires pour servir à l'histoire des sciences el des beaux-arts (Memorii menite să slujească istoriei ştiinţelor şi artelor)*, publicate de iezuiţi la Trevoux şi la Paris, de la 1701 la 1761 (n.t.).

porneau de la două fete în pielea goală care alergau ușurel prin iarbă în timp ce doi maimuțoi le fugăreau și le mușcau de buci. Candid fu cuprins de milă. La bulgari învățase să ochească bine; ar fi nimerit o alună într-un tufiș fără să atingă frunzele. Repede își ia din spate pușca lui spaniolă cu două țevi, trage și omoară maimuțoii.

— Mulțumesc lui Dumnezeu, dragă Cacambo, că am scăpat de primejdie pe bietele fete: dacă am săvârșit un păcat că am ucis un inchizitor și un iezuit, mi-am răscumpărat greșeala scăpând de la moarte pe fetele astea. Poate c-or fi niște domnișoare nobile și atunci să știi că întâmplarea asta o să ne fie de mare folos.

Voia să mai spună ceva dar limba-i înțepeni când văzu cum cele două fete se reped și iau în brațe pe cei doi maimuțoi, îi strâng la piept cu duioșie, izbucnesc în plâns și umplu văzduhul de strigăte de durere.

— Nu m-așteptam la atâta bunătate sufletească, spuse el în sfârșit lui Cacambo, care la rândul lui spuse:

— Strașnică treabă ați făcut, stăpâne! Ați omorât pe amanții acelor domnișoare.

— Amanții lor! nu se poate! Râzi de mine, Cacambo! Cum să cred una ca asta?

— Stăpâne, zise Cacambo, dumneavoastră întotdeauna vă mirați de tot ce se întâmplă; de ce vi se pare așa de ciudat că în unele țări maimuțoii plac cucoanelor? Sunt și ei pe un sfert oameni așa cum sunt eu pe un sfert spaniol.

— Vai, zise Candid, îmi aduc aminte că magistrul Pangloss spunea că mai demult s-au întâmplat de astea și că din împerecheri de felul ăsta au ieșit egipani[29], fauni și satiri, iar câțiva oameni de seamă din antichitate au și văzut asemenea ființe; dar eu ziceam că astea ar fi numai povești.

— Acum ați putut să vă convingeți, spuse Cacambo, că e adevărat și ați văzut la ce se dedau persoanele care n-

[29] Un fel de zeu pe jumătate om şi pe jumătate capră (Mitologie).

au primit o anumită educație; acuma însă tare mi-e frică să nu sară la noi cucoanele acelea și să nu ne facă de petrecanie.

Aceste temeinice reflecții făcură pe Candid să plece de-acolo și să se înfunde în pădure. Aici, după ce au blestemat pe inchizitorul Portugaliei, pe guvernatorul din Buenos Aires și pe baron, au cinat, apoi s-au culcat pe mușchi și au adormit. Când s-au trezit au simțit deodată că nu se mai puteau mișca: cauza era că în timpul nopții oreionii, băștinașii acelor locuri, cărora cele două fete le dăduseră de știre de ceea ce făcuseră Candid și cu Cacambo, îi legaseră pe amândoi cu funii făcute din coajă de copac. În jurul lor erau vreo cincizeci de oreioni goi, înarmați cu săgeți, cu măciuci și securi de cremene. Unii stăteau pe lângă un cazan în care fierbea niște apă, alții pregăteau câteva frigări și toți strigau:

— E un iezuit! e un iezuit! avem să ne răzbunăm și o să mâncăm strașnic! o să mâncăm carne de iezuit!

— V-am spus eu, stăpâne, strigă cu mâhnire Cacambo, că fetele acelea au să ne joace festa?

Candid, zărind cazanul și frigările, strigă:

— Să știi că au să ne frigă și au să ne fiarbă. Vai, ce-ar zice oare maestrul Pangloss dacă ar vedea cum e alcătuită natură pură? Toate ar fi bune, dar trebuie să spun că e trist lucru, să pierzi pe domnișoara Cunigunda și să fii pus în frigare de niște oreioni.

Cacambo își ținea întotdeauna firea.

— Nu pierdeți speranța, spuse el nemângâiatului Candid; eu știu puțin limba celor de pe-aici și am să vorbesc cu ei.

— Da, da, numaidecât, zise Candid; spune-le că e lucru groaznic și inuman să fierbi și să frigi oameni și că asta nu e creștinește deloc.

— Domnilor, spuse Cacambo, dumneavoastră vreți să mâncați un iezuit. Foarte bine; nimic nu-i mai drept decât să-ți tratezi astfel dușmanii. Într-adevăr dreptul

natural ne învață să omorâm pe aproapele nostru și lucrul acesta se face pe toată fața pământului. Dacă noi nu ne folosim de dreptul de a-l și mânca, asta e din cauză că avem și altceva de mâncat; dumneavoastră însă n-aveți mijloacele pe care le avem noi: desigur că e mai bine să-ți mănânci dușmanii decât să lași corbilor și ciorilor roadele izbânzii tale. Eu, însă, domnilor, nu cred că dumneavoastră vreți să vă mâncați prietenii. Uite, acuma sunteți convinși că o să puneți în frigare un iezuit, dar cel pe care vreți să-l frigeți e tocmai apărătorul dumneavoastră, e dușmanul dușmanilor dumneavoastră. Eu sunt de baștină de-aici din țară; dumnealui pe care-l vedeți e stăpânul meu, și nu numai că nu e iezuit, dar chiar a omorât pe un iezuit și i-a luat straiele. Asta va înșelat. Ca să verificați ce spun luați-i rantia, duceți-vă cu ea la granița țării conduse de *los padres* și întrebați dacă stăpânul meu a ucis sau nu un ofițer iezuit. N-o să zăboviți mult. O să ne mâncați după aceea, dacă o să vedeți că v-am spus minciuni. Dar dacă ce v-am spus e adevărat, dumneavoastră cunoașteți prea bine principiile dreptului public, obiceiurile și legile, ca să nu ne dați drumul.

Oreionii se gândiră că aceste vorbe sunt foarte cuminți. Trimiseră pe doi mai răsăriți dintre ei să vadă care-i adevărul. Cei doi trimiși își îndepliniră misiunea cu pricepere și se întoarseră în curând aducând vești bune. Oreionii dezlegară pe cei doi prizonieri, se purtară bine cu ei, le oferiră fete, le dădură de mâncat și de băut și îi însoțiră până la hotare strigând veseli: „Nu-i iezuit! nu-i iezuit!”

Candid nu se mai sătura minunându-se de felul cum scăpaseră.

— Ce popor! zicea el, ce oameni! ce obiceiuri! Dacă n-aș fi avut norocul să străpung cu spada pe fratele domnișoarei Cunigunda aș fi fost mâncat fără nicio îndoială. Oricum însă, natura pură e bună fiindcă

oamenii aceștia, în loc să mă mănânce, s-au purtat cu mine foarte bine îndată ce-au aflat că nu-s iezuit.

Capitolul XVII
Sosirea lui Candid și a valetului său în Eldorado și ce-au văzut acolo

Când au ajuns la granițele oreionilor, Cacambo spuse lui Candid:

— După cum vedeți, emisfera asta nu-i mai bună decât cealaltă; eu zic să ne întoarcem în Europa cât mai repede.

— Cum să ne întoarcem? zise Candid, și unde să ne ducem? Dacă mă întorc în țară la mine, dau de bulgari și de abari care se bat între ei și omoară pe cine întâlnesc; dacă mă întorc în Portugalia, sunt ars pe rug; dacă rămânem aici putem în orice clipă să fim puși la frigare. Și cum să mă hotărăsc să plec din acea parte a lumii în care e domnișoara Cunigunda?

— Hai să mergem la Cayenne, zise Cacambo. Acolo o să găsim francezi, că francezii umblă în toate părțile. Poate că au să ne ajute, și poate că Dumnezeu o să aibă milă de noi.

Nu era ușor să ajungi la Cayenne. Știau încotro trebuie să se îndrepte: dar munți, fluvii, prăpăstii, bandiți și sălbatici alcătuiau în toate părțile niște cumplite obstacole. Caii le-au murit de oboseală, merindele s-au isprăvit; o lună întreagă s-au hrănit cu fructe sălbatice. Ajunseră în sfârșit la un râu care curgea printre cocotieri. Vederea acestora îi învioră și le dădu speranță.

Cacambo, care avea întotdeauna, ca și bătrâna, sfaturi bune la îndemână, îi spuse lui Candid:

— Suntem istoviți, nu mai putem umbla. Uite colo pe mal o luntre, s-o umplem cu nuci de cocos, să ne suim în ea și să ne lăsăm în voia apei; un râu duce întotdeauna undeva unde sunt oameni. Dacă n-om găsi lucruri plăcute, o să găsim în orice caz lucruri noi.

— Da, să mergem, zise Candid, și Providența să ne ajute!

Merseră așa câteva leghe printre maluri când înflorite, când sterpe, când netede, când râpoase. Râul se făcea tot mai lat. De la o vreme se pierdu pe sub o boltă de stânci înfiorătoare care se înălțau până la cer. Cei doi călători se lăsară cu îndrăzneală duși de valuri pe sub acea boltă. Fluviul, care aici se îngustase, îi purtă cu o repeziciune și un zgomot cumplit. După douăzeci și patru de ceasuri văzură iar lumina zilei; luntrea lor însă se sparse de stânci; trebuiră să se târască din piatră în piatră o bună bucată de drum; în sfârșit în fața lor se deschise o zare nemăsurată, mărginită de niște munți de neurcat. Locurile din preajmă erau cultivate și pentru plăceri și pentru nevoi; pretutindeni ceea ce era de folos era și plăcut. Drumurile erau înțesate sau mai degrabă împodobite de trăsuri care erau făcute dintr-un material strălucitor și în care ședeau bărbați și femei de-o frumusețe ciudată; la trăsuri erau înhămate niște oi roșii care alergau mai iute decât cei mai frumoși cai din Andaluzia, din Tetuan și din Maquinez.

— Asta-i o țară, zise Candid, mai strașnică decât Vestfalia.

Intrară în cel dintâi sat pe care-l întâlniră în drum. La marginea satului câțiva copii îmbrăcați în haine de brocart aurit, toate rupte, se jucau în bombițe. Cei doi călători din cealaltă parte a lumii se opriră și se uitară cu plăcere la dânșii: bombițele erau destul de mari, galbene, roșii, verzi, și aruncau sclipiri neobișnuite. Călătorii luară în mâinii câteva din ele; toate erau numai aur, numai smaralde și rubine, dintre care chiar unul

singur ar fi alcătuit cea mai frumoasă podoabă a tronului marelui Mogol[30].

— Băieții aceștia, zise Cacambo, trebuie să fie copiii regelui.

În clipa asta veni învățătorul satului și-i chemă la școală.

— Ăsta, spuse Candid, trebuie să fie magistrul familiei regale.

Golănașii lăsară jocul și aruncară pe jos bombițele. Candid le culege, fuge după învățător și i le întinde respectuos, dându-i să înțeleagă prin semne că altețele lor regale și-au uitat aurul și pietrele scumpe. Învățătorul satului, zâmbind, le luă și le zvârli pe jos, se uită o clipă foarte mirat la Candid și își văzu de drum.

Călătorii culeseră iar de pe jos aurul, rubinele și smaraldele.

— Ce-o fi și asta? strigă Candid. Strașnic de binecrescuți trebuie să mai fie copiii de regi în țara asta, dacă sunt învățați să disprețuiască aurul și pietrele scumpe!

Cacambo era și el tot așa de mirat ca și Candid. Ajunseră la o casă. Era clădită ca un palat din Europa. O mulțime de oameni erau la ușă și încă și mai mulți înăuntru. Se auzea o muzică foarte plăcută și mirosea a mâncare bună. Cacambo se apropie de ușă și auzi vorbindu-se peruviana; asta era și limba lui; doar toată lumea știe că era din Tucuman, dintr-un sat în care numai limba asta se vorbea.

— Am să vă slujesc de tălmaci, spuse el lui Candid; hai să intrăm, că e un birt.

Cum au intrat i-au și întâmpinat doi chelneri și două chelnerițe îmbrăcați toți în haine muiate în fir și cu părul strâns în panglici și îi poftiră să se așeze la masă. S-au servit patru supe garnisite fiecare cu câte doi papagali fripți, un condor rasol care cântărea vreo două sute de livre, apoi două maimuțe fripte foarte gustoase,

[30] Titlu dat împăraţilor mongoli, urmaşi ai lui Tamerlan.

trei sute de colibri pe o farfurie și șase sute de păsări-muscă pe alta; apoi urmară niște tocane strașnice și niște prăjituri minunate; toate în farfurii lucrate dintr-un soi de cristal de stâncă. Chelnerii și chelnerițele birtului turnau de băut tot felul de licori făcute din trestie de zahăr.

Mesenii erau în cea mai mare parte negustori și cărăuși, toți foarte politicoși. Puseră câteva întrebări lui Cacambo, cu cea mai mare discreție, și răspunseră la întrebările acestuia în așa fel încât să fie mulțumit.

După ce isprăviră de mâncat, Cacambo se gândi, ca și Candid, că o să-și plătească bine partea aruncând pe masă două bucăți de aur din cele pe care le adunase de pe jos; hangiul și hangița izbucniră în râs ținându-se cu mâinile de burtă. Când sfârșiră cu râsul, hangiul le spuse:

— Acuma am văzut, domnilor, că sunteți străini. Noi pe-aici nu prea suntem obișnuiți cu străini. Iertați-ne că am început să râdem când ați vrut să ne plătiți cu pietricele de astea care se găsesc la noi pe toate drumurile. Desigur că n-aveți monedă de-a noastră, dar nici n-aveți aici nevoie de bani ca să stați la masă. Toate hanurile au fost înființate ca să fie de folos negustorilor și sunt plătite de stat. Aici ați mâncat mai prost fiindcă e sat; în altă parte însă o să fiți primiți așa cum se cuvine.

Cacambo traducea ce spunea hangiul iar Candid asculta și el cu aceeași admirație și cu aceeași uimire cu care prietenul său Cacambo traducea.

— Ce țară o fi asta, se întrebau ei unul pe altul, de care nimeni pe pământ nu știe și în care natura e așa de deosebită față de natura de la noi? Desigur că asta e țara în care toate merg bine; fiindcă trebuie să fie pe undeva și o țară de felul acesta. Și, orice ar fi zis maestrul Pangloss, eu de multe ori mi-am dat seama că în Vestfalia toate mergeau prost.

Capitolul XVIII
Ce-au văzut în Eldorado

Cacambo începu să-l întrebe pe hangiu tot felul de lucruri, dar acesta îi spuse:

— Eu nu prea știu mare lucru și nici n-am nevoie fiindcă îmi merge foarte bine și așa; este însă aici un bătrân care a fost pe vremuri la Curte și e omul cel mai învățat din țară și totodată foarte prietenos.

Îl duse pe Cacambo la bătrânul acela. Candid acum nu mai juca decât un rol secundar și își însoțea valetul. Intrară într-o casă foarte simplă, fiindcă ușa era numai de argint și lambriurile odăilor nu erau decât de aur, dar lucrate cu atâta gust că nici cele mai bogate lambriuri nu le-ar fi întrecut. Vestibulul nu era încrustat decât doar cu rubine și smaralde; dar felul în care erau orânduite toate cumpănea tocmai bine această nemaipomenită simplicitate.

Bătrânul primi pe cei doi străini șezând pe o sofa cu saltele de puf de colibri și îi cinsti cu licori în pahare de diamant: după aceea le răspunse astfel la ceea ce voiau să afle:

— Am o sută șaptezeci și doi de ani și am auzit de la tata, scutier al regelui, despre uimitoarele revoluții care s-au întâmplat în Peru și la care a fost și el martor. Țara în care suntem este vechea patrie a incașilor, care au făcut imprudența să iasă din ținuturile lor și să supună o parte din lume, dar care au fost distruși de spanioli.

Prinții din familia lor care au rămas în țara de baștină, au fost mai înțelepți: au poruncit, cu consimțământul națiunii, ca niciun locuitor să nu mai iasă niciodată din țărișoara noastră; în acest chip am putut sa ne păstrăm inocența și fericirea. Spaniolii n-au știut niciodată prea

bine ce-i cu țara asta și i-au zis Eldorado[31] și un englez pe care îl chema Raleigh[32] chiar a și ajuns, acum vreo sută de ani, până pe aproape; dar cum suntem înconjurați de stânci și de prăpăstii greu de trecut, am scăpat până azi de lăcomia națiunilor Europei care sunt, nu știu de ce, foarte ahtiate după pietrele și după tina pământului nostru, în așa hal încât ar fi în stare să ne ucidă pe toți.

Stătură mult de vorbă; vorbiră despre forma de guvernământ, despre obiceiurile locului, despre femei, despre spectacolele publice, despre arte. La urmă Candid, căruia tot îi mai plăcea metafizica, îl întrebă prin mijlocirea lui Cacambo dacă țara asta avea o religie.

Bătrânul se înroși puțin.

— Cum să n-avem? zise el. Mai poate fi vreo îndoială? Credeți că suntem atât de ingrați?

Cacambo întrebă respectuos ce religie este în Eldorado.

Bătrânul se înroși iar.

— Pot fi oare mai multe religii? spuse el. Religia noastră este, cred, religia tuturora; slăvim pe Dumnezeu de dimineața până seara.

— Slăviți un singur Dumnezeu? întrebă Cacambo, care slujea mereu de tălmaci îndoielilor lui Candid.

— Fără îndoială că numai unul, că doar nu sunt nici doi, nici trei, nici patru. După cum văd, oamenii din lumea dumneavoastră pun niște întrebări foarte ciudate.

Candid nu mai contenea cu întrebările. Voi acum să știe cum se roagă lui Dumnezeu oamenii în Eldorado.

---

[31] Ţară imaginară, despre care s-a presupus că ar fi existat cîndva în America de Sud, (pe malurile fluviului Amazon), deosebit de bogată în aur. În limba spaniolă *El dorado* înseamnă *Ţara de aur*.

[32] Walter-Raleigh (1552—1619), poet, diplomat şi navigator englez, care a încercat să colonizeze statul Virginia din America de Nord.

— Nu ne rugăm Lui, spuse vrednicul înțelept; nu avem nimic de cerut de la Dânsul; ne-a dat tot ce ne trebuie și noi Îi mulțumim mereu.

Candid vru să vadă niște preoți și întrebă unde îi poate găsi. Bătrânul zâmbi:

— Dragii mei, zise el; aici toți suntem preoți. Regele și toți capii de familie cântă cântece de slavă în fiecare dimineață, cu mare solemnitate; și cinci sau șase mii de muzicanți îi acompaniază.

— Cum? nu aveți călugări care sunt profesori, care se ceartă, care guvernează, care uneltesc și pun să fie arși pe rug pe cei care nu-s de părerea lor?

— Ar trebui să fim nebuni, zise bătrânul. Noi toți aici avem aceleași convingeri și nu pricepem deloc ce vreți să spuneți cu călugării dumneavoastră.

Candid la toate aceste vorbe se minuna grozav și se gândea: „Asta nu seamănă deloc cu ceea ce se întâmpla în Vestfalia și în castelul domnului baron; dacă prietenul nostru Pangloss ar fi fost în Eldorado n-ar mai fi spus că Thunder-ten-tronckh era tot ce poate fi mai bun pe lume; asta înseamnă că trebuie numaidecât să călătorești și să vezi lumea”.

După ce au stat pe îndelete de vorbă, bătrânul puse să înhame o caleașcă cu șase berbeci și dădu călătorilor doisprezece slujitori ca să-i conducă la Curte.

— Să mă iertați, le spuse el, că din cauza vârstei mele trebuie să mă lipsesc de cinstea de-a vă însoți. Regele o să vă primească în așa fel, încât n-o să fiți nemulțumiți și veți fi îngăduitori cu obiceiurile țării dacă unele din ele n-au să vă placă.

Candid și Cacambo se urcară în caleașcă. Cei șase berbeci zburau, nu altceva, și nici patru ceasuri n-au trecut și au ajuns la palatul regelui, care era așezat la un capăt al capitalei. Portalul era înalt de două sute douăzeci de coți și lat de o sută; e cu neputință de spus din ce materie era făcut. Chiar numai de-aici se vede ce

superioritate nemaipomenită avea materia aceea față de pietrele și nisipul cărora noi le spunem aur și nestemate.

Douăzeci de fete frumoase din garda palatului întâmpinară pe Candid și pe Cacambo când se dădură jos din caleașca, îi duseră la baie, apoi îi îmbrăcară în niște mantii țesute din puf de colibri; pe urmă marii ofițeri și marile ofițerese ale coroanei îi duseră la odăile majestății-sale, trecând printre două șiruri de câte o mie de muzicanți fiecare, așa cum e obiceiul pe-acolo. Când ajunseră aproape de sala tronului, Cacambo întrebă pe un mare ofițer cum trebuia să salute pe majestatea-sa: să se arunce în genunchi sau cu burta la pământ? să-și pună mâinile pe cap sau la spate? să sărute lespezile sălii? în sfârșit, care era ceremonia obișnuită?

— Obiceiul, spuse marele ofițer, este să îmbrățișezi pe rege și să-l săruți pe amândoi obrajii.

Candid și Cacambo luară pe după gât pe majestatea-sa și acesta îi pofti politicos la masă.

Până la vremea mesei se duseră prin oraș să se plimbe. Văzură edificii publice înalte până la nori, piețe împodobite cu o mulțime de coloane, fântâni cu apă limpede, fântâni cu apă rozã, adică cu licori de trestie de zahăr, care curgeau necontenit în mijlocul unor piețe largi, pardosite cu un fel de pietre scumpe, ce răspândeau un miros ca de cuișoare și scorțișoară. Candid vru să viziteze curtea de justiție și curtea supremă. I se spuse că nu există tribunale și că procese nu sunt. Întrebă dacă sunt închisori și i se răspunse că nu. Ceva care l-a mirat și mai mult și i-a făcut cea mai mare plăcere a fost palatul științelor, în care văzu o galerie lungă de două mii de pași plină toată de aparate de calculat și de fizică.

După ce cutreierară astfel toată amiaza cam a mia parte din oraș, se întoarseră la rege. Candid se așeză la masă între majestatea-sa, valetul său Cacambo și mai multe doamne. Niciodată nu s-a mâncat mai bine și nimeni n-a avut vreodată atâta haz la masă cât a avut

majestatea-sa. Cacambo traducea lui Candid vorbele de duh ale regelui și acestea, deși traduse, rămâneau tot vorbe de duh. De multe lucruri se minunase Candid, dar de asta poate mai mult decât de orice.

Petrecură acolo vreo lună. Candid mereu îi spunea lui Cacambo:

— Da, bineînțeles, castelul în care m-am născut nu face cât țara asta în care suntem acuma; dar, oricum ar fi, domnișoara Cunigunda nu-i aici, iar dumneata desigur că ai o iubită în Europa. Dacă rămânem aici o să fim doar așa cum sunt ceilalți; pe când, dacă ne întoarcem la lumea noastră numai cu douăsprezece oi încărcate cu pietricele din Eldorado, avem să fim mai bogați decât toți regii împreună, n-o să ne mai temem de niciun inchizitor și o să putem s-o luăm pe domnișoara Cunigunda.

Vorbele acestea fură pe gustul lui Cacambo; așa de tare le place oamenilor să umble forfota, să se fălească față de ai lor și să facă paradă de ce au văzut în alte părți, încât cei doi fericiți se hotărâră să nu mai fie fericiți și să ceară voie majestății-sale să plece.

— Faceți o prostie, le spuse regele. Eu știu că țara mea nu-i grozavă; dar când vezi că îți merge bine undeva trebuie să rămâi acolo. Desigur că eu n-am dreptul să opresc pe străini și să-i țin aici; asta e o tiranie care nu-i nici în obiceiurile noastre, nici în legile noastre! toți oamenii sunt liberi; puteți să plecați când vreți numai că de-aici e foarte greu de ieșit. Să mergi în susul apei pe râul repede pe care ați sosit printr-o adevărată minune și care curge pe sub bolți de stânci este un lucru cu neputință. Munții care sunt de jur împrejurul regatului meu au o înălțime de zece mii de coți și-s drepți ca peretele; fiecare munte are o latură de peste zece leghe; iar de partea cealaltă scoborâșul e numai prăpastie. Dar fiindcă vreți neapărat să plecați, am să dau ordin administratorilor mașinilor să facă o mașină care să vă ducă până dincolo. Când o să ajungeți

de partea cealaltă a munților, nimeni n-o să poată să vă însoțească; supușii mei s-au jurat să nu iasă din țara lor și sunt destul de înțelepți ca să nu-și calce jurământul. Și acuma puteți să-mi cereți tot ce vreți.

— Nu cerem majestății-voastre, spuse Cacambo, decât vreo câteva oi încărcate cu merinde, cu pietricele și cu tină de pe aici de pe la dumneavoastră.

Regele râse.

— Eu nu înțeleg, zise el, de ce vă place dumneavoastră, europenilor, tina noastră galbenă. Luați-vă cât vreți și să vă fie de bine.

Dădu imediat ordin inginerilor lui să facă o mașină care să ducă pe acești doi oameni ciudați peste hotarele țării. Trei mii de fizicieni se puseră pe lucru; mașina a fost gata în două săptămâni și nu a costat mai mult de vreo douăzeci de milioane de livre sterline, în banii țării. Candid și Cacambo fură urcați în mașină și, împreună cu ei, doi berbeci mari roșii cu șaua pe ei ca să aibă cu ce merge după ce vor trece munții, apoi douăzeci de berbeci cu samare, încărcați cu merinde, treizeci care duceau tot felul de daruri din ce avea țara mai de preț și cincizeci care erau încărcați cu aur, cu pietre scumpe și cu diamante. Regele îmbrățișă cu dragoste pe cei doi drumeți.

A fost o priveliște strașnică plecarea lor și felul iscusit în care au fost ridicați și ei și berbecii, până în creștetul munților. Fizicienii și-au luat rămas bun după ce i-au scos la liman. Candid nu mai avea acuma altă dorință și alt scop decât să se ducă cu berbecii lui și să se înfățișeze domnișoarei Cunigunda.

— Avem acuma, zise el, cu ce să plătim guvernatorului din Buenos Aires dacă domnișoara Cunigunda o să fie pusă cumva la vânzare. Să mergem la Cayenne și acolo să ne tocmim o corabie și pe urmă om vedea ce regat putem să cumpărăm.

Capitolul XIX
Ce li s-a întâmplat la Surinam și cum a făcut Candid cunoștință cu Martin

Întâia zi de călătorie a fost destul de plăcută. Se bucurau la gândul că au mai multe comori decât au Asia, Europa și Africa la un loc. Candid, entuziasmat, scrise numele Cunigundei pe toți copacii. A doua zi, doi berbeci se înecară într-o mlaștină cu tot ce purtau în spate; alți doi muriră de oboseală peste câteva zile; pe urmă șapte sau opt pieriră de foame pe când treceau printr-un deșert; alții căzură într-o prăpastie, în sfârșit, după ce au mers o sută de zile nu le-au mai rămas decât doi berbeci. Candid spuse lui Cacambo:

— Vezi, dragul meu, ce pieritoare sunt avuțiile acestei lumi; trainice nu-s decât virtutea și fericirea pe care le-aș simți când aș vedea-o iar pe domnișoara Cunigunda.

— Așa este! zise Cacambo. Dar oricum tot ne-au mai rămas doi berbeci cu mai multe comori decât a avut vreodată regele Spaniei, și uite, colo în zare, e un oraș care cred că o fi Surinam, așezarea olandezilor. Am ajuns la capătul necazurilor și la începutul fericirii.

Când se apropiară de oraș dădură de un negru întins jos numai cu o jumătate de îmbrăcăminte pe el, adică jumătate din niște nădragi de pânză albastră; bietul om era fără o mână și fără un picior.

— Ce faci aici, omule, zise Candid, și ce-ai pățit de ești în halul ăsta?

— Aștept pe stăpânu-meu, domnul Vanderdendur, care-i negustor vestit, răspunse negrul.

— Domnul Vanderdendur te-a adus în starea în care ești?

— Da, zise negrul, așa e obiceiul. De două ori pe an ni se dă câte o pereche de nădragi de pânză, asta-i toată îmbrăcămintea. Când lucrăm la zahăr, dacă roata ne apucă un deget, ni se taie toată mâna; dacă fugim și ne prinde, ne taie un picior. Eu am pățit și una și alta. Cu prețul ăsta mâncați dumneavoastră zahăr în Europa. Cu toate acestea, când mama m-a vândut cu zece scuzi patagoni pe coasta Guineei, mi-a spus: „Copile dragă, roagă-te fetișilor noștri și slăvește-i mereu, că au să-ți poarte noroc; ai cinstea să fii sclavul stăpânilor noștri albi și de pe urma ta o să ne procopsim și noi, părinții tăi”. Vai! nu știu dacă ei s-or fi procopsit de pe urma mea, dar eu de pe urma lor nu m-am procopsit deloc. Câinii, maimuțele și papagalii sunt de o mie de ori mai fericiți decât noi. Fetișii olandezi, care m-au convertit, îmi spun în fiecare duminică că toți suntem copiii lui Adam, și albi și negri. Eu nu sunt genealogist, dar dacă predicatorii aceștia spun adevărul, atunci suntem toți veri de-al doilea. Trebuie însă să spunem, că nu se poate să te porți mai urât cu neamurile.

— O, Pangloss, strigă Candid, tu nu bănuiseși această grozăvie! Nu mai e nimic de făcut: trebuie să renunț la optimismul tău.

— Ce înseamnă optimism? întrebă Cacambo.

— Vai! spuse Candid, înseamnă să afirmi cu înverșunare că toate sunt bune atunci când îți merge rău.

Și îi dădură lacrimile uitându-se la negrul acela; și cu lacrimi în ochi intră în Surinam.

Cel dintâi lucru pe care l-au făcut a fost să vadă în port dacă nu este vreo corabie care să plece la Buenos Aires. Chiar și intrară în vorbă cu un patron spaniol; acesta zise că e gata să facă cu ei un târg cinstit și le dădu întâlnire într-o cârciumă. Candid și credinciosul Cacambo se duseră acolo cu cei doi berbeci.

Candid, care spunea tot ce gândea, povesti spaniolului toate întâmplările lui și îi mărturisi că ar vrea s-o răpească pe domnișoara Cunigunda.

— Nici nu mă gândesc să te duc la Buenos Aires, zise patronul: m-ar spânzura imediat, și pe dumneata la fel. Frumoasa Cunigunda e amanta favorită a guvernatorului.

Asta a fost ca un trăsnet pe capul lui Candid. Mai întâi a plâns zdravăn, pe urmă l-a luat deoparte pe Cacambo și i-a spus:

— Uite, dragul meu, ce trebuie să faci. Avem fiecare în buzunar vreo cinci sau șase milioane în diamante; tu ești mai dibaci decât mine; du-te la Buenos Aires și ia-o de-acolo pe domnișoara Cunigunda. Dacă guvernatorul se lasă greu, dă-i un milion; dacă tot nu vrea, dă-i două; tu n-ai ucis niciun inchizitor, așa că n-au să te bănuiască. În vremea asta eu am să mai tocmesc o corabie și am să mă duc să te aștept la Veneția; e o țară liberă și acolo nici bulgarii, nici abarii, nici evreii, nici inchizitorii nu pot să ne facă nimic.

Cacambo încuviință și el această înțeleaptă hotărâre. Era necăjit că se desparte de un stăpân așa de cumsecade și care ajunsese acuma prietenul lui cel mai bun; însă plăcerea pe care o simțea slujindu-l fu mai mare decât mâhnirea care îl cuprinse la gândul că trebuie să se despartă de el. Se îmbrățișară plângând. Candid îi spuse că să n-o uite nici pe bătrână. Cacambo plecă chiar în ziua aceea: era un om foarte de treabă acest Cacambo.

Candid mai stătu câtva timp la Surinam până să găsească un patron de corabie care să-l ducă în Italia împreună cu cei doi berbeci care îi mai rămăseseră. Își luă câțiva servitori și cumpără tot ce-i trebuia la o călătorie așa de lungă. Domnul Vanderdendur, stăpânul unei corăbii încăpătoare, veni la el.

— Cât ceri, domnule, îl întrebă Candid, ca să ne duci drept la Veneția, cu servitorii, cu bagajele și cu berbecii ăștia?

Patronul zise că vrea zece mii de piaștri. Candid i-i dădu fără nicio șovăire.

„Oho! se gândi șiretul Vanderdendur; străinul ăsta dă zece mii de piaștri fără să se târguiască! Trebuie să fie bogat grozav.” Și întorcându-se peste câteva clipe spuse că nu poate să plece fără douăzeci de mii de piaștri.

— Bine, zise Candid, așa să fie!

„Ehei! își spuse negustorul, omul ăsta dă douăzeci de mii de piaștri tot așa de ușor cum a dat zece mii.”

Și se mai întoarse o dată și zise că nu poate să-l ducă la Veneția fără treizeci de mii de piaștri.

— Bine, am să dau treizeci de mii de piaștri, spuse Candid.

„Ahei! se gândi iar negustorul olandez; dă treizeci de mii de piaștri și nici nu-i pasă; berbecii ăștia or fi încărcați cu vreo comoară; dar deocamdată să mă opresc aici; să iau întâi treizeci de mii de piaștri și pe urmă oi mai vedea eu.”

Candid vându doar două diamante mai mărunte, dintre care chiar cel mai mic făcea mai mult decât toți banii pe care îi cerea patronul. Plăti acestuia înainte. Cei doi berbeci fură îmbarcați. Candid venea și el într-o luntre ca să ajungă corabia, care era în radă. În vremea asta patronul întinde pânzele și pornește. Vântul prielnic îl duce repede. Candid, uluit, vede cum corabia se pierde în zare.

— Vai! spuse el, asta-i o ispravă vrednică de lumea veche!

Se întoarce apoi la mal, copleșit de necaz; cum să nu fie, când pierduse o avere cu care douăzeci de regi s-ar fi mulțumit.

Se duse la judecătorul olandez și, agitat cum era, bătu în ușă cam tare; intră, își spuse păsul și vorbi mai tare decât se cuvenea. Judecătorul mai întâi îl puse să

plătească zece mii de piaștri pentru larma pe care o făcuse; pe urmă ascultă frumos tot ce-i spuse, îi făgădui că va cerceta chestiunea când se va întoarce negustorul și îl puse să mai plătească zece mii de piaștri pentru cheltuieli de judecată.

Treaba asta îl necăji la culme pe Candid. E drept că îndurase nenorociri de mii de ori mai cumplite, însă sângele rece al judecătorului și cel al patronului care îl furase, îi răscoliră fierea și îl cufundară într-o melancolie neagră. Răutatea oamenilor i se înfățișa acuma în toată urâțenia ei; era năpădit numai de gânduri triste. În sfârșit, o corabie franceză fiind tocmai gata de plecare la Bordeaux, cum nu mai avea acum de îmbarcat berbeci încărcați cu diamante, Candid închirie o cabină cu prețul cuvenit și dădu de veste în oraș că plătește călătoria și hrana și dă și două mii de piaștri unui om de treabă care ar vrea să meargă cu dânsul, cu condiția ca omul acela să fie cel mai scârbit de starea lui și cel mai nenorocit din toată țara.

Se înfățișară o mulțime de candidați; o flotă întreagă nu i-ar fi putut cuprinde pe toți. Candid, vrând să aleagă dintre cei care păreau cei mai potriviți, puse ochii pe vreo douăzeci de inși pe care după înfățișare îi socotea mai sociabili, și care toți ziceau că sunt vrednici să fie aleși. Îi adună pe toți la el la han, îi pofti la masă, și puse pe fiecare să se jure că-și va povesti viața așa cum a fost, și făgădui că o să aleagă pe acela care i se va părea mai de plâns și mai îndreptățit să se plângă de soarta lui, iar că celorlalți le va da câte o gratificase.

Adunarea a ținut până la patru dimineața. Candid, ascultând toate întâmplările lor, își aduse aminte de ce-i spunea bătrâna când mergeau la Buenos Aires și de prinsoarea pe care o făcuse ea că nu era om pe corabie căruia să nu i se fi întâmplat o nenorocire. Se gândea la Pangloss, la fiecare întâmplare pe care o auzea. „Pangloss, își spuse el, ar fi foarte încurcat și n-ar avea cum să demonstreze că sistemul lui e bun. Păcat că nu-i

și el aici. Hotărât lucru, dacă toate merg bine undeva, atunci numai în Eldorado merg bine, și nu în altă parte.” În sfârșit, se hotărî să aleagă pe un biet savant care lucrase zece ani pentru librarii din Amsterdam. Se gândi că o meserie mai proastă decât asta nu există.

Savantul acesta era un om de treabă; nevastă-sa îl prădase, fecioru-su îl bătuse, iar fiică-sa îl părăsise și fugise cu un portughez. Avusese o slujbușoară pe care tocmai o pierduse; iar predicatorii din Surinam îl prigoneau pentru că îl socoteau socinian[33]. Trebuie spus că ceilalți erau cel puțin tot așa de nenorociți ca și el; Candid trăgea însă nădejde că, stând de vorbă cu savantul, o să-i mai treacă de urât în timpul călătoriei. Toți ceilalți rivali fură de părere că le-a făcut o mare nedreptate Candid că nu i-a ales pe dânșii; dar el le închise gura dând fiecăruia câte o sută de piaștri.

[33] Socinienii sunt discipolii lui Lelio Socin, eretic din secolul al XVI-lea, care voia să supună *Scriptura* regulilor criticii omeneşti şi care tăgăduia Treimea, consubstanţialitatea Duhului Sfînt, păcatul originar, predestinarea, harul etc. Socinienii pot fi consideraţi ca precursori ai deiştilor.

Capitolul XX
Ce s-a întâmplat pe mare cu Candid și cu Martin

Savantul cel bătrân, pe care îl chema Martin, se urcă pe corabie cu Candid și plecă cu acesta la Bordeaux. Și unul și altul văzură multe și suferiră multe; și chiar dacă corabia ar fi mers de la Surinam până în Japonia pe la Capul Bunei Speranțe, tot ar fi avut ce să vorbească despre răul fizic și răul moral cât timp ar fi ținut călătoria.

Candid totuși avea un avantaj față de Martin, fiindcă trăgea mereu nădejde că o să se întâlnească iar cu domnișoara Cunigunda, pe când Martin n-avea de nădăjduit nimic; pe lângă asta avea aur și diamante și, cu toate că pierduse o sută de berbeci mari roșii încărcați cu cele mai mari comori din lume și cu toate că era necăjit de șolticăria patronului olandez; totuși, atunci când se gândea la ce mai avea în buzunar și când vorbea de Cunigunda, mai ales către sfârșitul mesei, înclina către sistemul lui Pangloss.

— Dar dumneata, domnule Martin, întrebă el pe savant, ce crezi despre toate astea? Care e părerea dumitale despre răul moral și răul fizic?

— Domnul meu, răspunse Martin, pe mine preoții m-au învinuit că aș fi socinian; adevărul este însă că sunt manichean.

— Râzi de mine, zise Candid. Nu mai sunt azi manicheeni.

— Mai sunt eu, spuse Martin. Nu știu ce să fac, dar nu pot să gândesc altfel.

— Atunci să știi că ai pe dracul în dumneata, zise Candid.

— S-amestecă așa de des în treburile acestei lumi, spuse Martin, că s-ar putea să fie și în mine, așa cum e pretutindeni; drept să-ți spun însă că atunci când îmi arunc ochii peste globul acesta, sau mai bine zis peste această globulă, îmi vine a crede că Dumnezeu l-a părăsit și l-a dat pe mâna vreunei ființe răufăcătoare; bineînțeles nu mă gândesc la Eldorado. N-am văzut oraș care să nu dorească distrugerea orașului vecin, n-am văzut familie care să nu vrea să piară altă familie. Pretutindeni cei slabi urăsc pe cei tari, dar se târăsc în fața lor, iar cei tari se poartă cu ei cum s-ar purta cu niște turme pe care le cresc pentru lână și carne. Un milion de asasini înregimentați cutreieră Europa de la un capăt la altul, practică omorul și tâlhăria cu disciplină ca să-și câștige existenta pentru că n-au o meserie mai cinstită; și, în orașele în care s-ar părea că lumea trăiește în pace și în care înflorește arta și știința, oamenii sunt roși de invidie, de griji și de necazuri mai mult decât e ros de urgie un oraș asediat. Durerile ascunse sunt și mai cumplite decât nenorocirile publice. Ce să mai spun, am văzut și am îndurat atâtea, încât sunt manichean[34].

— Dar sunt și lucruri bune pe lume, zise Candid.

— Poate c-or fi, spuse Martin, dar eu nu le cunosc.

Pe când vorbeau așa între ei, se auzi o lovitură de tun. În curând se auziră altele, din clipă în clipă tot mai dese. Fiecare își luă ocheanul. Zăriră două corăbii care se luptau între ele la o depărtare de vreo trei mile. Vântul le aduse atât de aproape de vasul francez, încât cei de pe vas putură să se bucure pe îndelete de priveliștea bătăliei. În sfârșit, una din corăbii dădu celeilalte câteva lovituri atât de nimerite, încât o scufundă. Candid și Martin văzură că pe puntea vasului care se scufunda

[34] Manicheenii (după Manes sau Manichen, care trăia în Persia în secolul al II-lea) susţineau că lumea este opera a două principii opuse, unul bun, altul rău, amîndouă eterne, independente unul față de altul şi la fel de puternice.

erau vreo sută de oameni; ridicau brațele spre cer și scoteau niște țipete groaznice; peste o clipă corabia fu înghițită.

— Poftim! spuse Martin, iată cum se poartă oamenii între ei.

— E adevărat, zise Candid, că este ceva diabolic în toată treaba asta.

Pe când vorbea așa, zări ceva roșu care înota pe lângă corabia lor. Lăsară jos o barcă, să vadă ce-ar putea fi: era un berbec de-al lui. Bucuria lui Candid când își găsi berbecul fu mai mare decât îi fusese mâhnirea atunci când pierduse o sută de berbeci încărcați cu diamante din Eldorado.

Căpitanul francez văzu îndată că patronul corăbiei scufundătoare era spaniol, iar acela al corăbiei scufundate fusese un pirat olandez: era chiar acela care îl prădase pe Candid. Bogățiile imense pe care pusese mâna acel ticălos se înmormântaseră în mare împreună cu el și numai un berbec scăpase.

— După cum vezi, spuse Candid lui Martin, crima e pedepsită câteodată; ticălosul acela de patron olandez a avut soarta pe care o merita.

— Da, zise Martin, dar de ce-a fost nevoie să piară și călătorii care erau pe corabia lui? Dumnezeu a pedepsit pe ticălos, dracul a înecat pe ceilalți.

În vremea asta vasul francez și cel spaniol își continuau drumul și Candid continua să vorbească cu Martin. Discutară așa două săptămâni în șir și după două săptămâni erau tot acolo unde fuseseră la început. Dar oricum, stăteau de vorbă, își împărtășeau unul altuia ideile și se mângâiau cu asta. Candid își dezmierda berbecul. „Dacă te-am găsit pe tine, zicea el, atunci am s-o găsesc și pe domnișoara Cunigunda.”

Capitolul XXI
Candid și Martin se apropie de coastele Franței și discută

Zăriră în sfârșit coastele Franței.

— Ai fost vreodată în Franța, domnule Martin? întrebă Candid.

— Da, spuse Martin, am fost prin mai multe provincii, în unele jumătate din locuitori sunt nebuni, în unele lumea e prea șireată, în altele oamenii sunt de obicei cumsecade și cam proști, în altele fac pe deșteptii; și, în toate, ocupația de căpetenie este amorul, a doua e bârfeala și a treia flecăreala.

— Dar în Paris ai fost, domnule Martin?

— Da, am fost și în Paris; acolo găsești din toate astea câte ceva; e o harababură întreagă, o grabă în care toți aleargă după plăcere și aproape nimeni n-o găsește, cel puțin după cât mi s-a părut mie. N-am stat mult acolo. Cum am ajuns, niște pungași, la târgul Saint-Germain, mi-au furat tot ce aveam; pe urmă am fost luat și eu drept hoț și am stat o săptămână la răcoare; după aceea m-am făcut corector la o tipografie ca să strâng niște bani și să mă pot întoarce pe jos în Olanda. Am cunoscut tagma care scrie, tagma care unelteste[35] și tagma apucată de spasmuri[36]... Se zice că ar fi oameni foarte șlefuiți în orașul acela; se prea poate.

— În ce mă privește, eu nu sunt deloc curios să văd Franța, zise Candid. Îți închipui, cred, că după ce am petrecut o lună în Eldorado nu mai vreau să văd nimic altceva decât pe domnișoara Cunigunda; mă duc s-o

[35] Jansenistii.

[36] Convulsionarii, fanatici jansenişti din secolul al XVIII-lea, cărora exaltarea religioasă le stîrnea convulsiuni.

aștept la Veneția; prin Franța numai o să trecem, în drum către Italia; vrei să vii și dumneata cu mine?

— Vin bucuros, spuse Martin. Am auzit că Veneția nu-i bună decât pentru nobilii venețieni, dar și străinii sunt bine primiți acolo când au bani mulți; eu nu am deloc, dar ai dumneata, așa că merg cu dumneata unde vrei.

— Da' ia spune, întrebă deodată Candid, crezi oare că pământul a fost la început numai apă, așa cum scrie în cartea aceea groasă pe care o are căpitanul corăbiei[37]?

— Nu cred deloc, răspunse Martin, tot așa cum nu cred nimic din toate închipuirile care s-au răspândit de câtăva vreme.

— Dar lumea asta cu ce scop a fost creată? întrebă Candid.

— Ca să ne facă să turbăm, răspunse Martin.

— Nu te-ai mirat, urmă Candid, când ți-am povestit întâmplarea cu cele două fete din țara oreionilor, care erau îndrăgostite de niște maimuțoi?

— Nu m-am mirat deloc, răspunse Martin; ce e ciudat în asta? Am văzut atâtea lucruri extraordinare, încât nu mai există nimic extraordinar.

— Dumneata cum crezi, întrebă Candid, oare oamenii s-au ucis întotdeauna unii pe alții așa cum se ucid azi? Oare au fost întotdeauna mincinoși, mișei, vicleni, ingrați, tâlhari, slabi de înger, ușuratici, lași, invidioși, lacomi, betivi, zgârciți, ambițioși, cruzi, bârfitori, destrăbălați, fanatici, ipocriți și proști?

— Dar dumneata cum crezi, spuse Martin, oare vulturii întotdeauna au mâncat porumbei când au găsit?

— Da, desigur, zise Candid.

---

[37] Biblia. Se spune în Geneză, capitolul I, versetul 2: „Tenebrae erant super faciem abyssi", cuvinte pe care De Maillet le interpretează ca având acelaşi înţeles ca în versul lui Ovidiu (Metamorfoze, 1, 15): „Quaque erat et tellus, illic et pontus et aer". A se vedea prima zi a lui Telliamed, în care se spune că „mare era superioară multor vârfuri ale celor mai înalţi munţi". Voltaire menţionează adesea pe De Maillet şi pe al său Telliamed.

— Ei, atunci, spuse Martin, dacă vulturii au mereu aceeași fire, de ce vrei ca oamenii să-și fi schimbat firea?

— O! zise Candid, este o deosebire, pentru că liberul arbitru…

Tot discutând așa au ajuns la Bordeaux.

Capitolul XXII
Ce li s-a întâmplat în Franța lui Candid și lui Martin[38]

Candid nu s-a oprit la Bordeaux decât atâta cât i-a trebuit ca să vândă câteva pietricele din Dorado și să-și facă rost de-o trăsură cu două locuri, fiindcă nu se mai putea despărți acuma de filosoful său Martin. I-a părut însă foarte rău că s-a despărțit de berbecul lui pe care l-a lăsat Academiei de Științe din Bordeaux, care propuse ca subiect pentru premiul pe anul acela să se afle de ce lâna acestui berbec era roșie; premiul a fost acordat unui savant de la Nord care a demonstrat cu A plus B, minus C, împărțit la Z, că berbecul trebuia neapărat să fie roșu și să moară de gălbează.

Toți călătorii pe care Candid îi întâlnea pe la hanuri îi spuneau: „Ne ducem la Paris”. Văzând că toată lumea se grăbește să ajungă acolo, îi veni și lui pofta să vadă capitala; asta nu l-ar fi abătut prea mult din drumul lui spre Veneția.

Intră în Paris prin foburgul Saint-Marceaux și i se păru că a ajuns în cel mai păcătos sat din Vestfalia.

Cum ajunse la hotel, Candid se îmbolnăvi din pricina oboselii. Boala era ușoară. Fiindcă purta la deget un diamant enorm și toți văzuseră că avea în trăsură o casetă foarte grea, imediat se pomeni cu doi medici pe care nu-i chemase, cu câțiva amici intimi care nu se mai dezlipiră de el și cu două cucoane cucernice care îi pregăteau mâncare de dietă. Martin spuse:

— Îmi aduc aminte că am fost și eu bolnav când am venit întâia oară la Paris; eram foarte sărac, așa că n-am

[38] Acest capitol a fost extins în mod semnificativ în 1761.

avut niciun prieten, nici cucoane, nici doctori, și m-am făcut sănătos.

După câtva timp, cu atâtea leacuri și luări de sânge, boala lui Candid s-a înrăutățit. Veni la el un preot din cartier și îi ceru cu duhul blândeții un bilet la purtător plătibil pe lumea cealaltă. Candid îi spuse că nici nu se gândește. Cucoanele cele cucernice îi spuseră că așa era moda acuma; Candid se împotrivi zicând că el nu era omul model. Martin voi să-l arunce pe fereastră pe preotul cu propunerea; acesta se jură pe toți dumnezeii că, dacă nu semnează biletul, Candid o să rămână neîngropat; Martin se jură și el că îl îngroapă pe preot dacă îl mai plictisește. Cearta se înteți. Martin îl luă pe ins de spate și îl dădu afară; din asta a ieșit o tevatură întreagă și s-a făcut un proces-verbal. Candid se însănătoși; și în timp ce se întrema avu mereu musafiri la masă. Jucau cărți și Candid se mira că nu-i vine niciodată asul; Martin însă nu se mira.

Printre cei care făceau onorurile orașului era și un abate din Périgord, unul din acei oameni curtenitori, mereu sprinteni, mereu serviabili, îndrăzneți, lingușitori, gata la orice, care ațin calea străinilor, le povestesc cronica scandaloasă a târgului și îi ademenesc la petreceri. Acesta mai întâi duse pe Candid și pe Martin la teatru. Se dădea o tragedie nouă. Lângă Candid se aflau câțiva oameni de duh. Candid, fără să se sinchisească de ei, plânse la câteva scene jucate în chip desăvârșit. Unul din deștepții care ședeau în rând cu el îi spuse în pauză:

— Rău faceți că plângeți; actrița asta e foarte proastă; actorul care joacă cu ea e și mai prost; piesa e și mai proastă decât actorii; autorul habar n-are de limba arabă și cu toate acestea acțiunea se petrece în Arabia; și pe lângă asta nu crede nici în ideile înnăscute; mâine o să vă aduc o mulțime de broșuri scrise împotriva lui.

— Câte piese de teatru aveți în Franța? întrebă Candid pe abate.

— Vreo cinci, șase mii, răspunse acesta.

— E mult, spuse Candid; și câte sunt bune?

— Vreo cincisprezece, șaisprezece.

— E mult, zise Martin.

Lui Candid îi plăcu foarte tare o actriță care făcea pe regina Elisabeta într-o tragedie destul de slabă care se joacă din când în când.

— Actrița asta, spuse el lui Martin, îmi place; seamănă puțin cu domnișoara Cunigunda; aș vrea s-o cunosc și eu.

Abatele din Périgord se oferi să-l ducă la ea. Candid, crescut în Germania, întrebă care era protocolul și cum erau tratate în Franța reginele Angliei.

— Trebuie făcută o deosebire, zise abatele. În provincie le duci la tractir; în Paris le respecți când sunt frumoase și le arunci la gunoi când au murit.

— Regine la gunoi! strigă Candid.

— Da, părintele are dreptate, zise Martin. Eram în Paris când domnișoara Monima a plecat, cum se spune, din lumea asta și s-a dus pe lumea cealaltă; nu i s-au dat ceea ce oameni de-aici numesc *onorurile îngropăciunii*, adică cinstea de-a putrezi cu toți pârliții mahalalei într-un cimitir păcătos; domnișoara Monima a fost îngropată la o răspântie, ceea ce desigur că a supărat-o cumplit, fiindcă avea simțiri nobile.

— Foarte urât din partea celor care au hotărât asta, zise Candid.

— Ce poți să faci? zise Martin. Așa-s oamenii pe-aici. Imaginează toate contradicțiile, toate nepotrivirile cu putință și ai să le găsești în conducerea, în tribunalele, în bisericile, în spectacolele acestei națiuni ciudate.

— E adevărat că la Paris lumea râde mereu? întrebă Candid.

— Da, răspunse abatele, numai că râde de ciudă. Toți se plâng că lucrurile merg prost, dar se plâng hohotind de râs; ba chiar și faptele cele mai urâte le fac tot râzând.

— Cine este, întrebă Candid, porcul acela care vorbea așa de rău piesa aceea la care am plâns atâta și de actorii care mi-au plăcut așa de mult?

— E un om rău, răspunse abatele, care își câștigă pâinea înjurând toate piesele și toate cărțile; urăște pe toți cei care au succes, așa cum urăsc eunucii pe cei care se bucură de plăcerile dragostei: e unul din acei șerpi ai literaturii care se hrănesc cu noroi și cu venin, un pamfletar.

— Ce înseamnă pamfletar? întrebă Candid.

— Unul care scrie tot felul de fițuici și le răspândește în toate părțile.

Candid, Martin și cu abatele stăteau așa de vorbă pe scară și se uitau la lumea care ieșea de la spectacol.

— Cu toate că nu mă gândesc decât cum să mă întâlnesc mai repede cu domnișoara Cunigunda, aș vrea totuși s-o poftesc la masă pe domnișoara Clairon; a jucat minunat.

Abatelui nu-i prea venea la socoteală să se ducă la domnișoara Clairon; ea se învârtea numai în lumea bună.

— Astă-seară e poftită undeva, zise el; dar voi avea cinstea să vă duc la o doamnă din lumea mare; la ea o să cunoașteți Parisul cum nici în patru ani nu l-ați cunoaște mai bine.

Candid, curios din fire, se duse cu abatele la cucoana aceea în foburgul Saint-Honoré. Musafirii se îndeletniceau cu jocul de cărți. Doisprezece jucători morocănoși țineau fiecare în mână câte un mănunchi de cărți. Domnea o tăcere adâncă. Fețele jucătorilor erau galbene, fața celui care ținea banca era umbrită de neliniște. Stăpâna casei, șezând lângă bancherul nemilos, se uita cu ochi ageri la toți jucătorii, urmărind cu o atenție insistentă și politicoasă cărțile care cădeau, și niciodată nu se supăra, de teamă să nu-și piardă mușteriii. Doamna își zicea marchiza de Parolignac. Fiică-sa, care avea vreo cincisprezece ani, era și ea

printre jucători și îi făcea semn din ochi mamă-si ori de câte ori vreun jucător trișa, încercând să-și alunge astfel nenorocul. Când abatele, Candid și Martin intrară, nimeni nu se ridică, nu le spuse bună seara și nici măcar nu se uită la dânșii; toți erau adânciți în jocul lor. „Doamna baroană de Thunder-ten-tronckh era mai politicoasă”, se gândi Candid.

Abatele se apropie de marchiză, îi spuse ceva la ureche și atunci ea se săltă puțin pe scaun, cinsti pe Candid cu un zâmbet, iar pe Martin cu o privire plină de noblețe; apoi pofti pe Candid să șadă și îi dădu un pachet de cărți. Candid pierdu cincizeci de mii de franci în două levate. După aceea au supat foarte voioși și toți se mirau văzând că lui Candid nici nu-i păsa că pierduse atâția bani. Lacheii vorbeau între ei și spuneau în limbajul lor de lachei: „Trebuie să fie vreun lord englez”.

Supeul a fost cum sunt cele mai multe supeuri la Paris: mai întâi tăcere, pe urmă o larmă de vorbe din care nu se înțelege nimic, apoi glume din care cea mai mare parte sunt serbede, știri mincinoase, judecăți greșite, nițică politică și multă bârfă. Veni vorba și de cărțile apărute de curând.

— Ați văzut, spuse abatele, romanul domnului Gauchat[39], doctor în teologie?

— Da, răspunse un mesean, dar n-am putut să-l isprăvesc. Avem o mulțime de scrieri neobrăzate, dar toate la un loc nu ajung la neobrăzarea lui Gauchat, doctor în teologie; așa de tare m-am săturat de puhoiul acesta de cărți proaste care ne inundă, încât m-am apucat să joc pharaon[40].

---

[39] Gauchat (1709–1774), autor al unor *Lettres critiques*, în care atacă pe enciclopediști; atacat la rândul lui cu violenţă de către Voltaire.

[40] Joc de cărţi.

— Da’ de articolele arhidiaconului Trublet[41] ce spuneți? întrebă abatele.

— Ah! ce plicticos! zise doamna de Parolignac. Spune cu de-amănuntul ceea ce toată lumea știe demult; discută cu emfază lucruri care nu merită să fie amintite nici măcar în treacăt; își însușește fără pic de duh, duhul altora; și tot ce fură strică; e dezgustător; de altfel pe mine n-o să mă mai dezguste fiindcă n-o să mai citesc nimic de el.

La masă era și un om învățat și de gust care sprijini ce spunea marchiza. După aceea veni vorba despre tragedie. Marchiza întrebă de ce unele tragedii se jucau câteodată, dar erau cu neputință de citit. Omul de gust explică foarte bine că o piesă poate să stârnească oarecare interes și totuși să nu aibă aproape niciun merit; dovedi în câteva cuvinte că nu e destul să înfățișezi câteva situații din acelea care se găsesc în orice roman și care plac întotdeauna spectatorilor și că trebuie să fii nou fără a fi ciudat, adeseori sublim, dar întotdeauna natural; să cunoști inima omenească și s-o faci să vorbească; să fii mare poet, dar niciun personaj din piesă să nu pară că e poet; să știi la perfecție limba, s-o vorbești curat, cu o armonie desăvârșită, și niciodată rima să nu strice înțelesul.

— Acela care nu ține seama de toate aceste reguli, adăugă el, poate să facă o tragedie, două, aplaudate la teatru, dar nu va fi niciodată socotit drept un scriitor bun. Puține tragedii sunt bune; unele sunt niște idile dialogate, bine scrise și bine rimate; altele, discursuri politice care te fac să adormi sau exagerări care produc respingere; iar altele sunt închipuiri de om apucat, într-un stil barbar, vorbe fără șir, lungi apostrofe către zei, pentru că autorul nu știe cum să vorbească cu oamenii, cugetări false, lucruri comune în cuvinte umflate.

---

[41] Nicolas-Charles - Jozeph Trublet (1697–1770), membru al Academiei Franceze, de care Voltaire îşi bate joc în satira sa intitulată *Pauvre diable* (Coate goale).

Candid ascultă toate acestea cu atenție și își făcu o idee strașnică despre cel care vorbea; și cum marchiza avusese grijă să-l așeze lângă dânsa, se aplecă la urechea ei și o întrebă cine era omul acela care spunea atât de bine lucrurile.

— E un om învățat, spuse doamna; nu joacă, dar abatele îl aduce uneori la masă: se pricepe foarte bine la tragedii și la cărți; chiar a și compus o tragedie, dar a fost fluierată și a scris și o carte, dar nu a ieșit din librării decât un singur exemplar, acela pe care mi l-a dat mie, cu dedicație.

— E un om mare, zise Candid. Al doilea Pangloss! Și întorcându-se spre el, îi spuse: Desigur, domnule, că dumneavoastră sunteți de părere că toate sunt cât se poate de bine în lumea fizică și în lumea morală și că nimic nu poate fi altfel?

— Nu, răspunse învățatul, nu sunt deloc de părerea asta. Cred dimpotrivă că la noi toate merg de-a-ndoaselea, că nimeni nu știe nici ce rang are, nici ce funcție are, nici ce face, nici ce trebuie să facă și numai la masă e oarecare voie bună și oamenii par împăcați, dar în tot restul timpului se ceartă: janseniștii cu moliniștii, juriștii cu clericii, literații cu literații, curtenii cu curtenii, financiarii cu poporul, soțiile cu soții, rudele cu rudele; e un război necontenit în toate părțile.

Candid îi spuse:

— Am văzut altele și mai grozave; un înțelept însă, care de-atunci încoace din nenorocire a fost spânzurat, m-a învățat că toate acestea sunt minunate și că ce ni se pare nouă că nu-i bine sunt doar părțile întunecate ale unui tablou frumos.

— Spânzuratul dumitale își bătea joc de oameni, spuse Martin, părțile întunecate sunt niște pete de murdărie.

— Omenii fac petele, spuse Candid: nu pot să nu facă.

— Atunci nu-i vina lor, zise Martin, cea mai mare parte dintre jucători nu pricepeau nimic din vorbele

acestea și beau; Martin, începu să discute cu învățatul, iar Candid povesti stăpânei casei câteva întâmplări de-ale lui.

După masă, marchiza duse pe Candid la ea în odaie și îl pofti să șadă pe o canapea.

— Și zi așa, o iubești mereu pe domnișoara Cunigunda de Tunder-ten-trunckh?

— Da, doamnă, răspunse Candid.

Marchiza îi spuse zâmbind drăgăstos:

— Mi-ai răspuns ca un tânăr din Vestfalia; un francez mi-ar fi spus: E drept că am iubit-o pe domnișoara Cunigunda, dar de când v-am văzut, doamnă, tare mă tem că n-o mai iubesc.

— Bine, doamnă, zise Candid, am să răspund cum vreți.

— Te-ai îndrăgostit de ea atunci când i-ai ridicat de jos batista; ridică-mi și mie jartiera.

— Cu cea mai mare plăcere, spuse Candid și o ridică.

— Dar vreau să mi-o și pui, spuse doamna.

Și Candid i-o puse.

— Eu de obicei pe parizienii mei îi las mai întâi să tânjească vreo două săptămâni, dar cu dumneata e altceva, ești străin, așa că dumitale mă dau chiar din prima noapte; trebuie să fac onorurile țării unui tânăr care vine din Vestfalia.

Doamna, care văzuse că junele vestfalian avea la degete două diamante enorme, se minună atâta de ele, încât de pe degetele lui Candid trecură repede pe degetele marchizei.

Candid, întorcându-se acasă cu abatele, simți oarecare remușcare fiindcă fusese infidel față de domnișoara Cunigunda. Abatele îi ținu hangul; din cele cincizeci de mii de franci pe care Candid le pierduse la cărți și din valoarea celor două diamante mai dăruite, mai luate, el avea numai o mică parte. Voia să tragă cât mai multe foloase de pe urma cunoștinței lui cu Candid. Aducea mereu vorba de Cunigunda. Candid îi spuse că-i

va cere acesteia iertare că a înșelat-o, atunci când o să se întâlnească cu ea la Veneția.

Abatele era din ce în ce mai prietenos și mai îndatoritor și lua parte cu tot sufletul la ceea ce Candid spunea, la tot ce făcea, la tot ce voia să facă.

— Vasăzică, zise el, v-ați dat întâlnire la Veneția?

— Da, răspunse Candid, trebuie numaidecât să mă duc să mă întâlnesc cu domnișoara Cunigunda.

Și îndemnat de plăcerea de-a vorbi despre aceea pe care o iubea, povesti, după cum îi era obiceiul, câteva din întâmplările lui cu acea ilustră vestfaliană.

— Sunt sigur, zise abatele, că domnișoara Cunigunda are foarte mult duh și că vă scrie scrisori foarte frumoase.

— Nu mi-a scris niciodată, spuse Candid; după ce-am fost alungat din castel de dragul ei, n-am putut să-i scriu; n-a trecut mult și am aflat că a murit; după aceea am găsit-o și am pierdut-o din nou și abia acum de curând i-am trimis un răvaș la două mii și cinci sute de leghe de-aici și aștept răspunsul.

Abatele asculta cu mare atenție și parcă se gândea la ceva. Apoi îmbrățișă pe cei doi străini și plecă. A doua zi, când se sculă, Candid primi scrisoarea următoare:

„Iubitul meu, sunt de o săptămână în Paris, bolnavă. Aflu acuma că ești aici. Aș zbura până în brațele tale, dar nu pot să mă mișc. Am aflat că ai trecut prin Bordeaux; am lăsat acolo pe credinciosul Cacambo și pe bătrână; trebuie să sosească și ei în curând. Guvernatorul din Buenos Aires a luat tot, dar bine că mi-a rămas dragostea ta. Vino numaidecât; când am să te văd, am să mă fac sănătoasă ori am să mor de plăcere.”

Scrisoarea asta duioasă, scrisoarea asta neașteptată, îl umplu pe Candid de-o bucurie nemaipomenită; boala scumpei lui Cunigunda îl copleși de durere. Cu sufletul împărțit între aceste două sentimente, își luă aurul și

diamantele și se duse împreună cu Martin la hotelul în care locuia domnișoara Cunigunda. Intră, tremurând de emoție; inima îi bătea repede; era gata să izbucnească în plâns. Vru să dea într-o parte perdelele patului și spuse să se aducă lumină.

— Nu, nu! zise camerista. Lăsați perdelele așa. Lumina îi face rău, poate să și moară! Și repede trase perdelele la loc.

— Cunigunda, draga mea, spuse Candid plângând, ce faci? dacă nu poți să mă vezi, vorbește măcar să te aud.

— Nu poate să vorbească, spuse camerista.

Doamna întinse printre perdele o mână grăsuță.

Candid o luă, o udă îndelung cu lacrimi, o umplu apoi de diamante și mai lăsă și un săculeț cu aur pe fotoliu. În mijlocul acestor emoții adânci, sosește, deodată un ofițer de poliție urmat de abatele din Périgord și de o patrulă.

— Ăștia-s cei doi străini suspecți? întrebă el.

Și îndată pune mâna pe ei și dă ordin patrulei să-i ducă la închisoare.

— În Dorado străinii sunt tratați altfel, zise Candid.

— Sunt mai manichean decât oricând, spuse Martin.

— Bine, domnule, dar unde ne duceți? întrebă Candid.

— În fundul temniței, răspunse polițaiul.

Martin, păstrându-și cumpătul, se gândi că doamna care zicea că era Cunigunda era o pungășoaică, abatele din Périgord, un pungaș care profitase de naivitatea lui Candid, iar polițaiul, alt pungaș de care însă puteau să scape ușor.

Decât să aibă de-a face cu tertipurile justiției, Candid, luminat de sfătuitorul lui, și nemaiputând de nerăbdare să se întâlnească cu adevărata Cunigunda, oferi polițaiului trei diamante mai mici, cam de trei mii de pistoli fiecare.

— O, domnul meu, îi spuse omul cu baston de fildeș, chiar dacă ați fi făcut toate crimele care se pot închipui, sunteți omul cel mai cinstit din lume; trei diamante! și

fiecare de trei mii de pistoli! Aș fi în stare să-mi dau viața pentru dumneavoastră, nu să vă duc la închisoare! Să știți că acuma toți străinii sunt arestați, așa că uite ce zic eu: am un frate la Dieppe, în Normandia; vă duc la el și, dacă vreți să-i dați și lui un diamant, are să vă servească tot așa ca și mine.

— Dar de ce sunt arestați toți străinii?

Abatele din Périgord luă atunci cuvântul și spuse:

— Pentru că un pârlit din Atrebatia[42] a ascultat tot felul de prostii, s-a luat după ele, și asta l-a făcut să săvârșească un regicid, nu ca acela din mai 1610[43], ci ca acela din decembrie 1594[44] și ca și altele săvârșite în alți ani și în alte luni de către alți pârliți care s-au luat și ei după niște prostii pe care le-au auzit.

Polițaiul le spuse despre ce era vorba.

— Ah! ce ticăloși! strigă Candid; cum? asemenea grozăvii la un popor care dansează și cântă? De-aș ieși mai repede din țara asta în care maimuțele ațâță tigrii! În țara mea, am văzut urși, n-am văzut oameni decât numai în Dorado. Vă rog din suflet, domnule ofițer, duceți-ne la Veneția, unde trebuie să mă întâlnesc cu domnișoara Cunigunda.

— Nu pot să vă duc decât în Normandia de jos, spuse zbirul.

Și îndată îi scoate cătușele, spune că s-a înșelat, dă drumul oamenilor cu care venise, duce la Dieppe pe Candid și pe Martin și îi lasă pe mâna lui frate-său. Tocmai era în port o corabie olandeză. Normandul, care prin mijlocirea a trei diamante ajunse imediat omul cel mai serviabil, urcă pe Candid și pe ai lui în corabie. Corabia mergea la Portsmouth în Anglia. Nu era tocmai

---

[42] Este vorba de Damiens, care a săvârşit un atentat neizbutit împotriva lui Ludovic al XV-lea şi a fost executat, smulgându-i-se mâinile şi picioarele, în 1757.

[43] Asasinarea lui Henric al IV-lea de către Ravaillac.

[44] Atentat neizbutit al lui Jean Châtel împotriva lui Henric al IV-lea.

drumul spre Veneția, dar Candid credea că a scăpat din iad și se gândea să o ia din nou spre Veneția cu prima ocazie.

Capitolul XXIII
Candid și cu Martin ajung în Anglia; Ce văd ei acolo

— Ah! Pangloss! Pangloss! Ah! Martin! Martin! Ah! draga mea Cunigunda! ce-i și lumea asta? se văita Candid pe corabia olandeză.

— Ceva și nebunesc și dezgustător totodată, răspundea Martin.

— Dumneata ai mai fost în Anglia; oamenii sunt și acolo tot așa de nebuni ca și în Franța?

— Acolo-i alt soi de nebunie, răspunse Martin. După cum știi, aceste națiuni sunt în război pentru câteva pogoane de zăpadă de prin părțile Canadei și cheltuiesc cu războiul ăsta mai mult decât face toată Canada la un loc. Să-ți spun cu precizie în care din ele sunt mai mulți oameni buni de legat e un lucru pe care slabele mele mijloace nu mi-l îngăduie; atâta știu doar că oamenii la care mergem acuma sunt foarte posomorâţi.

Tot vorbind așa ajunseră la Portsmouth; pe țărm era o mulțime de lume care se uita cu mare atenție la un om destul de voinic care ședea în genunchi și legat la ochi pe puntea unei nave din flota militară. Patru soldați care stăteau în faţa acestui om îi traseră fiecare în cap câte trei gloanțe, în chipul cel mai pașnic care se poate închipui, și după aceea toți se duseră acasă foarte mulțumiți.

— Ce înseamnă asta? zise Candid, și ce demon stăpânește toată lumea ori încotro te-ai duce?

Întrebă cine era omul care fusese ucis cu atâta ceremonie.

— E un amiral[45], i se răspunse.

— Și de ce trebuia omorât amiralul acesta?

— Pentru că n-a omorât el destui oameni; a dat o luptă împotriva unui amiral francez și s-a socotit că n-a fost destul de aproape de acela.

— Bine, spuse Candid, dar amiralul francez era și el tot așa de departe de amiralul englez cât era acesta de el.

— Da, fără îndoială, dar în țara asta e obiceiul să se ucidă din când în când câte un amiral pentru a-i încuraja pe ceilalți.

Candid fu așa de uluit și așa de indignat de ceea ce vedea și auzea, încât nu voi nici măcar să pună piciorul pe pământul acestei țări și se învoi cu patronul olandez (chiar de-ar fi fost să-l prade cum îl prădase cel din Surinam) să-l ducă fără nicio întârziere la Veneția.

Patronul fu gata peste două zile. Merseră de-a lungul coastelor Franței, apoi trecură prin fața Lisabonei și Candid se înfioră când ajunseră acolo. Intrară pe urmă în strâmtoarea Gibraltarului, pătrunseră în Mediterana și ajunseră în sfârșit la Veneția.

— Slavă Domnului, spuse Candid îmbrățișând pe Martin; aici am să mă întâlnesc cu frumoasa Cunigunda. Mă bizui pe Cacambo ca pe mine însumi. Toate sunt bune, toate merg bine, toate sunt cum nu se poate mai bine.

---

[45] Este vorba de amiralul Byng, care a fost executat pe 14 martie 1757. Voltaire nu îl cunoştea, dar a făcut eforturi pentru a-l salva. El ura la fel atrocităţile politice ca şi pe cele teologice; Voltaire ştia că Byng a fost o victimă pe care miniştrii englezi au sacrificat-o pentru a-şi păstra posturile.

Capitolul XXIV
Despre Paquette și fratele Garoafă

Îndată ce ajunse la Veneția trimise să-l caute pe Cacambo prin toate cârciumile, prin toate cafenelele, pe la toate femeile de stradă, dar Cacambo nu fu găsit nicăieri. În fiecare zi se ducea în port să vadă ce corăbii au sosit, dar de Cacambo nici urmă!

— Ce să fie asta? spunea el lui Martin; eu am avut timp să merg de la Surinam la Bordeaux, să mă duc de la Bordeaux la Paris, de la Paris la Dieppe, de la Dieppe la Portsmouth, să trec de-a lungul Portugaliei și Spaniei, să străbat toată Mediterana, să stau câteva luni la Veneția; și Cunigunda încă n-a venit! În loc să dau de ea am dat de o târfă și de un abate pungaș. Cunigunda a murit fără îndoială; acuma nu-mi mai rămâne decât să mor și eu. Era mai bine dacă nu părăseam paradisul din Dorado și nu mă mai întorceam în Europa asta blestemată. Ai dreptate, dragul meu Martin! toate-s numai iluzie și năpastă.

Căzu într-o melancolie neagră și nu luă deloc parte nici la opera *alla moda*[46] și nici la celelalte petreceri ale carnavalului; nicio femeie nu-l ispiti. Martin îi spuse:

— Ești foarte naiv să crezi că un valet metis, care are cinci sau șase milioane în buzunar, are să se ducă la capătul lumii să-ți ia iubita și s-o aducă la Veneția. Are să și-o ia el dacă o găsește; dacă n-o găsește, o să-și ia alta; eu te sfătuiesc să uiți și de valetul dumitale Cacambo și de iubita dumitale Cunigunda.

Vorbele lui Martin nu avură darul să-l liniștească. Melancolia lui Candid spori, și Martin continua să-i

[46] La modă (It.)

aducă dovezi că pe pământ există foarte puțină virtute și foarte puțină fericire; poate cu excepția, probabil, a lui Eldorado, dar acolo nimeni nu poate să ajungă. Tot discutând despre acest subiect important și tot așteptând-o pe Cunigunda, Candid zări într-o zi în piața San Marco pe un călugăr tânăr la braț cu o femeie. Călugărul era zdravăn și durduliu, ochii îi străluceau, se uita de sus, umbla țanțoș. Femeia era foarte drăguță și cânta. Se uita cu dragoste la călugărul ei și din când în când îl pișcă ușurel de obrazul grăsuț.

— De data asta cel puțin, spuse Candid lui Martin, n-ai să-mi mai spui că ăștia doi nu-s fericiți. Până acum în toată lumea locuită, afară numai de Eldorado, n-am găsit decât oameni necăjiți; însă fata asta și călugărul aș pune rămășag că sunt niște ființe fericite.

— Pun rămășag că nu, zise Martin.

— Să-i poftim la masă, spuse Candid, și o să vezi că nu mă înșel.

Și îndată se și duse la ei, le spuse bună ziua și îi pofti la dânsul la hotel să mănânce macaroane, potârnichi de Lombardia, icre de nisetru și să bea Lacrima Christi, vin de Montepulciano, de Chipru și de Samos. Fata se înroși, călugărul zise că primește invitația și fata veni cu el, uitându-se la Candid cu niște ochi mirați și încețoșați de lacrimi. Abia ajunsese în odaia lui Candid și ea îi spuse:

— Se poate, domnule Candid, să n-o mai recunoașteți pe Paquette?!

Auzind asta, Candid, care până atunci nu se uitase la ea cu atenție fiindcă se gândea numai la Cunigunda, îi spuse:

— Vai, săraca de tine, vasăzică tu l-ai adus pe doctorul Pangloss în halul în care era când l-am văzut?

— Eu, domnule Candid, zise Paquette. Văd că știți tot. Am aflat ce nenorocire nemaipomenită s-a întâmplat cu toată familia doamnei baroane și cu domnișoara Cunigunda. Să știți însă că nici soarta mea n-a fost mai

bună. Eram foarte nevinovată când m-ați văzut dumneavoastră. Un călugăr cordelier care mă spovedea m-a sedus fără multă greutate. Urmările au fost groaznice; a trebuit să plec de la castel nu mult după ce domnul baron va alungat cu picioare în spate. Dacă unui medic vestit nu i s-ar fi făcut milă de mine, aș fi murit. Din recunoștință, am fost câtăva vreme amanta medicului ăstuia. Nevastă-sa care era grozav de geloasă mă bătea în fiecare zi fără nicio milă; era o scorpie. Medicul acela era urât cumplit, iar eu cea mai nenorocită ființă din lume pentru că mâncam bătaie din cauza unui om pe care nu-l iubeam. Știți și dumneavoastră ce primejdie e pentru o femeie arțăgoasă să fie soție de medic. Medicul de care vorbesc, mâniat de felul cum se purta nevastă-sa, îi dădu, ca s-o vindece de o răceală ușoară, niște leacuri așa de bune, încât nu trecură nici două ceasuri și a murit în dureri cumplite. Rudele soției au intentat proces soțului învinuindu-l de omor; el a fugit, iar eu am fost arestată. Nevinovăția mea nu m-ar fi scăpat dacă n-aș fi fost drăguță. Judecătorul mi-a dat drumul cu condiția ca el să ia locul medicului. N-a trecut mult și am fost și eu înlocuită cu alta, alungată fără niciun ban și silită să-mi duc mai departe meseria asta scârboasă care vouă bărbaților vi se pare așa de plăcută și care pentru noi este un noian de necazuri. Am venit să-mi fac meseria la Veneția. Ah! dacă ați ști ce înseamnă să fii silită să dezmierzi pe oricine fără alegere, pe un negustor bătrân, pe un avocat, pe un călugăr, pe un gondolier, pe un abate; să fii expusă tuturor batjocurilor, tuturor ocărilor; să trebuiască de multe ori să împrumuți o rochie ca să ți-o ridice cine știe ce om dezgustător; să vezi cum unul îți fură ce ai câștigat de la altul; să fii jecmănit de către ofițerii de justiție și să n-ai altceva în vedere decât o bătrânețe îngrozitoare, spitalul și groapa de gunoi; dacă ați ști toate astea ați spune că sunt una din cele mai nenorocite ființe din lume.

Paquette își deschidea astfel inima față de milostivul Candid, într-o odaie în care mai era doar Martin. Acesta spuse lui Candid:

— După cum vezi, am și câștigat pe jumătate rămășagul.

Fratele Garoafă rămăsese în sufragerie și bea un păhărel până să vină mâncarea.

— Bine, zise Candid către Paquette, dar adineauri când te-am întâlnit erai așa de veselă, așa de mulțumită; cântai, dezmierdai pe călugăr fără să te silească nimeni; mi-ai părut tot așa de fericită pe cât pretinzi acuma că ești de nenorocită.

— Vai! domnule Candid, spuse Paquette, e și asta tot o ticăloșie a meseriei. Ieri un ofițer m-a bătut și mi-a furat banii, iar azi trebuie să mă prefac că-s veselă ca să plac călugărului.

Candid nu vru să afle mai mult și dădu lui Martin dreptate. Se așezară la masă cu Paquette și cu călugărul. Masa a fost destul de plăcută și către sfârșit vorbeau între dânșii cu încredere.

— Părinte, spuse Candid călugărului, dumneata am impresia că te bucuri de o soartă vrednică de invidiat; floarea sănătății strălucește pe obrajii dumitale, chipul dumitale arată fericire; ai o fată foarte drăguță cu care să petreci și pari foarte mulțumit cu starea dumitale de călugăr.

— Ba drept să vă spun, domnule, eu aș vrea ca toți călugării de pe lume să ajungă pe fundul mării. De o sută de ori am fost ispitit să dau foc mănăstirii și să mă turcesc. Părinții mei m-au silit, când aveam cincisprezece ani, să pun pe mine rantia asta blestemata, ca să-i rămână mai multă avere afurisitului de frate-meu mai mare, bătu-l-ar Dumnezeu să-l bată! În mănăstire nu vezi decât invidie, vrajbă și ciudă. E drept că am ținut și eu vreo câteva predici proaste care îmi aduc ceva parale, din care însă jumătate îmi fură starețul; cu ce-mi mai rămâne îmi plătesc și eu câte-o

fată; dar când mă întorc seara la mănăstire îmi vine să mă dau cu capul de pereții dormitorului comun; și toți ceilalți călugări, care-s cu mine, sunt la fel.

Martin, întorcându-se către Candid, cu liniștea lui obișnuită, îi spuse:

— Ei, ce mai zici acuma? am câștigat rămășagul?

Candid dădu două mii de piaștri Paquettei și o mie părintelui Garoafă.

— Cu asta să știi că au să fie fericiți, zice el.

— Nu cred, spuse Martin; cu piaștrii ăștia s-ar putea întâmpla să-i faci și mai nenorociți decât au fost până acuma.

— Întâmple-se ce s-o întâmpla, spuse Candid. De un singur lucru îmi pare bine: văd că întâlnești de multe ori în viață oameni pe care nici prin gând nu-ți trecea că ai să-i mai întâlnești vreodată. Poate că, așa cum am dat de berbecul cel roșu și de Paquette, am să dau și de Cunigunda.

— Îți urez să fii într-o zi fericit cu dânsa, zise Martin, dar mă îndoiesc foarte mult.

— Ești aspru, spuse Candid.

— Sunt așa fiindcă am trăit și cunosc viața.

— Bine, dar uită-te la gondolierii aceia; nu-i auzi cum cântă întruna?

— Da, dar nu-i poți vedea cum sunt acasă la ei, cu nevestele și cu plozii lor, spuse Martin. Dogele are și el necazurile lui și gondolierii pe ale lor. E drept că, socotind bine, soarta unui gondolier e de preferat celei a unui doge; cred totuși că deosebirea este așa de mică, încât nici nu face să-ți mai bați capul.

— Am auzit, spuse Candid, de senatorul Pococurante; stă într-un palat frumos pe Brenta și primește cu plăcere pe străinii care se duc la dânsul. Se zice că e un om care n-a avut necazuri niciodată.

— Aș vrea să văd și eu o specie așa de rară, zise Martin.

Candid trimise domnului Pococurante solicitarea să treacă a doua zi să-l viziteze.

Capitolul XXV
Vizita la seniorul Pococurante, nobil venețian

Candid și cu Martin se duseră cu gondola la Brenta și ajunseră la palatul nobilului Pococurante. Grădinile erau foarte bine îngrijite și împodobite cu statui frumoase de marmură; frumos era și palatul. Stăpânul casei, om de vreo șaizeci de ani, foarte bogat, întâmpină cu mare politețe pe cei doi curioși, dar cu foarte puțină disponibilitate, fapt care îl cam fâstâci pe Candid, dar îi plăcu lui Martin.

Mai întâi două fete drăguțe și curat îmbrăcate serviră o ciocolată pe care o pregătiseră cu dichis, spumoasă. Candid nu se putut opri și le lăudă frumusețea, grația și iscusința.

— Fete bune, zise senatorul Pococurante; câteodată le iau în pat la mine, pentru că m-am săturat de cucoanele din oraș, de cochetăriile lor, de geloziile lor, de certurile lor, de toanele, de meschinăria, de trufia, de prostia lor și de sonetele pe care trebuie să le faci sau să pui pe cineva să le facă pentru ele; acuma însă chiar și fetele astea au început să mă cam plictisească.

Candid, după masă, plimbându-se printr-o lungă galerie, se minună de frumusețea tablourilor. Întrebă de cine erau primele două.

— Sunt de Rafael[47], spuse senatorul. Le-am cumpărat foarte scump, din vanitate, acum câțiva ani. Se zice că ar fi tot ce-i mai frumos în Italia dar mie nu-mi plac deloc: culoarea e foarte întunecată, figurile nu-s destul de rotunjite și nu ies în evidență destul; draperiile nu

[47] Raffaello Sanzio (1483—1520) pictor, sculptor şi arhitect italian, unul dintre cei mai mari artişti ai Renaşterii

seamănă cu nicio stofă; în sfârșit, orice s-ar spune, eu nu văd nicio imitație fidelă a naturii. N-o să-mi placă un tablou decât atunci când o să am impresia că văd în el natura; dar asemenea tablouri nu există. Am o mulțime de tablouri, dar nu mă mai uit la ele.

Până să se servească masa, Pococurante porunci un concert. Lui Candid muzica i se păru minunată.

— Zgomotul acesta, zise Pococurante, poate să te amuze o jumătate de ceas; dacă ține mai mult, plictisește pe toată lumea, dar nimeni nu îndrăznește să spună că se plictisește. Muzica astăzi nu mai este decât arta de-a executa lucrări grele și tot ce este doar greu de executat nu place la infinit.

Mi-ar fi plăcut mai mult opera, dacă nu s-ar fi găsit mijlocul de-a face din operă un monstru care mă indignează. Ducă-se sa vadă cine-o vrea tragedii proaste puse pe muzică și în care scenele sunt făcute numai ca să dea curs la câteva cântece ridicole, prilej pentru o cântăreață să arate ce-i poate gâtlejul; placă-i cui vrea sau cui poate un spectacol în care un castrat fredonează rolul lui Cezar și al lui Caton[48], plimbându-se cu stângăcie pe scenă. Eu demult nu mă mai duc să văd asemenea fleacuri, care fac astăzi gloria Italiei și pe care suveranii le plătesc așa de bine.

Candid contrazise pe ici, pe colo aceste păreri, dar cu discreție; Martin fu în întregime de partea senatorului.

Se așezară la masă și, după ce mâncară foarte bine, se duseră în bibliotecă. Candid, văzând un Homer minunat legat, felicită pe ilustrisim pentru gustul său.

— Iată, zise el, o carte care plăcea grozav marelui Pangloss, cel mai bun filosof din Germania.

— Mie nu-mi place, spuse cu răceală Pococurante. Unii și alții au vrut pe vremuri să mă convingă că Homer se citește cu plăcere. Însă luptele acestea care toate

[48] Caton, Marcus Porcius Cato (234, Tusculum – 149 î.e.n.), cenzor roman, vestit prin severitatea de care a dat dovadă atât în exercitarea funcţiilor, cât şi în moravurile sale.

seamănă între ele și se repetă întruna, zeii ăștia care mereu se află în treabă și nu hotărăsc nimic. Elena asta care e cauza războiului și care abia dacă-i o actriță oarecare a piesei, Troia asta asediată și care nu poate fi cucerită, toate acestea mă plictiseau de moarte. Am întrebat pe câțiva oameni învățați dacă se plictiseau ca și mine la lectura asta. Toți oamenii sinceri mi-au mărturisit că le cădea cartea din mână, dar că trebuie s-o ai în bibliotecă neapărat ca pe un monument al antichității sau ca medaliile acelea ruginite care nu mai au curs.

— Excelența-voastră spune același lucru și despre Virgil? întrebă Candid.

— Trebuie să spun, zise Pococurante, că din *Eneida*, cartea a doua, a patra și a șasea sunt excelente; iar cât despre piosul Enea, puternicul Cloanthe și prietenul Achates și Ascanius și prostănacul rege Latinus și burgheza Amata și searbădă Lavinia, nu cred să fie pe lume ceva mai rece și mai anost. Îmi place mai mult Tasso[49] și basmele de adormit din picioare ale lui Ariosto[50].

— Îmi dați voie să vă întreb, spuse Candid, dacă vă place Horațiu?

— Sunt maxime, răspunse Pococurante, care unui om de lume pot să-i fie de folos și care, fiind strânse în versuri viguroase, se întipăresc în minte mai bine; în schimb mă interesează foarte puțin călătoria lui la Brundisium și descrierea unui prânz prost, și cearta de mahala dintre un oarecare Rupilius ale cărui vorbe, zice el; *erau pline de puroi* și un ins ale cărui cuvinte *erau ca oțetul*. Numai cu scârbă am citit versurile lui grosolane împotriva babelor și a vrăjitoarelor; și nu văd ce merit

[49] Torquato Tasso (1544—1595), unul dintre marii poeţi al Renaşterii.

[50] Ludovico Ariosto (1474—1533), poet italian, autorul epopeii *Orlando Furioso*.

poate să aibă faptul că spune prietenului său Maecenas[51] că, dacă îl va așeza printre poeții lirici, va atinge cu fruntea lui sublimă stelele. Proștii admiră orice în opera unui autor celebru. Eu nu citesc decât pentru mine; îmi place numai ce-mi folosește.

Candid, care fusese deprins să nu judece nimic prin el însuși, era foarte mirat de ce auzea; iar Martin se gândea că felul de-a gândi al lui Pococurante era foarte înțelept.

— O! iată un Cicero[52], spuse Candid. Mare om! Îmi închipui că nu vă mai săturați citindu-l.

— Nu-l citesc niciodată, răspunse venețianul. Ce-mi pasă mie că a pledat pentru Rabirus[53] sau pentru Cluentius[54]? Am eu destule procese pe care le judec. M-aș fi împăcat mai bine cu operele lui filosofice; dar când am văzut că se îndoiește de orice, m-am gândit că știu tot atâta cât și el și că n-am nevoie de nimeni ca să văd că nu știu nimic.

— A! iată optzeci de volume de lucrări ale unei academii de științe, spuse Martin, aici trebuie să se găsească și lucruri bune.

— A, putea să se găsească, zise Pococurante, dacă unul măcar din autorii acestor poliloghii ar fi inventat ceva, să zicem numai acele cu gămălie; dar așa, în toate cărțile astea găsești numai sisteme goale și niciun lucru de folos.

— Aveți aici o sumedenie de piese de teatru, zise Candid: în italiană, în spaniolă, în franceză!

---

[51] Caius Cilnius Maecenas (69—8 î.e.n.), om politic roman, protector al poeţilor şi artiştilor.

[52] Marcus Tullius Cicero (106—43 î.e.n.), orator, om politic şi filozof latin, una din figurile cele mai proeminente ale antichităţii.

[53] Caius Rabirius (secolul I î.e.n.), patrician roman, acuzat de către Cezar de moartea tribunului Lucius Saturnius. Prin vestita sa pledoarie *Pro Rabiri*, Cicero l-a scăpat de la moarte.

[54] Avitus Cluentius (secolul I î.e.n.). Acuzat de a fi otrăvit pe fratele său vitreg, a fost apărat de Cicero şi achitat.

— Da, spuse senatorul, trei mii sunt, dar bune nu-s nici treizeci. Iar cât despre volumele astea de predici, care toate la un loc nu fac cât o pagină din Seneca[55], și volumele astea mari de teologie, vă închipuiți cred că niciodată nu le deschid, nici eu, nici altcineva.

Martin văzu câteva rafturi pline de cărți englezești.

— Unui republican, zise el, desigur că-i plac multe din lucrările astea scrise în libertate.

— Da, spuse Pococurante, bun lucru e să scrii ce gândești; e un privilegiu al ființei umane. În Italia noastră, toți scriu numai ce nu gândesc; oamenii care locuiesc în patria Cezarilor și a Antoninilor nu îndrăznesc să gândească nimic fără să ceară mai întâi voie unui călugăr iacobin. Aș fi mulțumit cu libertatea care inspiră pe gânditorii englezi, dacă patima politicianistă n-ar strica tot ce e vrednic de stimă în această prețioasă libertate.

Candid, zărind un Milton[56], îl întrebă dacă nu-i de părere că scriitorul acesta este un om mare.

— Cine? zise Pococurante, barbarul ăsta care comentează primul capitol al Genezei în zece cărți de versuri aspre? acest imitator grosolan al grecilor, care desfigurează creațiunea și care, în timp ce Moise înfățișează Ființa eternă creând lumea cu ajutorul cuvântului, el îl pune pe Mesia să ia un compas enorm dintr-un dulap al cerului și să-și schițeze lucrarea? Eu să prețuiesc pe acela care a stricat iadul și diavolul lui Tasso, care travestește pe Lucifer când în broscoi, când în pigmeu, care îl pune să repete de o sută de ori aceleași vorbe și să discute teologie, care imitând cu gravitate invenția comică a armelor de foc ale lui Ariost, pune pe diavoli să tragă cu tunul în cer? Nici mie, nici altora în Italia n-au putut să ne placă aceste triste

[55] Lucius Senneca (2—66), unul dintre marii filozofi ai antichităţii romane.

[56] John Milton (1608—1674), poet englez, autorul epopeii *Paradisul pierdut*.

năzbâtii. *Căsătoria Păcatului cu Moartea* și șerpii pe care îi naște Păcatul stârnesc greața oricărui om de gust și lunga lui descripție a unui spital e bună doar pentru un gropar. Poemul acesta obscur, bizar și dezgustător, a fost disprețuit chiar de la naștere; îl tratez și eu acuma așa cum a fost tratat în patria lui de către contemporani. În sfârșit, eu spun ce gândesc și puțin îmi pasă dacă alții gândesc sau nu ca mine.

Aceste cuvinte îl mâhniră pe Candid; el prețuia pe Homer și îi plăcea puțin și Milton.

— Tare mi-i teamă, spuse el în șoaptă lui Martin, că omul ăsta disprețuiește cumplit pe poeții noștri germani.

— N-ar fi nicio pagubă, zise Martin.

— O! ce om superior, mai spuse printre dinți Candid, ce mare geniu și Pococurante ăsta! nimic nu-i place.

După ce trecură astfel în revistă toate cărțile, se coborâră în grădină. Candid se minună de frumusețile ei.

— Nimic nu poate fi mai de prost-gust, spuse stăpânul casei; numai farafastâcuri avem; chiar de mâine am să pun să facă altă grădină, mai aleasă.

După ce își luară rămas bun de la excelența-sa, Candid spuse lui Martin:

— Ei, acuma nu mai ai ce spune, omul acesta e cel mai fericit fiindcă e mai presus de tot ce are.

— Bine, zise Martin, dar nu vezi că e scârbit de tot ce are? Platon[57] a spus demult, cel mai bun stomac nu-i acela care respinge orice aliment.

— Da, spuse Candid, dar nu-i o plăcere oare să critici orice, să vezi defecte acolo unde ceilalți oameni văd numai calități?

— Adică asta înseamnă că e o plăcere să nu simți nicio plăcere?

— Bun, în ce mă privește eu știu că am să fiu fericit când am să mă întâlnesc cu domnișoara Cunigunda.

---

[57] Platon (429—347 î.e.n.), filozof idealist al Greciei antice.

— E bine în orice caz să ai această speranță, zise Martin.

Totuși zilele treceau, săptămânile treceau; Cacambo nu se mai întorcea, iar Candid era așa de copleșit de durere, încât nu se gândea că Paquette și cu fratele Garoafă nici nu veniseră măcar să-i mulțumească.

Capitolul XXVI
Candid și Martin stau la masă cu șase străini; cine erau aceștia

Într-o seară în timp ce Candid, urmat de Martin, se ducea să stea la masă cu străinii care locuiau în același hotel cu dânsul, un om cu fața ca funinginea îl apucă de braț și îi spuse:

— Fiți gata să plecați cu noi, plecăm numaidecât. Candid se întoarse și văzu că era Cacambo. Numai vederea Cunigundei ar fi putut să-l mire și să-l bucure mai mult. Era să înnebunească de bucurie. Își îmbrățișă prietenul și-i spuse:

— Unde-i Cunigunda, e și ea aici, nu? Unde-i? Du-mă la dânsa să mor de bucurie cu ea împreună.

— Cunigunda nu-i aici, răspunse Cacambo, e la Constantinopol.

— O! Doamne! la Constantinopol! Și în China să fie și tot mă duc la ea! Să plecăm!

— Plecăm după masă, zise Cacambo. Nu pot să vă spun mai mult; sunt sclav, m-așteaptă stăpânul, trebuie să-l servesc la masă. Nu spuneți nimic; stați la masă și fiți gata.

Candid, cu sufletul împărțit între bucurie și mâhnire, încântat că trimisul lui credincios s-a întors, mirat că acesta e sclav, plin de gândul că are să-și vadă iar iubita, cu inima zbuciumată, cu mintea uluită, se așează la masă împreună cu Martin, care privea foarte nepăsător aceste întâmplări, și cu șase străini care veniseră să petreacă la Veneția carnavalul.

Cacambo care turna de băut unuia din străini, se aplecă la urechea lui stăpânu-su, către sfârșitul mesei, și îi spuse:

— Sire, majestatea-voastră poate să plece când dorește, corabia e gata.

După ce spuse asta ieși. Mesenii, mirați, se uitau unul la altul fără să spună un cuvânt, când alt slujitor, apropiindu-se de stăpânul lui, îi spuse:

— Sire, trăsura majestății-voastre e la Padua și barca e gata.

Străinul făcu un semn și slujitorul plecă. Toți mesenii se uitară iar unul la altul și mirarea spori. Alt valet apropiindu-se de alt străin îi spuse:

— Sire, credeți-mă, majestatea-voastră nu mai trebuie să rămână aici: mă duc să pregătesc tot ce trebuie.

Și ieși repede.

Candid și cu Martin își închipuiră atunci că toate acestea erau o mascaradă de carnaval. Mai veni un servitor și spuse lui stăpânu-su:

— Majestatea-voastră va pleca atunci când va dori. Și ieși și el ca și ceilalți.

Veni încă un valet, al cincilea, și spuse celui de-al cincilea străin același lucru.

Cel de-al șaselea valet însă vorbi altfel cu cel de-al șaselea străin care ședea chiar lângă Candid și îi spuse:

— Sire, nimeni nu vrea să mai dea pe datorie majestății-voastre și nici mie, așa că se prea poate să ne aresteze la noapte și pe dumneavoastră și pe mine. Eu am să plec să-mi văd de treburile mele. Rămâneți cu bine.

După ce toți servitorii plecară, cei șase străini, Candid și Martin rămaseră într-o adâncă tăcere. În sfârșit Candid o rupse.

— Domnilor, zise el, ciudată glumă mai e și asta. De ce sunteți toți regi? În ce ne privește, pot să vă spun că nici eu, nici Martin nu suntem.

Stăpânul lui Cacambo începu atunci să vorbească și spuse, foarte serios, în italienește:

— Nu glumesc deloc. Mă numesc Ahmet al treilea. Am fost sultan câțiva ani. Am detronat pe frate-meu; nepotu-

meu m-a detronat pe mine. Vizirii mei au fost decapitați. Îmi isprăvesc zilele în seraiul cel vechi. Nepotu-meu, sultanul Mahomet, îmi dă voie să călătoresc din când în când să-mi caut de sănătate și acuma am venit să petrec carnavalul la Veneția.

Un tânăr care ședea lângă Ahmet vorbi după el și spuse:

— Mă cheamă Ivan; am fost împăratul Rusiei; am fost detronat când eram în leagăn; tata și mama au fost închiși; eu am crescut în închisoare; mi se dă voie câteodată să călătoresc însoțit de cei care mă păzesc și am venit acuma să petrec carnavalul la Veneția.

Cel de-al treilea spuse:

— Eu sunt Carol-Eduard, regele Angliei. Tatăl meu mi-a cedat drepturile asupra regatului; m-am luptat ca să mi le păstrez; opt sute de partizani de-ai mei au fost prinși, li s-au scos inimile și cu inimile au fost loviți peste față. Am fost băgat în închisoare; mă duc la Roma să văd ce mai face tata, detronat și el ca și mine și ca și bunicu-meu, și m-am oprit să petrec carnavalul la Veneția.

Cel de-al patrulea vorbi și el și spuse:

— Eu sunt regele Poloniei; soarta războiului m-a făcut să-mi pierd statele mele ereditare; tata a pățit și el tot așa; acuma mă las și eu în voia Providenței ca sultanul Ahmet, ca împăratul Ivan și regele Carol-Eduard, Dumnezeu să le dea viață lungă; acum am venit și eu să petrec carnavalul la Veneția.

Cel de-al cincilea spuse:

— Și eu sunt rege al Poloniei. Mi-am pierdut regatul de două ori; Providența însă mi-a dat alt stat în care am făcut mai mult bine decât au făcut pe malurile Vistulei toți regii Sarmației la un loc; mă las și eu în voia Providenței și am venit acuma să petrec carnavalul la Veneția.

Veni rândul și celui de-al șaselea monarh să vorbească.

— Eu, domnilor, nu sunt așa de mare senior ca dumneavoastră, dar am fost și eu rege ca și alții. Mă cheamă Teodor; am fost ales rege al Corsicii; mi s-a spus *majestate*, acuma abia dacă mi se mai spune *domnule*. Am bătut monedă și n-am niciun ban, am avut doi secretari de stat și acuma abia un valet dacă mai am. Am șezut pe tron și după aceea am șezut pe paie în închisoare la Londra. Mi-i frică să nu pățesc tot așa și aici deși, ca și majestățile-voastre, am venit și eu să petrec carnavalul la Veneția.

Ceilalți cinci regi ascultară aceste vorbe cu înaltă compătimire. Fiecare dădu câte douăzeci de țechini regelui Teodor ca să-și cumpere haine și cămăși. Candid îi dădu un diamant de două mii de țechini.

— Cine-o fi oare, se întrebau cei cinci regi, acest simplu particular care e în stare să dea de-o sută de ori mai mult decât fiecare dintre noi și care chiar dă?

— Și dumneata ești rege?

— Nu, domnilor; și nici n-am chef să fiu.

În clipa când se sculau de la masă, mai sosiră la hotel patru altețe serenisime care de asemenea își pierduseră statele în războaie și veneau acuma să petreacă carnavalul la Veneția; Candid însă nici nu se uită la acești oaspeți noi. Nu se gândea decât cum să se ducă la Constantinopol și s-o găsească pe scumpa lui Cunigunda.

Capitolul XXVII
Călătoria lui Candid la Constantinopol

Credinciosul Cacambo se înțelesese deja cu patronul turc, care trebuia să-l ducă pe sultanul Ahmet înapoi la Constantinopol, să ia cu el și pe Candid și pe Martin. Aceștia se urcară pe corabie după ce se închinară majestății sale aflate în mizerie. Candid, în drum spre corabie, spuse lui Martin:

— Vasăzică am stat la masă cu șase regi detronați! și unuia din ei i-am dat și de pomană. Poate c-or mai fi mulți prinți de ăștia nenorociți. Mai bine-i de mine că n-am pierdut decât o sută de berbeci și acuma zbor în brațele Cunigundei. Eu tot cred, dragă Martin, că Pangloss avea dreptate și că totul merge bine în lume.

— Asta aș vrea și eu! zise Martin.

— Oricum, spuse Candid, la Veneția am văzut un lucru de necrezut. Când s-a mai pomenit ca șase regi detronați să stea la masă împreună la un birt.

— Asta nu e ceva neobișnuit, nouă ni s-au întâmplat lucruri și mai extraordinare. E lucru foarte obișnuit ca un rege să fie detronat. Iar cât despre cinstea de a fi stat la masă cu ei, asta chiar că e un fleac care nu merită nicio atenție. Ce are a face cu cine stai la masă, totul e să mănânci bine.

Candid cum ajunse pe corabie îmbrățișă pe vechiul lui valet, pe prietenul său Cacambo, și îi spuse:

— Ce face Cunigunda? Tot așa de frumoasă este? Mă mai iubește? Cum o duce? I-ai cumpărat desigur un palat la Constantinopol?

— Dragă stăpâne, răspunse Cacambo, Cunigunda spală blidele pe țărmul Proponditei, la un prinț care are

foarte puține blide; e roabă în casa unui fost suveran pe care îl cheamă Ragotzky și căruia sultanul îi dă trei scuzi tain pe zi; dar ce-i mai rău este că și-a pierdut frumusețea și s-a urâțit grozav.

— Frumoasă sau urâtă, spuse Candid, eu sunt om cinstit și datoria mea este s-o iubesc mereu. Dar cum a putut să ajungă în starea asta așa de proastă cu cele cinci sau șase milioane pe care le-ai luat cu tine?

— A trebuit mai întâi, zise Cacambo, să dau două milioane seniorului don Fernando de Ibaraa y Figueora y Mascarenes y Lampurdos y Suza, guvernator la Buenos Aires, ca să-mi dea voie s-o iau de-acolo pe domnișoara Cunigunda; pe urmă un pirat a pus mâna vitejește pe tot ce mai aveam. Piratul acela ne-a dus la capul Matapan, la Milos, la Nicara, la Samos, la Petra, la Dardanele, la Marmara, la Scutari. Cunigunda și cu bătrâna slujesc la prințul acela de care v-am spus, iar eu sunt robul sultanului detronat.

— Ce groaznice nenorociri legate unele de altele! zise Candid. Dar tot e bine că mai am câteva diamante; am s-o răscumpăr pe Cunigunda. Păcat numai că s-a urâțit așa de tare.

Întorcându-se apoi către Martin, îl întrebă:

— Cine crezi dumneata că e mai de plâns, sultanul Ahmet, împăratul Ivan, regele Carol-Eduard ori eu?

— Nu știu, răspunse Martin; ar trebui să fiu în inimile voastre ca să știu.

— Dacă ar fi aici Pangloss, zise Candid, ar ști și ne-ar spune.

— Habar n-am, zise Martin, cu ce cântar ar fi putut Pangloss al dumitale să cântărească nenorocirile oamenilor și să le prețăluiască durerile. Bănuiesc doar atâta că sunt pe lume milioane de oameni de o sută de ori mai de plâns decât regele Carol-Eduard, decât țarul Ivan și sultanul Ahmet.

— Se prea poate să fie și așa, spuse Candid.

Ajunseră peste câtăva vreme la Bosfor. Candid, mai întâi, răscumpără cu un preț foarte mare pe Cacambo și, fără să mai întârzie, se sui cu tovărășii lui pe o galeră și se duse la țărmul Propontidei să o caute pe Cunigunda, urâtă cum o fi, numai s-o găsească.

Printre condamnați erau doi care vâsleau foarte prost și cărora patronul levantin le dădea din când în când câteva lovituri de vână de bou pe spatele gol. Candid, bun din fire, se uită la ei mai mult decât la ceilalți și se apropie de dânșii cu milă. Trăsăturile fețelor lor schimonosite parcă îi aduceau aminte de Pangloss și de nenorocitul acela de iezuit, baronul, fratele domnișoarei Cunigunda. La gândul acesta se întristă. Se uită mai bine la ei și spuse lui Cacambo:

— Dacă n-aș fi văzut cum a fost spânzurat magistrul Pangloss și dacă n-aș fi avut nenorocirea să-l ucid pe baron, aș zice că cei doi condamnați de colo sunt chiar ei.

Când auziră rostindu-se numele de baron și de Pangloss cei doi deținuți scoaseră un strigăt și vâslele le căzură din mâini. Patronul levantin se repezi la dânșii și începu să-i bată cu vâna de bou.

— Stai, stai, seniore! strigă Candid, îți dau cât vrei numai să nu-i bați.

— Uite-l pe Candid, spuse unul dintre ei.

— Da, e chiar Candid, zise celălalt.

— Visez? sunt treaz? spuse Candid; sunt aici pe galeră sau unde sunt? Să fie chiar domnul baron pe care l-am omorât? Să fie maestrul Pangloss pe care am văzut cum l-au spânzurat?

— Da, chiar noi suntem, chiar noi suntem! răspunseră ei.

— Vasăzică ăsta e marele filosof? zise Martin.

— Domnule patron, întrebă Candid, cât vrei să-ți dau ca să răscumpăr pe domnul de Thunder-ten-tronckh, unul din cei mai de seamă baroni ai imperiului, și pe

domnul Pangloss, cel mai profund metafizician al Germaniei?

— Câine creștin, răspunse patronul levantin, fiindcă acești doi câini de pușcăriași creștini sunt baroni și metafizicieni, ceea ce desigur că e un rang înalt în țară la ei, ai să-mi dai cincizeci de mii de țechini.

— Bine, ți-i dau, să ne întoarcem repede la Constantinopol și îți plătesc imediat Adică nu, du-mă la domnișoara Cunigunda.

Patronul însă, cum auzise că-i dă banii, și întorsese prova către port și, la porunca lui, vâslele împingeau acum galera mai repede decât zboară o pasăre.

Candid îmbrățișă pe baron și pe Pangloss.

— Cum, nu te-am ucis, domnule baron? și dumneata, dragul meu Pangloss, cum se face că ești în viaţă după ce-ai fost spânzurat? și de ce sunteți amândoi osândiți la galeră în Turcia?

— E adevărat că și soră-mea e în Turcia? întrebă baronul.

— Da, răspunse Cacambo.

— Ce bine-mi pare că m-am întâlnit iar cu dragul meu Candid, spuse Pangloss.

Candid le prezentă pe Martin și pe Cacambo. Toți se îmbrățișau, toți vorbeau deodată. Galera zbura. Peste câteva clipe erau în port. Chemară pe un zaraf evreu și Candid îi vându cu cincizeci de mii de țechini un diamant care făcea o sută de mii, dar zaraful se jură pe Abraham că nu putea să dea mai mult. Candid răscumpără pe baron și pe Pangloss. Acesta se aruncă la picioarele liberatorului lui și le udă cu lacrimi; celălalt îi mulțumi dând din cap și îi făgădui că-i dă banii înapoi cu cea dintâi ocazie.

— Dar se poate oare ca soră-mea să fie în Turcia? tot întreba el.

— Se poate foarte bine, răspunse Cacambo; spală blidele la un prinț din Transilvania.

Trimiseră imediat după doi zarafi evrei; Candid mai vându niște diamante și plecară iar cu toții cu altă galeră s-o scape din robie pe Cunigunda.

Capitolul XXVIII
Ce s-a întâmplat cu Candid, cu Cunigunda, cu Pangloss, cu Martin etc.

— Iartă-mă încă o dată, spuse Candid baronului, iartă-mă, cuvioase părinte, că te-am străpuns cu sabia.

— Nici să nu mai vorbim, zise baronul; am fost și eu cam prea repezit, mărturisesc. Dar fiindcă vrei să știi prin ce întâmplare am ajuns la galere, am să-ți spun că după ce fratele spițer al colegiului nostru m-a vindecat de rana pe care mi-ai făcut-o, am fost atacat și luat prizonier de spanioli; am fost băgat la închisoare în Buenos Aires când soră-mea tocmai plecase de-acolo. Am cerut să fiu trimis la Roma la părintele general. Aici am fost numit duhovnic la Constantinopol pe lângă ambasadorul Franței. Trecuse vreo săptămână de când eram în funcție când, într-o seară, am dat de un icoglan[58] tânăr și foarte chipeș. Era cald. Tânărul spuse că ar vrea să se ducă la baie; m-am dus și eu cu el. Nu știam că un creștin se face vinovat de cea mai mare vină dacă e găsit în pielea goală împreună cu un musulman tânăr. Cadiul[59] a poruncit să mi se dea o sută de lovituri la tălpi și m-a osândit la galere. Nu cred că poate fi nedreptate mai mare… Dar aș vrea să știu de ce soră-mea e în bucătărie la un suveran din Transilvania fugit la turci.

— Și dumneata, dragul meu Pangloss, spuse Candid, cum se face că ești aici?

---

[58] Paj în palatul imperial.

[59] Judecător musulman.

— E drept, răspunse Pangloss, că am fost spânzurat în fața dumitale; ar fi trebuit să fiu ars, dar îți aduci aminte că tocmai când se pregăteau să mă frigă a început ploaia; ploua așa de tare încât n-au mai putut să aprindă focul; și atunci m-au spânzurat, deoarece era lucru cel mai bun care se putea face. Un chirurg mi-a cumpărat trupul, m-a dus la el acasă și a început să mă disece. Mi-a făcut mai întâi o incizie crucială de la buric până la claviculă. Eu însă nu fusesem spânzurat cum trebuie.

Călăul sfintei Inchiziții, care era diacon, ardea oamenii de minune, dar cu spânzuratul nu prea era obișnuit: funia era udă așa că n-a lunecat bine și a fost și prost înnodată. Fapt este că mai suflam; incizia crucială m-a făcut să scot un țipăt așa de cumplit încât chirurgul era mai să cadă jos și, închipuindu-și că disecă pe dracul, a luat-o la fugă cutremurat de spaimă și a mai căzut și pe scară. Nevastă-sa care era într-o odaie de-alături a venit repede când a auzit zgomotul; m-a văzut întins pe masă cu incizia mea crucială, s-a speriat și mai tare decât bărbatu-su, a luat-o și ea la fugă și a căzut peste el. După ce-și mai veniră în fire, am auzit cum nevasta chirurgului îi spunea acestuia: „Cine te pune, dragă, să diseci un eretic? Nu știi că în oamenii ăștia e ascuns diavolul? Mă duc să chem un preot să alunge pe necuratul.”

M-am înfiorat când am auzit asta, mi-am adunat puținele puteri care îmi mai rămăseseră și am strigat: „Fie-vă milă de mine!” Atunci chirurgul a prins curaj, mi-a cusut pielea la loc; nevastă-sa m-a îngrijit; în două săptămâni m-am vindecat. Chirurgul mi-a găsit și o slujbă; m-am băgat lacheu la un cavaler de Malta care tocmai pleca la Veneția; aici însă, cum stăpânul meu n-avea cu ce să-mi plătească simbria, m-am tocmit la un negustor venețian și m-am dus cu el la Constantinopol.

Într-o zi mi-a venit poftă să intru într-o moschee, înăuntru erau numai un imam bătrân și o credincioasă tânără foarte drăguță care își spunea rugăciunea. Era cu

pieptul gol; între sâni avea un buchet de lalele, de trandafiri, de anemone și de zambile. Ea s-a prefăcut că-i cade buchetul, eu m-am repezit să-l ridic și i l-am pus la loc cu o grijă plină de respect. Cum însă nu mai isprăveam cu pusul buchetului, imamul s-a mâniat și, când a văzut că sunt creștin, a strigat după ajutor. M-au dus la cadiu și cadiul a spus să-mi tragă o sută la tălpi și m-a trimis la galere. Am fost pus în lanțuri chiar pe galera și chiar pe banca pe care era și domnul baron. Tot pe galera aceea mai erau patru tineri din Marsilia, cinci preoți din Napoli și doi călugări din Corfu, care ne-au spus că asemenea întâmplări se ivesc în fiecare zi. Domnul baron zicea că nedreptatea care i se făcuse lui era mai mare, eu ziceam că era mult mai îngăduit să pui un buchet la sânul unei femei decât să stai în pielea goală lângă un icoglan. Discutam întruna și căpătăm în fiecare zi câte douăzeci la spate cu vâna de bou, când iată că înlănțuirea evenimentelor acestei lumi te-a adus pe galera noastră și ne-ai răscumpărat.

— Spune, dragul meu Pangloss, îl întrebă Candid, când ai fost spânzurat, disecat, bătut și când ai vâslit pe galeră, te-ai gândit și atunci că totul pe lumea asta e cât se poate de bine?

— Am mereu părerea pe care am avut-o la început, răspunse Pangloss, fiindcă, de! sunt filosof: nu se cuvine să-mi iau vorba înapoi, pentru că Leibniz nu poate să greșească, iar armonia prestabilită este oricum tot ce-i mai frumos pe lume, tot așa ca și plinul și materia subtilă[60].

[60] Termeni din filozofia lui Descartes.

Capitolul XXIX
Cum a găsit Candid pe Cunigunda și pe bătrână

În timp ce Candid, baronul, Pangloss, Martin și Cacambo își povesteau aventurile, în timp ce vorbeau despre evenimentele contingente și necontingente ale lumii, și discutau despre efecte și cauze, despre răul moral și răul fizic, despre libertate și necesitate, și dacă poți avea vreo mângâiere când ești osândit la galere în Turcia, ajunseră la țărmul Propontidei acasă la prințul Transilvaniei. Cum au ajuns au și dat cu ochii de Cunigunda și de bătrână. Puneau la uscat niște prosoape pe o frânghie.

La această priveliște baronul se îngălbeni. Tandrul îndrăgostit Candid, vazând-o pe frumoasa lui Cunigunda smolită la față, cu ochii roșii, cu pieptul supt, cu obrajii zbârciți, cu brațele înroșite și crăpate, făcu trei pași de-a-ndărătelea, cuprins de groază, apoi înaintă iar, din cuviință. Cunigunda îmbrățișă pe Candid și pe fratele ei. O îmbrățișară și pe bătrână. Candid le răscumpără pe amândouă.

În apropiere se afla o fermă. Bătrâna spuse lui Candid că ar fi bine s-o ia el, până când vor nimeri o soartă mai bună. Cunigunda nu știa că s-a urâțit, fiindcă nimeni nu-i spusese asta. Îi aduse aminte lui Candid de făgăduielile lui cu un ton atât de hotărât, încât Candid bun cum era nu îndrăzni să refuze. Spuse deci baronului că are să se însoare cu soră-sa.

— Nu voi îngădui niciodată, zise baronul, asemenea înjosire din partea ei și asemenea cutezanță din partea dumitale. Nu vreau să mi se reproșeze o ticăloșie ca asta; copiii soră-mi n-ar mai avea nicio trecere în

Germania. Nu, soră-mea nu se va mărita decât numai cu un baron al imperiului.

Cunigunda i se aruncă la picioare, plânse, dar el fu neclintit.

— Ești nebun, îi spuse Candid; te-am scăpat de la galere, te-am răscumpărat, am răscumpărat-o pe soră-ta; spăla aici blidele; e urâtă și totuși sunt atât de bun și vreau să mă însor cu dânsa, iar tu mai ai obrazul să te împotrivești! Dacă m-aș lăsa dus de mânia de care-s cuprins aș fi în stare să te mai ucid o dată.

— N-ai decât să mă ucizi, zise baronul, dar cât voi trăi eu, cu soră-mea n-ai să te însori!

Capitolul XXX
Încheiere

Candid, în fundul sufletului lui, n-avea nicio poftă să se însoare cu Cunigunda. Totuși obrăznicia fără margini a baronului îl hotărî să încheie căsătoria; pe de altă parte Cunigunda stăruia atât de mult, încât nu putea să-și ia vorba înapoi. Se sfătui cu Pangloss, cu Martin și cu credinciosul Cacambo. Pangloss făcu un memoriu bine ticluit în care dovedea că baronul n-avea niciun drept asupra soră-si și că ea putea, după toate legile imperiului, să se căsătorească morganatic[61] cu Candid. Martin spuse că baronul trebuia aruncat în mare. Cacambo spuse că trebuia să-l dea înapoi patronului levantin și să-l pună iar să vâslească pe galeră; după aceea să fie trimis la Roma părintelui general cu cea dintâi corabie care va pleca într-acolo. Părerea fu socotită ca foarte bună. Bătrâna zise și ea că așa e mai bine. Nu spuseră nimic soră-si. Cu bani lucrul se făcu repede și astfel avură plăcerea de a captura un iezuit și de a pedepsi îngâmfarea unui baron german.

Acum ar fi fost firesc să-ţi închipui că, după atâtea nenorociri, Candid, însurat cu iubita lui, vieţuind împreună cu filosoful Pangloss, cu filosoful Martin, cu înţeleptul Cacambo şi cu bătrâna, şi mai având şi atâtea diamante aduse din patria vechilor incaşi, va duce viaţa cea mai plăcută. Zarafii însă atâta l-au tras pe sfoară, încât nu i-a mai rămas decât ferma. Nevastă-sa urâţindu-se pe zi ce trecea se făcu arţăgoasă şi nesuferită. Bătrâna era infirmă aşa că fu şi mai morocănoasă decât Cunigunda. Cacambo, care lucra

[61] Căsătorie între o persoană de obârşie regală sau nobilă şi un/o partener/ă de rang inferior, făcută în anumite condiţii.

grădina și se ducea să vândă legume la Constantinopol, era copleșit de muncă și își blestema soarta. Pangloss era foarte necăjit că nu poate să strălucească în vreo universitate din Germania. Cât despre Martin, el era pe deplin convins că pretutindeni e tot așa de rău și nu se necăjea deloc. Candid, Pangloss și Martin discutau câteodată despre metafizică și morală. Vedeau uneori de la fereastra fermei cum treceau pe apă corăbii încărcate cu efendii, cu pașale, cu cadii trimiși în surghiun la Lemnos, la Mitilene, la Erzerum. Alți cadii, alte pașale, alți efendii veneau și luau locul celor surghiuniți și peste câtva tâmp erau surghiuniți și ei. Vedeau capete frumos împăiate care erau trimise spre înfățișare la Sublima Poartă. Aceste spectacole le dădeau prilej să discute și mai aprins; iar când nu discutau, plictiseala era așa de mare, încât într-o bună zi bătrâna și-a luat îndrăzneala să le spună:

— Aș vrea să știu ce e mai rău, să te siluiască sute de pirați negri, să ți se reteze o bucă, să fii bătut cu nuiele la bulgari, să fii ciomăgit și spânzurat, să fii disecat, să vâslești pe o galeră, într-un cuvânt să înduri toate necazurile pe care le-am îndurat noi sau, dimpotrivă, să stăm aici și să n-aveam nimic de făcut?

— Asta-i o mare întrebare, zise Candid.

Vorbele acestea stârniră noi discuții și Martin mai ales ajunse la concluzia că omul era sortit să trăiască ori în zvârcolirile neliniștii, ori în letargia plictiselii. Candid nu era de părerea asta, dar nici nu afirma altceva. Pangloss mărturisi că întotdeauna suferise îngrozitor dar, fiindcă susținuse odată că toate mergeau de minune, susținea asta în continuare, însă nu mai credea deloc în spusele sale.

S-a întâmplat însă un lucru care lui Martin i-a întărit urâcioasele principii, pe Candid l-a făcut să șovăie mai mult ca oricând, iar pe Pangloss l-a încurcat foarte tare. Într-o bună zi se treziră la fermă cu Paquette și cu părintele Garoafă, amândoi în cea mai mare mizerie.

Păpaseră repede cele trei mii de piaștri, se despărțiseră, se împăcaseră, se certaseră, fuseseră închiși, fugiseră din închisoare, și în sfârșit părintele Garoafă se făcuse turc. Paquette își urma meseria, dar nu mai câștiga nimic.

— Am spus eu că darurile dumitale au să se ducă repede pe apa sâmbetei și au să-i facă și mai nenorociți decât erau, zise Martin. Uite, și dumneata cu Cacambo v-ați îmbuibat cu milioane de piaștri și nu sunteți mai fericiți decât părintele Garoafă și decât Paquette.

— Aha! spuse Pangloss Paquettei, te-a adus iar cerul printre noi, săraca de tine! Știi că din cauza ta am rămas cu nasul mâncat, fără un ochi și fără o ureche? Rău ai ajuns și tu! Ce-i și lumea asta!

Această nouă întâmplare îi făcu să filosofeze și mai mult.

Nu departe de ei locuia un derviș foarte vestit care era socotit drept cel mai mare filosof al Turciei. Se duseră la el să-l întrebe de una și de alta. Începu vorba Pangloss:

— Maestre, am venit să te rugăm să ne spui de ce a fost făcut un animal atât de ciudat cum este omul?

— Ce-ți pasă ție de asta? zise dervișul; e treaba ta?

— Bine, cuvioase părinte, spuse Candid, dar pe pământ sunt groaznic de multe rele.

— Ei, și ce e dacă-i rău sau dacă-i bine? Când sultanul trimite o corabie în Egipt își bate el capul să afle dacă pe corabie șoarecii o duc bine sau nu?

— Atunci ce trebuie făcut? întrebă Pangloss.

— Să taci, răspunse dervișul.

— Mi-ar fi plăcut, spuse Pangloss, să stau de vorbă cu dumneata despre cauză și efect, despre cea mai bună lume cu putință, despre originea răului, despre natura sufletului și despre armonia prestabilită.

La vorbele acestea, dervișul le închise ușa în nas.

În timpul cât stătuseră de vorbă, se răspândise vestea că la Constantinopol fuseseră sugrumați doi viziri și

muftiul și că mulți prieteni de-ai acestora fuseseră trași în țeapă. Catastrofa asta făcu mare vâlvă timp de câteva ceasuri. Pangloss, Candid și Martin, când se întorceau la fermă, se întâlniră cu un bătrân care se odihnea în fața casei, la umbra unor portocali. Pangloss, care era tot așa de curios pe cât îi plăcea să discute, îl întrebă cum îl chema pe muftiul care fusese sugrumat.

— Habar n-am, răspunse moșul, și habar n-am avut vreodată cum îi cheamă pe muftii și pe viziri. Nu știu nimic de întâmplarea de care vorbiți. Eu cred așa, că oamenii care se îndeletnicesc cu treburile publice pier. Câteodată cu nemernicie, și așa le trebuie. Eu nu caut niciodată să aflu ce se petrece la Constantinopol. Trimit acolo spre vânzare roadele grădinii pe care o lucrez și atâta tot.

După ce vorbi astfel, pofti pe străini în casă. Cele două fete și cei doi fii ai lui le dădură să guste tot felul de șerbeturi pe care le făceau ei, frișcă cu coajă de chitre zaharisite, portocale, lămâi, ananas, curmale, fisticuri, cafea de Moca neamestecată cu cafea proastă de Batavia sau de Antile. După aceea, fetele acestui musulman de treabă stropiră cu miresme barba lui Candid, a lui Pangloss și a lui Martin.

— Aveți desigur, întrebă Candid pe turc, o moșie mare și frumoasă?

— Am numai douăzeci de pogoane, răspunse turcul; le lucrez cu copii mei; munca alungă din preajma noastră trei mari rele: plictiseala, viciul și nevoia.

Candid, după ce se întoarse la ferma lui, cugetă adânc la ce vorbise turcul. Spuse lui Pangloss și lui Martin:

— Cred că bătrânul acesta și-a croit o soartă mult mai bună decât soarta celor șase regi cu care am avut cinstea să ședem la masă.

— Măririle, zise Pangloss, sunt foarte primejdioase, după cum spun toți filosofii. Și așa și este: Eglon, regele moabiților, a fost asasinat de Iehud; Absalom a fost spânzurat de chică și străpuns de trei săgeți; regele

Nadab, fiul lui Ieroboam, a fost ucis de Baeșa; regele Ela de Zimri, Ahazia de Iehu, Atalia de Iehoiada; regii Ioachim, Iehoiachim, Sedechia au ajuns robi. Știți cum au pierit Cresus, Astayagus, Darius, Dionis din Siracuza, Pyrrhus, Perseu, Hanibal, Iugurtha, Ariovist, Cezar, Pompei, Neron, Othon, Vitellius, Domițian, Richard al doilea al Angliei, Eduard al doilea, Henric al șaselea, Richard al treilea, Maria Stuart, Carol întâi, cei trei

Henrici ai Franței, împăratul Henric al patrulea[62]? Știți că…

— Eu mai știu, zise Candid, că trebuie să ne lucrăm grădina.

— Ai dreptate, spuse Pangloss, fiindcă, atunci când omul a fost pus în grădina raiului, a fost pus *ut*

---

[62] *Cresus* (secolul al VI-lea î.e.n.), ultimul rege al Lydiei, celebru prin bogăţiile sale, învins de Cyrus, regele mezilor, a fost condamnat la moarte prin spânzurătoare; *Astayagus,* ultimul rege al mezilor, detronat şi ucis de Cyrus în anul 549 î.e.n.; *Darius,* rege al perşilor între anii 336-330 î.e.n., ucis de Bessus, guvernatorul provinciei Bactriana; *Dionis din Siracuza,* rege al Siracuzei în secolul al IV-lea î.e.n., ucis pentru cruzimea şi despotismul său; *Pyrrhus,* rege al Epirului în secolul al IV-lea î.e.n., ucis în apogeul gloriei sale de către o bătrână care i-a aruncat o cărămidă în cap; *Perseu* (212-166 î.e.n.), rege al Macedoniei, învins de romani în anul 166, a murit în închisoare un an mai tîrziu; *Hanibal* (241-183 î.e.n.), general cartaginez care s-a sinucis în urma înfrângerii suferite la Zama; *Iugurtha* (secolul al II-lea î.e.n.), rege al Numidiei, învins şi ucis de către cuceritorii romani; *Ariovist,* căpetenie a suevilor (popor din vechea Galie), învins şi ucis de Cezar în anul 58 î.e.n.; *Caius Iulius Caezar* (100-44 î.e.n.), dictator roman, ucis de un grup pe conjuraţi din care făcea parte şi fiul său vitreg Marcus Iunius Brutus; *Cneius Pompeius,* consul roman, ucis de către soldaţii săi; fiul său, tot Cneius, a avut aceeaşi soartă, fiind ucis de Cezar în anul 45 î.e.n.; *Lucius Claudius Nero* (37-68), împărat roman, renumit pentru cruzimea şi crimele sale, ucis de un sclav eliberat; *Marcus Sylvius Othon,* împărat roman, care s-a sinucis în urma înfrângerii sale de către Vitellius în războiul civil din anul 69; *Vitellius,* împărat roman, detronat şi ucis la rândul lui de către Vespasian; *Domiţian,* împărat roman între anii 81-96, asasinat cu complicitatea soţiei sale, Domitia Longina; *Richard al II-lea* (1367-1400), rege al Angliei, prins şi asasinat de către succesorul său *Henric al IV-lea; Eduard a III-lea,* rege al Angliei între 1307-1327, asasinat de către aristocraţia britanică; *Hernic al VI-lea* (1422-1471) rege al Angliei, detronat, apoi asasinat sub domnia lui Eduard al VI-lea; *Richard al III-lea* (1452-1485), rege al Angliei, prins şi ucis de către un grup de complotişti în frunte cu contele de Richmond; *Maria Stuart* (1542-1587), regină a Scoţiei, decapitată, după 18 ani de captivitate, din ordinul reginei Elisabeta a Angliei, vara sa; *Carol I* (1600-1649), rege al Angliei, decapitat din ordinul lui Oliver Cromwell, membru

operaretur eum, ca să lucreze; asta dovedește ca omul n-a fost creat ca să se odihnească.

— Să muncim fără să ne mai gândim, zise Martin; acesta e singurul mijloc de-a face suportabilă viața.

Toți încuviințară acest plan lăudabil. Fiecare începu să lucreze ce știa. Pământul pe care-l aveau dădea roade bune. Cunigunda era urâtă tare, dar a ajuns o foarte bună plăcintăriță; Paquette făcea broderie; bătrâna se îngrijea de rufărie. Până și părintele Garoafă s-a pus pe treabă; ajunse un foarte bun tâmplar și s-a făcut chiar om cinstit. Și Pangloss spunea uneori lui Candid:

— Toate evenimentele se înlănțuie în cea mai bună lume cu putință: dacă n-ai fi fost alungat dintr-un frumos castel cu picioare în spate de dragul domnișoarei Cunigunda, dacă n-ai fi fost prins de Inchiziție, dacă n-ai fi cutreierat America pe jos, dacă n-ai fi străpuns cu spada pe baron, dacă n-ai fi pierdut toți berbecii aduși din fericita țară Eldorado, n-ai mânca aici dulceață de chitre și fisticuri.

— Foarte bine ai vorbit, zise Candid, dar până una-alta trebuie să ne lucrăm grădina.

---

al parlamentului englez; *Henric al II-lea,* rege al Franţei între 1547–1559, mort în urma unei lovituri de suliţă în ochi, dată într-un turnir de către căpitanul gărzii sale, contele de Montgomery; *Henrie al IIIlea* (1574-1589), care a murit asasinat de un călugăr instigat de ducele de Guise; *Henric al IV-lea* (1589-1610), asasinat de fanaticul Ravaillac; *Henric al IV-lea* (1056-1106), împărat al Germaniei, cunoscut prin lupta sa neîmpăcată împotriva papei Grigore al VII-lea; urmaşul acestuia, papa Urban al II-lea, a corupt pe fiii săi, care şi-au predat părintele în mâna celui mai crud duşman al său.